КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫНЫН

ПРОГРАММАСЫ

Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жалпы билим берүү уюмдарынын

V-XI класстары үчүн

Бишкек-2023

Кыргыз Республикасынын окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жалпы билим берүүчү уюмдарынын 5-11-класстары үчүн **Кыргыз адабиятынын программасы.** Бишкек, 2023.- 63 б.

Кыргыз адабияты боюнча окуу программасын иштеп чыккандар:

1. **Байгазиев С.О.,** филология илимдеринин доктору, профессор, КББАнын Тарбия, социалдаштыруу жана мектептен сырткаркы кошумча билим берүү лабораториясынын башкы илимий кызматкери
2. **Муратов А.Ж.,** педагогика илимдеринин доктору, И.Арабаев атындагы КМУнун педагогика кафедрасынын профессору
3. **Акматов К.К.,** педагогика илимдеринин доктору, доцент, КРдин Билим берүү жана илим министрлигинин мектептеги жана мектептен тышкаркы билим берүү башкармалыгынын башчысы
4. **Абдухамидова Б.А.,** педагогика илимдеринин кандидаты, И.Арабаев атындагы КМУнун доценти
5. **Батыркулова А.Б.,** педагогика илимдеринин кандидаты, КББАнын филологиялык билим берүү лабораториясынын башчысы
6. **Музаева Г.С.,** профессор А.Молдокулов атындагы УИТМЛдин кыргыз тили, адабияты мугалими

Рецензенттер:

1. **Кудайбергенова З.С.-** Ж.Баласагын атындагы КУУнун Ч.И. Исамидинов атындагы ПКМДИнун доценти, филология илимдеринин кандидаты
2. **Жоробекова К.М..,** профессор А.Молдокулов атындагы УИТМЛдин кыргыз тили, адабияты мугалими

Кыргыз Республикасынын окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жалпы билим берүүчү уюмдарынын 5-11-класстары үчүн кыргыз адабияты боюнча предметтик стандарты Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2022-жылдын 22-июлундагы №393 токтому менен бекитилген Кыргыз Республикасынын мектептик жалпы билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандартынын негизинде окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жалпы билим берүүчү уюмдарынын 5-11-класстары үчүн “Кыргыз адабияты” предметтик стандартынын негизинде Кыргыз адабияты окуу программасы иштелип чыкты.

Аталган окуу программасы окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн уюмдарынын V-XI класстарында кыргыз адабияты предметинин мазмунун, көлөмүн аныктап, окуу китептерин түзүүчүлөргө, методисттерге жана мугалимдерге багыт берет. ‘‘Кыргыз адабияты" предмети боюнча календарлык-тематикалык план, окуу - методикалык комплекстерди (ОМК) иштеп чыгуу үчүн негиз болуп саналат.

МАЗМУНУ

	Түшүндүрмө кат................……………………………………………..	4
1.1.	Предметтин базистик окуу пландагы орду ....……..	5
1.2.	Кыргыз адабиятын окутуунун максаты жана милдеттери	
1.3.	Кыргыз адабияты предмети боюнча базалык билим берүүнүн компетенттүүлүктөрү ……………………………….……..	6
	II. ПРЕДМЕТТИН МАЗМУНУ	
2.2.	Окуу предметинин негизги мазмуну.............…………………………	7
	III. ОКУУ ПРОЦЕССИН УЮШТУРУУ ФОРМАЛАРЫ ЖАНА БААЛОО	
3.1.	Билим берүү процессин уюштуруу формалары ....…………..........	47
3.2.	Окуучулардын окуу ишмердүүлүктөрүн баалоонун критерийлери.	48
3.3.	**АДАБИЯТТАР**	**52**

I. ЖАЛПЫ ЖОБО

ТҮШҮНДҮРМӨ КАТ

Бул программа окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн бардык мектептерде окуучулардын кыргыз адабиятынан ала турган билимдеринин мазмунун аныктаган жана окуучулардын даярдыгынын деңгээлин белгилеген нормативдик документ болуп эсептелет. Бул программаны түзүүдө билим берүү боюнча мыйзамдардын жаңы талаптары жана мектепте адабий билим берүүнүн мамлекеттик стандартынын жол-жоболору эске алынды.

Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлүүчү мектептердин 5-11-класстары үчүн кыргыз адабиятынын программасы *(мындан ары – программа)* төмөнкү расмий документтерге таянуу менен түзүлдү:

1. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндөгү» мыйзамы, 2003.
2. Кыргыз Республикасынын 2018-2040-жылдарга карата улуттук стратегиясы (Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы, 31.10.2018-ж., УП № 221);
3. 2021-2040-жылдары Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү программасы (КР Өкмөтүнүн 2021-жылдын 4-майындагы №200 токтому)
4. «Кыргыз Республикасынын мектептик жалпы билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандартын бекитүү жөнүндө», Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2022-жылдын 22-июлундагы №393 токтому.
5. Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 5-11-класстары үчүн кыргыз адабияты боюнча предметтик стандарты. - Б., 2017., Б., 2023
6. Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чыңдоо концепциясы. – Б., 2012.
7. Адабий билим берүүнүн концепциясы.-Б.,2021./https://edu/gov.kg/events/18/
8. Кыргыз Республикасынын Президентинин “Инсанды руханий-адептик жактан өнүктүрүү жана дене тарбиясы жөнүндө” Жарлыгы Б., 2021-жыл.
9. Кыргыз Республикасынын Президентинин “Улуттук нарк жөнүндө” Жарлыгы Б., 2022-жыл 20-май № 157
10. 2021-2026-жылдары Кыргыз Республикасында “Кыргыз жараны” деп жарандардын өзүн таануусун өнүктүрүүнүн концепциясы(КР Президентинин 2020-жылдын 13-ноябрындагы №39 Жарлыгы)
11. «Кыргыз Республикасынын «Манас» эпосу жөнүндө» (2011, 28-июнь) мыйзамы
12. “Кыргыз Республикасынын билим берүү уюмдарынын 2022-2023-окуу жылына базистик окуу пландарын бекитүү жөнүндө”

Бул нормативдик документтин талаптарын өздөштүргөн окуучулар жана бүтүрүүчүлөр маалыматтарды, адабий чыгармаларды өздөштүрүү менен аларды колдоно билүүгө көнүгөт. Ал компетенттүүлүктөр окуучунан адабий-теориялык билимге ээ болуп, ошол билимин адабий процессти, сүрөткердин чыгармаларын талдоо, баа берүү ишмердүүлүгүндө ар дайым пайдалана билиши, сабакта өтүлбөгөн болсо да ар кандай көркөм адабий чыгарманы окуп, талдап, баа берип кете алуу көндүмдөрүнүн болушу. Ошону менен бирге чыгармаларды окуп-үйрөнүү менен окуучулар этномаданий, тилдик-коммуникативдик, окурмандык, эмоционалдык баалуулук, адабий чыгармачылык компетенттүүлүктөрүнө ээ болушат. Программа мына ошол компетенттүүлүктөрдү калыптандырууга өзгөчө басым жасайт.

1.1. Предметтин базистик окуу планда алган орду

Базистик окуу планынын мамлекеттик компонентине ылайык, жалпы орто билим берүүнүн негизги жана жогорку баскычтарында кыргыз адабияты предметине төмөндөгүдөй окуу жүктөмү аныкталган:

№	класстары	Жума бою	Жыл бою
1	5-класс	2 сааттан	68 саат
2	6-класс	2 сааттан	68 саат
3	7-класс	2сааттан	68саат
4	8-класс	2 сааттан	68 саат
5	9-класс	3 сааттан	102 саат
6	10-класс	3 сааттан	102 саат
7	11-класс	3 сааттан	102 саат

1.2. Кыргыз адабияты предметинин максаты, милдеттери

Адабият искусствонун бир түрү катары ички табияты менен өтөгөн функциясы жана окутуп тарбиялоодогу мектептин милдеттери адабият сабагынын максатын аныктайт.

Адабий билим берүүнүн жалпы максаты – мектеп окуучусун өз улутунун жана дүйнөлүк көркөм адабияттын мыкты казыналары менен тааныштыруу. Алардын дүйнөнү кабылдоодогу эстетикалык табитин ойготуп, өнүктүрүп, атуулдук, адеп-ахлактык позициясын бекемдөө.

Адабиятты окутуунун **максаттары**:

- сабаттуу окурманды тарбиялоо жана мектеп окуучусунун адабий чыгармаларды окуу маданиятын өстүрүү;
- көркөм адабият жөнүндө сөз искусствосу катары түшүнүктөрүн
- калыптандыруу; натыйжалуу окурмандык чыгармачылыкка кызыктыруу, түрткү берүү.

Адабиятты окутуунун **милдеттери**:

- окуучуларды кыргыз жана дүйнөлүк көркөм адабияттын мыкты казыналары менен тааныштыруу;
- Алардын дүйнөнү кабылдоодогу эстетикалык табитин ойготуп, өнүктүрүп, атуулдук, адеп-ахлактык позициясын бекемдөө;
- Мектеп окуучусунун окурмандык өнүгүүсүн камсыздоо.

Окуучулардын көркөм нарктарды кабылдоосун жана сөз өнөрүн мыкты өздөштүрүүсүн камсыз кылуу; инсандын эмоционалдык маданиятын өнүктүрүп, анын дүйнөгө, жашоого, искусствого болгон мамиле-жообун, социалдык түшүнүгүн калыптандыруу; адамда көркөм чыгармачылык табитти, жөндөмдү өнүктүрүү, анын чыгармачылык ой чабытын, образдуу ой жүгүртүүсүн, эстетикалык туюм-сезим жана анын келечек жашоо турмушунда зарыл болгон жана башка түшүнүк, көз караштарын өстүрүү; окуучунун көркөм чыгарманы кабыл алуусундагы эмоционалдык баалуулук мамилелерин, интеллектуалдык кайрымдуулугун жана рефлексин тарбиялоо, анын бийик эстетикалык табитин жана керектөөсүн калыптандыруу; окуучунун адабий речин өстүрүп, эркин жана сабаттуу сүйлөй жана жаза алышын, көркөм лексикасынын жана ой жүгүртүүсүнүн бай болушун камсыз кылуу.

Кыргыз адабияты курсунун негизги мазмунун байыркы доордогу жана орто кылымдардагы адабий мурастардын үлгүлөрү, улуттук фольклор, акындар поэзиясы, жазма адабиятыбыздын жана профессионал көркөм сөз өнөрүбүздүн чыгармалары түзөт.

Программада батыш классикасынын айрым үлгүлөрү да орун алды. Ошондой эле окуучулардын тарыхый акыл-эсин, регионалдык өзүн-өзү аңдап түшүнүүсүн жана адабий-эстетикалык кругозорун өстүрүү максатында түрк калктарынын жана чыгыш классикасынын үлгүлөрүнө да кеңири орун берилди.

Өспүрүм балдардын жаш өзгөчөлүгү жана окурмандык кызыкчылыктары эске алынып, фантастикалык чыгармалар мурдагыга караганда көбүрөөк орун алды. өткөн тоталитардык доордо коммунисттик идеология тарабынан тыюу салынган кыргыз акын, жазуучулары жана алардын адабий мурастары программага киргизилди.

Мурда колдонулуп келген программанын негизинде мезгил талабына ылайык олуттуу түрдө өзгөрүлүп, кайрадан түзүлгөн бул программа идеологиялык, саясий догмалардын, соцреализмдин официалдуу категорияларынан оолак турат.

Программа үчүн көркөм чыгармаларды тандап алууда төмөндөгүдөй чен-өлчөмдөр жетекчиликке алынды:

- адеп-ахлактык чен-өлчөм: чыгарманын бийик моралдык-этикалык асыл нарктарга, гуманисттик идеяларга тарбиялоочу мүмкүнчүлүгү, тарбиялык –таанытуучулук потенциалы;
- эстетикалык-көркөмдүк чен-өлчөм: чыгарманын көркөм формасынын кооздугу жана анын окурмандар арасындагы рейтингинин жогорулугу;
- лингвистикалык чен-өлчөм: адабий тилдин нормасынын жалпы калк үчүн мүнөздүүлүгү;
- психологиялык-педагогикалык чен-өлчөм: чыгарманын окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө, кабылдоо мүмкүнчүлүгүнө, таанып-билүүчүлүк кызыкчылыгына, муктаждыгына ылайык келиши;
- жанрдык-тематикалык чен-өлчөм: чыгармалардын жанрдык жана тематикалык ар түрдүүлүгү.

Тандалып алынган адабий материалдарды жайгаштыруу дидактиканын принциптеринин негизинде ишке ашырылды. Чыгармалар окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө жараша жайгаштырылып, тили, сюжети, мазмуну, образдар системасы, проблемасы боюнча жөнөкөйдөн татаалга, жеңилден оорго карай, улам класстан класска өсүп жүрүп отурат. Адабияттын теориясы боюнча түшүнүктөр да жөнөкөйдөн татаалга карай улам кеңейтилди жана тереңдетилди.

Программа хронологиялык-тематикалык принциптерди, чыгармаларды адабий тарыхый негизде үйрөнүүнү негиз кылып алды.

Программада адабиятты үйрөнүү үч этапка бөлүнөт:

I этап. V- VII класс. Адабияттык окуу курсу (литературное чтение).

II этап. VIII – IX класс. Тарыхый-адабий курстун элементтерин ичине алган, системалык курска жакындатылган адабияттык окуу.

III этап. X–XI класс. Кыргыз адабиятынын системалуу курсу. Адабият курсунун структуралык бөлүктөрүн, өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен V–VII класстар үчүн окуу китеби эмес, хрестоматия-окуу китеби, VIII – IX класстар үчүн адабий-тарыхый процессти системалуу курс түрүндө кыскача баяндаган жана айрым чыгармалардын адаптацияланган үлгүлөрүн, урунттуу, мүнөздүү үзүндүлөрүн камтыган, окуу хрестоматиясынын элементтерин ичине алган окуу китеби. X–XI класстар үчүн тарыхый-адабий курстун окуу китеби түзүлөт жана жазылат.

Адабиятты окутууда жогорку үч этап кандай өзгөчөлүктөргө ээ экендигин өзгөчө мааниге ээ.

I этап – бул адабияттык окуу. Мында окуучулар айрым-айрым чыгармалар, алардын үзүндүлөрү, жомок, макал-ылакап жана башка жеке-жеке жанрлар, ал жанрлардын ереже-

жолуна ылайык жазылган, түзүлгөн кээ бир көркөм дөөлөттөр менен таанышат. Адабият теориясынан элементардык маалымат алышат. Бул класстарда жазуучунун жандуу сөзүн добушун чыгарып окуу, үн кубултуп көркөм окуу чоң орунду ээлейт. Текстти көркөм окуу жагынын мугалим окуучуларга үлгү бериши керек. Адабий текстти үйрөнүү, көркөм окуу, тилдик талдоо чыгарманы аналитикалык талдоолор менен айкалыштырылышы максатка ылайыктуу. Адабий каарман, көркөм чыгарманын жанрлары, тектери, түрлөрү, алардын айрымасы, сюжет, троп жана анын түрлөрү жөнүндө биле баштайт.

II этап – бул адабияттын спецификасына, образдар системасына, чыгармалардын мазмунуна тереңдеп кире турган мезгил. Үн кубултуп көркөм окуу бул этапта да маанисин жоготпойт. Жазуучунун чыгармасын, адабиятты, адабий процессти доор, коомдук-тарыхый мезгил менен байланышта үйрөнүүгө алгачкы чалгын чалынат. Автордун биографиясынан окулуучу чыгармага байланыштуу кыска маалыматтар берилет.

III этапта көркөм чыгармаларды тарыхый-адабий негизде үйрөнүү системалык мүнөзгө өтөт. Искусствонун турмуш менен байланыштуулук принциби жетекчиликке алынат. Класста чыгарманын эстетикалык жана адеп-ахлак проблемаларына көңүл буруу өзгөчө актуалдашат. Жазуучунун өмүр-баяны доор жана окулуучу чыгармалары менен байланышта каралат. X–XI класстардын адабият курсу обзордук жана монографиялык темаларды ичине алат. Адабий обзорлордо ошол мезгилдик тилкенин социалдык тарыхый өзгөчөлүгүн, учурдун коомдук-саясий, рухий эстетикалык таламдарынын адабияттын тематикасына жана проблемасына тийгизген таасири, чыгармалардын, адабий-көркөм процесстин мүнөздүү касиеттери кыска, так сыпатталат. Айрым этаптык мүнөздөгү урунттуу чыгармаларга кыскача токтолуп, алардын жалпы адабий өнүгүштөгү ордун белгилеп көрсөтүү максатка ылайык.

Программада акын, жазуучулардын өмүрүн жана чыгармачылыгын үйрөнүүнүн үч түрү сунуш кылынды. Биринчи: акын, жазуучулардын өмүрүнөн, чыгармачылыгынан өтө кыскача кабар берүү (бул айрыкча V- VII класстар үчүн). Экинчи: акын, жазуучулардын өмүрү, чыгармачылыгы маалымат түрүндө. Үчүнчү: акын, жазуучулардын өмүрү жана чыгармачылык жолу кененирээк мазмунда.

Биринчи учурда, өтүлүп жаткан чыгармага байланыштуу жазуучунун өмүрү, чыгармачылыгынын урунттуу учурунан кабар берилет. Экинчи учурда, өмүрүнө жана чыгармачылыгына жалпы мүнөздөмө айтылат. Мугалим жазуучунун жалпы адабий портретин тартууга аракет кылат, анын өмүрүндөгү жана чыгармачылыгындагы айрым мүнөздүү учурларды кыска жана кызыктуу баян этет.

Үчүнчү учурда, жазуучунун өмүрү, адабий-коомдук ишмердиги, чыгармачылыгы толук үйрөтүлөт. Адабий-коомдук орду, чыгармачылыгынын жалпы улуттук маданияттагы, жалпы адабий процесстеги мааниси аныкталат. өмүрбаянды окутууда, эң ириде, жазуучунун ички дүйнөсүн, адамдык касиетин, граждандык жүзүн окуучуларга жеткирүү керек. Жазуучунун өмүр жолун кургак маалыматка айландырууга болбойт. Окуу китептеринин авторлору мурдагы окуу китептеринде баяндалгандарды кийинкисинде кайталабашы керек. Ошол эле кезде ар бир эле акын же жазуучунун баскан өмүрү окуучуларга үлгү боло алат деген ойдо болбошубуз керек.

Жазуучунун таржымалын, чыгармачылык жолун талдап түшүндүрүүдө тарыхый принципти кармануу зарылдык болуп саналат. Сөз чеберинин чыгармачылык өзгөчөлүктөрүн, идеялык-эстетикалык салттарын, жанрдык-тематикалык кызыкчылыктарын, көркөм ойлоо деңгээлин, ийгилик-кемчиликтерин, сүрөткердик манерасын, граждандык умтулуштарын түшүндүрүүдө, аларды ошол сөз чебери жашаган

доордун жалпы рухий атмосферасы, башкы коомдук тенденциялары, социалдык-психологиялык, мезгилдин саясий, чөйрөнүн тарыхый бөтөнчөлүгү, улуттук адабий-эстетикалык өсүштүн абалы, адабий-маданий өз ара карым-катыштардын арымынын даражасы менен тыгыз бирдикте кароо керек.

Сүрөткердин өмүрү менен чыгармачылыгы жөнүндөгү аңгеменин эмоционалдуулугун, таасирдүүлүгүн арттырып, мазмунун тереңдетүүдө, жазуучу жөнүндөгү эскерүүлөрдөн, өзүнүн афоризмдеринен, күндөлүгүнөн, жеке турмушундагы, коомдук ишмердигиндеги, чыгармачыл өнөрканасындагы элдик баалардан, сейрек сүрөттөр болсо, алардан пайдалануунун мааниси чоң. Айрым жерлерде жазуучулардын туулган, жашаган, эмгектенген жерлерине крайтаануу саякаттарын уюштуруу да жакшы натыйжа берет.

Адабиятты окутуунун кайсы гана этабында болбосун, чыгарманын көркөм образын, эстетикалык сулуулугун анын идеялык адеп-ахлактык мазмуну менен бирдикте окутуп үйрөтүүгө көңүл буруу зарыл. Көркөм чыгарманы идеялык-тематикалык планда гана талдап, көркөм формасын унутта калтыруу – адабияттын образдык спецификасын унутуу деген сөз. Адабиятты окуп жатып, окуучу сөз даамын татсын, көркөм образдан рахат алсын, жазуучунун тилине тамшансын, сөз байлыгы өссүн, каармандар менен кошо толгонсун, күлсүн, ыйласын жана алар менен бирге азапка кабылсын, турмуштук татаал суроолорго жооп издесин, адабий табити тарбиялансын, эң негизгиси, руху арууланып, инсан катары өссүн, ошол өсүүдө окуган адабий чыгармасы көмөк көрсөтсүн. Бул үчүн окутуунун ийкемдүү формаларын, методдорун, каражаттарын, жаңы ыкмаларын колдонуу талап кылынат. Лекция, диспут, семинар, сабак-сахна, сабак-конференция, адабий викторина, сабак-тегерек үстөл сыяктуу жана башка салттык жана интерактивдүү формаларды, ыкма-жолдорду активдүү пайдалануу, окуучулардын өз алдынча иштешине, доклад, реферат, билдирүү, рецензия, аннотация, изложение жазышына көбүрөөк көңүл буруу жакшы натыйжаларды берет.

Окуучунун мамлекеттик тилде бай лексика менен сабаттуу сүйлөй жана жаза билиши адабиятты мектепте сабаттуу окутууга байланыштуу экенин эстен чыгарбоо керек.

«Манас», «Семетей», «Сейтек» эпосторун окутууда мугалим алардын мерчемдүү, түйүндүү, борбордук өзөк окуяларын негиз кылып алат. Калган окуяларына обзор берип, окуучуларга аларды өз алдынча окууга сунуш кылат. Эпосту майда-баратынан өйдө бүт үйрөнүү чакан окуу сааттарынын ичинде мүмкүн эмес.

Адабий-теориялык түшүнүктөр адабий билим берүүнүн составдык бөлүгү гана эмес, адабияттын мектептик курсунун өзүнчө бир илимий негизги базасы болуп эсептелет. Адабият теориясысыз көркөм сөз өнөрүнүн образдык-эстетикалык жаратылышын закон ченемдүүлүктөрүн талдап түшүнүү, демек, эстетикалык табити өнүккөн, көркөмдүк жактан билимдүү, маданияттуу окуучуну тарбиялоо мүмкүн эмес. Класс жогорулап, улам жаңы чыгармаларды окуп үйрөнгөн сайын окуучунун адабият теориясы боюнча алган билими кеңейип, тереңдеп отурат.

Адабий-теориялык аныктамалардын конкреттүү көркөм тексттен бөлүнүп, схоластикалык түрдө үйрөнүлүшүнө жол берилбөөгө тийиш. Адабий-илимий түшүнүктөрдү кабылдоо, үйрөнүү, түшүнүк-жоболорду практикалык түрдө өздөштүрүү жөнүндөгү методикалык принцип сакталган учурда, башкача айтканда, илимий аныктамалар конкреттүү чыгарманын тажрыйбасына, образдык табиятына, жанрдык касиетине таянып үйрөнүлгөндө, адабий-теориялык түшүнүктөрдү окутууда жөнөкөйдөн татаалга, жеңилден оорго жетелеген дидактикалык эреженин талаптарын туруктуу кармаган учурда гана ийгиликтүү, жемиштүү боло тургандыгын тажрыйба ачык

далилдейт. Окуучуларды теориялык түшүнүктөрдү практикада колдоно билүүгө жатыктыруу, машыктыруу дайыма көңүлдүн борборунда болуш керек. Талдалып, аныктама берилген негизги теориялык түшүнүктөр ошол аныктама берилген боюнча өз ордунда кыймылсыз калып калбастан, андан ары кыймылга келтирилип, жаңы көркөм кубулуштарды талдоого колдонулуп, улам байытылып, окуучунун аң-сезимине, практикалык көндүмдөрүнө сиңирилип турууга тийиш. Баланын адабий билимин класстан тышкары окулуучу көркөм чыгармалар толуктайт. V- IX класстарда окуучулардын класстан тышкары окуган чыгармаларын талдоо үчүн атайын сааттар бөлүнгөн. Сунуш кылынган тизмедеги адабияттарды жергиликтүү шартка, мектеп китепканасынын мүмкүнчүлүктөрүнө ылайык, мугалим жана окуучулар маакулдашуу жолу менен тандап алат. Чыгармаларды тандоодо биринчи кезекте алардын көркөмдүк кунарына, темасына, актуалдуулугуна, таанытуучулук, тарбия берүүчүлүк мүмкүнчүлүгүнө жана тилдик байлыгына көңүл бурулушу керек. Класстан тышкаркы окуу үчүн зарыл болгон учурда мугалим жана окуучулар өздөрү каалаган, тизмеде болбогон чыгармаларды да тандап алышса болот.

Адабият боюнча окуучулардын билиминин тереңдешине жана кеңейишине техникалык жана көрсөтмө каражаттар, кино, радио жана телеберүүлөр, компьютер, Интернет, видеотасмалар менен иш жүргүзүү чоң мааниге ээ болот. Адабият сабагын класстан тышкаркы ийрим иштери, адабий кечелер, диспут, КВН, музейлерге, концерт, кинотеатрларга, адабияттык жайларга экскурсияга баруу, эл арасында китепти пропагандалоо жана кошумча, тандоо сабактарын өткөрүү менен терең айкалыштыруу зарыл. Эл арасындагы оозеки адабиятты жыйноого да өзгөчө маани берүү кажет.

Предмет аралык байланыштын зарылдыгын эске тутуп, адабият сабагын кыргыз тили, тарых, сүрөт, музыка, адеп, орус тили жана адабияты ж.б. предметтер менен байланыштыруу жемиштүү натыйжа бермекчи.

Программанын акырында мугалимдер үчүн эстетика, адабият таануу, сын боюнча адабияттардын жана урунттуу илимий-методикалык эмгектердин, көрмө жана укма каражаттардын толук эмес тизмеси сунуш кылынды, муну толуктоо мугалимдин милдети.

Ошондой эле программада окуучулардын билимине, билгичтигине коюлуучу негизги талаптар орун алды.

1.3. Кыргыз адабияты предмети боюнча базалык билим берүүнүн компетенттүүлүктөрү

Компетенттүүлүк – бул адистин интеллектуалдык, психологиялык, моралдык жана ишмердик (функционалдык) абалы, ошол аркылуу анын канчалык билим алгандыгы, көндүмдөргө ээ болгондугу, тажрыйба топтогондугу, башкалардын ишмердүүлүгүн өзүнө сиңиргендиги, маалыматтар менен куралдангандыгы жана аларын кандайча колдоно алары аныкталат.

Компетенттүүлүк – бул натыйжалуу жыйынтыктарга жетишүү үчүн ыңгайлуу жүрүш-туруш модели, алгоритм, кыймыл-аракеттерди ишке ашыруунун жолдору.

Окурмандык компетенттүүлүк– адабий чыгарманы эстетикалык өздөштүрүүгө жөндөмдүүлүк, искусствонун башка түрлөрүнүн катарында адабияттын өзгөчөлүгү жөнүндө түшүнүгүн калыптандыруу, образдуу сөздүн көркөм көп маанилүүлүгүн, ассоциативдүүлүгүн, көрүү жана угуу дааналыгын ачуу аркылуу образдык сөздү түшүнүү жана инсандык деңгээлде өздөштүрүү; теориялык-адабий түшүнүктөр жөнүндө үйрөнүүчү предмет катары эмес, көркөм чыгарманы түшүнө билүүгө

жардамдашкан курал, каражат катары түшүнүктү өнүктүрүү. Окуучулардын ар башка элдерге жана маданияттарга тиешелүү адабий чыгармаларды салыштыруу, талдоо көндүмдөрүнө ээ болуусу.

Эмоционалдык баалуулук компетенттүүлүгү – окуучунун адабиятта чагылдырылган адептик жана эстетикалык баалуулуктарды аныктоого жана түшүнүүгө, сезимдерин, мамилесин билдирүүгө, ой жүгүртүүгө, аларга карата өзүнүн мамилесин негиздөөгө жана базалык улуттук баалуулуктар менен байланыштырууга, гуманисттик позицияларды жактоого жөндөмдүүлүгү**.**

Адабий-чыгармачылык компетенттүүлүк – ар түрдүү типтеги дил баяндарды жана түрдүү жанрдагы жана формадагы адабий чыгармачыл иштерди жазууга жөндөмдүүлүк; монологдук жана диалогдук кепке ээ болуу жана кептик баарлашууга кирише билүү; уккан жана окуган көркөм чыгармадагы маалыматты чагылдырган жазуу иштерин жаратуу; энциклопедияларды, сөздүктөрдү, интернет-ресурстарды ж.б.ларды кошуп ар кайсы маалымат булактардагы таанып билүүчүлүк жана коммуникативдик тапшырмаларды чечүү; кепти толуктоо жана байытуу, кеп маданиятын өздөштүрүү жана стилдик боёктогу кепке ээ болуу.

Предметтик компетенттүүлүктүн өзөктүү багыты – кыргыз жарандарын элдик философияны, этнопедагогиканы, элдик тилди ар тараптуу чагылдырган "Манас" эпосундагы идеялар менен тааныштыруу, чыгарманын бай мазмунун, андагы мекенчилдик ойлорду азыркы жаштарды жеткирүү, "Манас" эл турмушунун энциклопедиясы экендигин ушул предмет аркылуу далилдеп көрсөтүү.

Предметтик компетенттүүлүктөр предмет боюнча билим берүүнүн натыйжаларынын тизмегинде көрсөтүлгөн жана динамикада берилген.

Предметтик компетенттүүлүк бардык билим берүү баскычтары аркылуу өткөн негиз катары каралат жана предметти бүтүндөй көзөп өтөт. Ал «конкреттүүсүрөттөөгө жана конкреттүү окуу предметинин алкагында калыптандыруу мүмкүнчүлүгүнө ээ» (А.В. Хуторской). Биз предметтик компетенттүүлүк дегенде окуучулардын адабият предметинин тарамында түрдүү билимдерди, билгиликтерди жана көндүмдөрдү колдонуу жөндөмдүүлүгүн жана кийинки билим алуусунда да практика жүзүндө ушул билимдерин колдонуп кете алуусун түшүнөбүз. Окуучунун окуу ишмердүүлүгүнүн сапатын аныктоодо предметтик компетенттүүлүк алдыңкы катардагы жетекчи компетенттүүлүк болуп эсептелет. Предметтик компетенттүүлүк окуу жана практикалык ишмердүүлүктө ар дайым иш жүзүнө ашырылып турганда гана ийгиликтүү калыптандырылат. Педагог окуу тексттерине жана адабий тексттерине керектүү иш-аракеттери менен кайсы мазмунга максимум көңүл буруу керектигин баамдап түшүнгөндө гана окуучунун компетенттүүлүгү жогорку деңгээлде калыптанат.

II. ПРЕДМЕТТИН МАЗМУНУ

2.1. Окуу предметинин негизги мазмуну

V класс (68 СААТ)

Киришүү (1 саат)

Китеп жана адам. Рухий маданияттын жогорку көрсөткүчүнүн бир белгиси – китепкөйлүк. Ыйманга, адеп-ахлакка үйрөтүүдө көркөм чыгарманын мааниси. Адабият сабагы – мектепте үйрөнүлүүчү сабактардын орчундууларынын бири. Бул сабактын предмети жана милдети. Адабият – сөз өнөрү. Сөз өнөрү катары адабияттын искусствонун башка түрлөрүнөн (музыка, театр, кино, сүрөт ж.б.) өзгөчөлүктөрү.

Элдик жомоктор

«Алтын куш», «Акыл Карачач», «Акылдуу дыйкан», «Өнөрлүү бала» (4 саат)

«Алтын куш» – кереметтүү, фантастикалык окуяларга бай, курч сюжеттүү жомок.Жомоктогу гуманисттик пафос. Адамдын бардык кыйынчылыктарды жеңиши жана ага жардам берген жаныбарлар. Достук жана кастык. Айбанаттарды коргоо тууралуу бүгүнкү актуалдуу маселе менен үндөштүгү.

«Акыл Карачач» – жомогунда акылмандыктын, «караңгыда жол тапкан, капилеттен сөз тапкан» чечендиктин, сөз тапкычтыктын даңазаланышы. Эл ишениминин чагылдырылышы. Кыргыз элинин кыздарга мамилесинин жомокто көрсөтүлүшү.

«Акылдуу дыйкан» – жөнөкөй, эмгекчи, эч кимге билинбеген карапайым адамдын акылмандыгын, тапкычтыгын, билермандыгын баяндаган чыгарма. Хан ордосу жана талаадагы дыйкан. Адам акылынын, адилеттиктин баарынан бийик коюлушу.

«Өнөрлүү бала» жомогундагы бай жана кедей темасы. Хан жана анын кызы. Баланын ар кандай тапшырмаларды аткаруудагы аракети, акылмандыгы, тапкычтыгы. Өнөр үйрөнүүгө үгүттөөчүлүк – жомоктун башкы максаты. Жомоктун негизинде жазуу жумуштарын жүргүзүү.

Адабият теориясынан. Жомок жөнүндө түшүнүк.

Элдик дидактикалык чыгармалардан

Макал-ылакаптар (2 саат)

Макал-ылакаптар – элдин кылымдардан берки топтогон тажрыйбасынын кыска жана нуска чагылышы. Жаштарды тарбиялоодогу макал-ылакаптардын ролу.

Макал-ылакаптардын чыгыш себептери, макал менен ылакаптын айырмасы. Кыргыз макал-ылакаптарынын тематикалык байлыгы, ыймандык сабактары. Макал-ылакаптар – элдик акылмандыктын күбөсү. Макалдардын жана ылакаптардын тилдик өзгөчөлүгү.

Адабият теориясынан. Макалдар жана ылакаптар жөнүндө түшүнүк.

Табышмактар (1 саат)

Эл турмушу жана табышмактар. Табышмактардын мазмунунун ар түрдүүлүгү, алардагы акылмандыктын, байкагычтыктын, чыгармачылык фантазиянын күчү. Табышмак жана жандырмак, алардын ортосундагы байланыш.

Адабият теориясынан. Табышмак жөнүндө түшүнүк.

Жаңылмачтар (1 саат)

Тилдин жатыктыгын, тапкычтыкты, ойлоо-туюу сезимдерин, кеп чеберчилигин калыптоодо жаңылмачтардын ролу. Жаңылмачтардын тили жана курулуш каражаттары.

Адабият теориясынан. Жаңылмач жөнүндө түшүнүк.

Апыртмалар (1 саат)

Адабий жанр катарында апыртмалардын милдети жана айтылыш чеберчилиги. Фантастикалуулук менен реалдуулуктун, комикалуулуктун катышы. Элдик апырмачылар.

Адабият теориясынан. Апыртма – адабий жанр катарында.

Элдик эпикалык мурастан

«Манастын бала чагы» («Манас» эпосунан үзүндү) (2 саат)

«Манас» эпосу жөнүндө кыскача маалымат. Бала Манас – Алтайга сүрүлүп барган кыргыздардын медер туткан жаш баатыры. Бала Манастын алп күч кубаты, баатырдык келбети, тайманбастыгы, курчтугу. Болочок баатырдын эпикалык каарманга мүнөздүү белгилери. Анын тышкы эл душмандары менен алгачкы таймашуулары. Жаш Манас – азап тартып, бүлүнгөн элдин келечектеги коргоочусу катары көрүнө баштады. Манастын келбетин, иш-аракетин мүнөздөөдө колдонулган тилдик каражаттар.

Адабият теориясынан. Салыштыруу жөнүндө түшүнүк.

Адабий жомоктор

А.Токомбаев. «Жетим менен сыйкырчы» (2 саат)

Жомокто кара ниеттик менен адилеттиктин ортосундагы күрөштүн көрсөтүлүшү. Кереметтүү окуялар жана жомоктук мотивдер. Баланын күрөшү жана анын жеңиши.

Ч.Айтматов. «Бугу эне» («Ак кеме» повестинен үзүндү) (3 саат)

Элдик уламыштын жазуучу тарабынан иштелип чыгышы. Мекен темасы, ыйман, адеп-ахлак жана экологиялык проблемалар. Жакшылык жана жамандык, адилдик жана адилетсиздик. Уламыштын сабагы жана бүгүнкү күн. Уламыштын тилдик бөтөнчөлүгү, жазуучунун сүрөттөө чеберчилиги.

Адабият теориясынан. Диалог жөнүндө түшүнүк.

Т.Үмөталиев. «Күч бирдикте» (1 саат)

Жомоктун ынтымакка, биримдикке, бакытка, максатка жетүүнүн, турмуштук кыйынчылыктарды жеңүүнүн бекем негизи катары туюнтулушу. Абышканын турмуштук жагдайлары, анын акылдуулугу. Жомоктун тарбиялык маани-мазмуну.

Ж.Садыков. «Эненин жүрөгү» (1 саат)

Уламыштын нравалык теманы көтөрүп чыгышы. Гуманизм маселеси, улуттук колорит жана эненин образындагы көп түрдүүлүк. Уламыштын тарбиялык, таалим берүүчүлүк мааниси.

С.Рысбаев. «Балык балдар же көл жээгиндеги түнкү кум сепилдер» (2 саат)

Жомокто көл түбүндө калган байыркы кыргыздын алтын шаары, эл ынтымагы, улуттук биримдик идеяларынан балык балдар менен бүгүнкү балдардын жолугушусу аркылуу берилиши. Жомоктун сюжетинин курулушу, андагы драматизм, бүгүнкү күндүн адамдарына айтылган насаат.

Адабият теориясынан. Адабий жомок жөнүндө түшүнүк.

Кыргыз фантастикасынын тарыхынан

К.Эсенкожоев. «Үчүнчү шар» (2 саат)

Улуу Ата мекендик согуш алдындагы илим менен техниканын деңгээли. Асмандын табышмактуулугу жана аны ачуу үчүн аракеттер. Каармандын кызыгууларын берүүдөгү жазуучунун чеберчилиги. Фантастикалуулук жана реалдуулук.

Кошумча окуу үчүн: Б.Сартов «Роботтун туулган күнү» (фантастикалык аңгеме).

Адабият теориясынан. Илимий-фантастикалык чыгарма.

Үркүн темасы

Ы.Шайбеков. «Кайран эл» (1 саат)

1916-жылдагы тарых окуясы жана анын көркөм чыгармада көрсөтүлүшү. Үркүндөгү калктын абалы. Эл башына түшкөн оор күндөрдү чагылдырууда акындын чеберчилиги.

К.Баялинов. «Ажар» повести (2 саат)

«Ажар» повестинде Кытай жерине качып барган кыргыз кыздарынын типтүү турмушунун реалдуу көрсөтүлүшү. Чыгармадагы күрөш идеясы. Трагедиялуулук. Драмалуулук. Повесттеги эмоционалдуулук. Ажар – башкы каарман, анын образын ачуудагы жазуучу колдонгон каражаттар. Кыргыз адабиятындагы «Ажар» повестинин орду жана таасири.

Кошумча окуу үчүн: А.Токтомушев. «Какшаалдан кат»

Адабият теориясынан. Көркөм чыгармадагы пролог жана эпилог.

С.Өмүрбаев. «Телегей» (романдан тандалган үзүндүлөр) (2 саат)

Телегейдин тагдыры – кыйын күндөрдөгү кыргыз аялынын тагдыры. Каармандын образын ачуудагы жазуучунун устаттыгы. Чыгарманын документалдык

мүнөзү. Романдын адеп-ахлактык сабактары.

Адабият теориясынан. Көркөм чыгарманын тили жөнүндө түшүнүк.

Улуу Ата Мекендик согуш темасынан

А.Осмонов. «Неге кечигет», «Бүкөн» (2 саат)

Ырларда адам тагдырындагы согуштун терс таасиринин көрсөтүлүшү. Образдуулук жана поэтикалуулук аркылуу тынчтык кандай керек экендигинин айтылышы. Метафоралуулук ойду берүүнүн бир жолу катары. Бүкөндүн образы.

С.Жусуев. «Алакан» (1 саат)

Согуш эстелигинин – алакандын көркөм сүрөтү. Ырдын поэтикалык күчү. Салыштыруулар. Образдуулук.

Ч.Айтматов. «Атадан калган туяк» (2 саат)

Аңгемеде согушта курман болгон атасынын эрдигине баласынын сыймыктануу сезиминин ойгонушу жана ага таасир эткен окуялар. Балалык баёо романтика жана трагедиялуулук. Каармандын ички санаркоолорунун, ой толгоолорунун, мүнөзүнүн чеберчилик менен ачылышы. Ч.Айтматовдун калемине таандык чыгарманын көркөмдүк артыкчылыктары.

Адабият теориясынан. Аңгеме жөнүндө түшүнүк.

Жаратылыш жана адам

«Карагул ботом» (элдик чыгарма) (1 саат)

Чыгармадагы трагедия жана ага алып келген себеп-шарттар. Легенданын бүгүнкү күн үчүн мааниси. Адам жана табият жөнүндөгү ой. Ырдын муңдуулугу, стили.

А.Токомбаев. «Ай нурунда кышкы түн», «Жайкы таңда» (1 саат)

Табият көркү жана адам, кыргыз жеринин сулуулугу. Акындын жаратылышты сүрөттөө үчүн тандаган образдуу каражаттары.

Адабият теориясынан. Көркөм чыгармадагы пейзаж.

А.Осмонов. «Ата Журт», «Кыргыз тоолору» (1 саат)

«Ата Журттун» көркөмдүк, идеялык мааниси. Кыргыз тоолору – акындын сүрөттөө предмети. Тоолордун образын тартууда колдонулган көркөм каражаттар.

Адабият теориясынан. Салыштыруу жөнүндө түшүнүктү тереңдетүү.

Р.Шүкүрбеков. «Тоо эчки» (1 саат)

Ырдагы тоо эчкинин күйүтү-күйгөнү. Кыянаттыктын айыпталышы. Чыгарманын гуманизми, көркөмдүгү.

М.Алыбаев. «Ала-Тоо», «Соң-Көл», «Тянь-Шань» (1 саат).

Ырлардагы кыргыз жеринин поэтикалык элеси. Акындын тууган жерге болгон сүйүүсүнүн терeңдиги. Ырлардын көркөмдүгү.

С.Эралиев «Жамгыр», «Булут» (1 саат)

Лирикалык ырлардагы пейзаждык сүрөттөөлөр. Табият көрүнүшүн тартууда акын колдонгон салыштыруулар, эпитеттер. Сүрөттөөнүн жөнөкөйлүгү, экспрессивдүүлүгү. Акындын ойлорунун таамайлыгы, тактыгы, элестүүлүгү. С.Эралиевдин акындык чеберчилиги, сөз менен иштөө маданияты.

Адабият теориясынан. Ыргак (ритм) жөнүндө түшүнүк.

Эл акындарынын чыгармаларынан

Тоголок Молдо. «Телибай Тентек» (2 саат)

Телибай Тентек – ылакапка айланган каарман. Чыгармадагы тарбиялык, таалим берүүлүк идея. Каармандын ар кыл сапаттарын ачуудагы акындын тапкычтыгы, тилинин жатыктыгы жана таамайлыгы.

Барпы Алыкулов. «Жакшы кыз», «Өзү каар, тили заар кыз», «Болор жигит»,

«Болбос жигит», «Эр жигитке сын» (2 саат)

Жакшы адам жана жаман адам жөнүндөгү элдик түшүнүктөр Барпынын чыгармачылыгында. Жакшылыкты жана жамандыкты көрсөтүүдө акын колдонгон каражаттар. Ыйман жана жаштар. Бүгүнкү күн жана Барпынын ырларынын тарбиялык мааниси.

Адабият теориясынан. Санат-насыят, үлгү ырлары

Орус классикалык адабиятынан

А.С.Пушкин. «Балык жана балыкчы тууралуу жомок» (3 саат)

Жомоктогу ач көздүктүн, көрө албастыктын, дүйнөкорлуктун ашкерелениши. Бар дүйнөгө ыраазы болбоо, канаттанбоо – ыймандык катастрофанын башталышы. Жомоктун нравалык сабагы, бүгүнкү күндүн проблемалары менен байланышы.

ЖАТТООГО БЕРИЛҮҮЧҮ ЧЫГАРМАЛАР

Макал-ылакаптар, табышмактар, жаңылмачтар, апыртмалар
(мугалимдин жана окуучунун тандоосу боюнча).
«Манастын бала чагы» (үзүндү).
Ч.Айтматов «Бугу-Эне» (үзүндү).
Ы.Шайбеков «Кайран эл» (үзүндү).
А.Осмонов «Неге кечигет», «Бүкөн», «Кыргыз тоолору».
С.Жусуев «Алакан».
«Карагул ботом» (үзүндү).
А.Токомбаев «Ай нурунда кышкы түн», «Жайкы таңда».
М.Алыбаев «Ала-Тоого», «Соң-Көл», «Тянь-Шань».
А.С.Пушкин «Балык жана балыкчы тууралуу жомок» (үзүндү).

V КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮНӨ КОЮЛУУЧУ НЕГИЗГИ ТАЛАПТАР

Окуучулар төмөндөгүдөй компетенттүүлүктөргө ээ болуусу керек:

- элдик оозеки адабиятын жазма адабияттан өзгөчөлүгүн билүү;
- чыгарманын тегин, түрүн, жанрын ажыратуу;
- көркөм чыгарманы элестетип, ошол элесин оозеки айтып бере
- алуу; үйрөнүлүп жаткан чыгарманын каарманын мүнөздөй алуу;
- ар башка каармандардын бирдей кырдаалда, жагдайда жасаган иш-аракеттерин салыштыра жана баа бере билүү;
- чыгарманын текстинен автордун каармандарга түздөн-түз берген баасын таба билүү;
- көркөм чыгармаларды көрктүү окуу;
- сюжеттүү чыгарманын жөнөкөй жана татаал планын түзүү;
- көлөмү чакан прозалык чыгарманын планын, мазмунун кеңири, тандалмалуу же кыскартылган түрүндө оозеки жана жазуу жүзүндө айтып, жазып бере алуу (изложение);
- өз алдынча окулган адабий чыгарма жөнүндө айтып берүү (өз мамилесин билдирүү менен);
- программада жатка үйрөнүүгө сунуш кылынган тексттерди билүү;
- окуу хрестоматиясынын жана башка китептердин маалымат берүүчү аппараттарынан пайдалануу.

СААТТАРДЫН ЖАЛПЫ БӨЛҮШТҮРҮЛҮШҮ

Чыгармаларды окуп үйрөнүү үчүн – ***46 саат***

*Класстан тышкаркы окуу үчүн – **8 саат***
*Дил баян үчүн – **8 саат***
*Чейректик кайталоолор үчүн – **4 саат***
*Жыйынтыктоочу кайталоо – **2 саат***
*Баары – **68 саат***

VI класс (68 саат)

Киришүү (1 саат)

Көркөм адабияттын башкы предмети – адам жана анын көп кырдуу турмушу. Илимдин жана көркөм өнөрдүн башка түрлөрүнөн адабияттын айырмасы. Тил – жазуучунун негизги куралы.

Элдик оозеки чыгармачылыктын казынасынан

Эмгек ырлары: «Оп майда», «Бекбекей», «Шырылдаң» (2 саат)

Эмгек ырларында эл турмушунун жана элдин социалдык абалынын чагылдырылышы. Элдин көз карашы, үрп-адаты, үмүт-тилеги – эмгек ырларында. Коомдук турмушта эмгек ырларынын жаралыш себептери жана ролу.

Адабият теориясынан. Эмгек ырлары.

Каада-салт ырлары: «Алдей-алдей, бөбөгүм», «Акыйнек», «Жарамазан» (2 саат).

Каада-салт ырларында элдин үрп-адатынын, салт-санаасынын, турмуштук түшүнүгүнүн, көз карашынын көрсөтүлүшү. Ырасымга байланыштуу окуяга карата чыгарылган жана ырдалган ырлардын мазмунундагы жана формасындагы өзгөчөлүктөр. Ырлардын аткарылыш бөтөнчөлүктөрү, этнопедагогикалык идеялар жана эл турмушундагы мааниси.

Адабият теориясынан. Каада-салт ырлары.

Арман ырлары: «Койчунун арманы» (1 саат).

Арман ырларынын жанрдык өзгөчөлүктөрү. Армандардын жаралышынын тарыхый, социалдык негиздери. Лирикалык каармандын көңүл жагдайынын армандарда көркөм чагылдырылышы. Армандагы кор болгон адамдын образы жана анын үмүт-тилеги.

Адабият теориясынан. Арман ырлары жөнүндө түшүнүк.

Кошоктор: «Дыйкандын аялынын кошогу», «Гүл ойрон» (2 саат).

Кошок – элдик салт ырлардын бир формасы. Кошокчунун айтуучулук чеберчилиги. Кошоктогу кайгы-муң. Кошоктун стилдик өзгөчөлүктөрү жана Тоголок Молдонун бул жанрдагы чыгармачылык табылгалары.

Адабият теориясынан. Кошок – элдик оозеки чыгармачылыктын бир жанры.

Тамсилдер: «Алкы жаман карышкыр», «Арстандын күчүн асыраган Мышык»,
«Иттин доолдай тиктирем дегени» (Тоголок Молдо иштеп чыккан) (2 саат).

Элдик тамсилдердеги негизги идеянын – ач көздүктүн, наадандыктын, кенебестиктин, жалкоолуктун, жатып ичерликтин мыскылданышы. Тамсилдердеги аллегориянын ролу, таалим- тарбия берүүчү мүнөзү.

Адабият теориясынан. Тамсил жөнүндө түшүнүк.

Элдик эпостордон

«Эр Төштүк» (4 саат)

Эпостун кыргыз маданиятында ээлеген орду. Чыгарманын негизги мазмуну: Төштүктүн теги, бир туугандары: Элемандын Желмогуз кемпирге жолугушу; жер үстүндөгү жана жер астындагы окуялар. Адилеттүүлүк менен

кыянаттыктын күрөшү, адилеттүүлүктүн салтанат курушу. Маамыттар жана жер астындагы башка жандыктар менен Төштүктүн достугу. Эпостогу терс сапаттарды алып жүргөн каармандардын – Желмогуз кемпирдин, Көк Дөөнүн, ажыдаардын сүрөттөлүшү жана аларды мүнөздөөдө пайдаланылган көркөм сөз каражаттары. Төштүк – элдин сүйүктүү баатыры. Эпостогу фантазиянын, гиперболанын күчү, архаикалык, мифологиялык каражаттар.

Адабият теориясынан. Гипербола жана литота жөнүндө түшүнүк.

«Каныкейдин Тайторуну чапканы» («Манас» эпосунан үзүндү) (2 саат). Аялзатынын айкөлдүгүнүн, акылмандыгынын, назиктигинин берилиши, каармандын психологиялык абалынын ачылышы, жаныбар менен адам тагдырынын параллель коюлушу. Манасчынын окуяны өөрчүтүп баруу чеберчилиги. Үзүндүнүн тилдик каражаттары.

А.Чоробаев. «Тайлак баатыр» (3 саат).

Уламыш жана чындык. Жеке адам жана доор. Адамдагы баатырдык, айкөлдүк сапаттардын ачылышы. Мезгилдин алкагында эл үчүн күрөшүүчү инсанды көрсөтүүдө акындын тандаган көркөм ыкмалары. Тайлак – кыргыз элинин улуу уулу.

Эл акындарынын чыгармаларынан

Токтогул Сатылганов. «Жеңижокту жоктоо» (1 саат).

Акындык өнөрдүн, адамдык сапаттын даңазаланышы. Көркөм сөз ээси жана ага баа берүү. Акындын Жеңижок жөнүндө айткандарынын реалдуулугу жана таасирдүүлүгү.

Жеңижок . «Айтамын санат тобуна» (1 саат).

Турмуш, өмүр, жашоо, бул дүйнө, тигил дүйнө, жакшылык, жамандык сыяктуу түшүнүктөр – Жеңижоктун чечмелөөсүндө. Акындын ой-жүгүртүүлөрүнүн кеңдиги, көркөм табылгаларынын омоктуулугу, төкмөлүк өнөрдүн мүмкүнчүлүктөрүнүн ачылышы.

Адабият теориясынан. Аллитерация жана ассонанс.

Барпы. «Балдарга насыят» (2 саат).

Насыят ырындагы дидактикалык маани. Жакшылык жана жамандык, оң-тескерилик, тууралык жана каталык – бири-бирине карама-каршы түшүнүктөр. Барпынын педагогикалык ойлорунун бүгүнкү күндөгү актуалдуулугу.

Адабият теориясынан. Санат-насыят ырлары жөнүндө түшүнүктү тереңдетүү.

Акын-жазуучулар кайра иштеп чыккан чыгармалардан

А.Осмонов. «Толубай сынчы» (2 саат).

Толубай сынчы жана Азиз хан – бул эки контрасттуу каарманга карата автордук мамиленин чыгарманын көркөм системасы аркылуу көрүнүшү. Бийлик өкүлдөрүнүн, жалган хандардын ашкереленишин жана алардан бийик, таза турган карапайым адамдардын көздөн далдоо жашашы. Чындык үчүн күрөш. Сынчылык өнөрдүн даңазаланышы, өнөр адамы жана ага хандык мамиле. Тулпардын сынын берүүдөгү акындын кылдаттыгы. Поэманын кыскалыгы жана сүрөттөөлөрүнүн образдуулугу. Элдик уламыштын жогорку көркөмдүктө кайрадан иштелип чыгышы А.Осмоновдун акындык күчүнүн күбөсү катары.

Адабият теориясынан. Кейиптештирүү жана метафора.

Ж.Бөкөнбаев. «Чептен эрдин күчү бек» (2 саат).

Поэманын патриоттук пафосу. Баланын эрдиги, эненин мүнөзүндөгү балага жана Мекенге болгон мамилелер. Карыянын акылман бүтүмү жана чыгарманын тарбиялык мааниси.

Адабият теориясынан. Адабий жомок.

Кыргыз элинин өткөн турмушунан

А.Токомбаев. «Күүнүн сыры», «Акылмандын жообу» (4 саат).

Аңгемелерде сүрөттөлгөн доордун жалпы сүрөтү. Каармандардын тунуктук, чындык, адилеттик үчүн күрөшү. Чыгармалардын сюжеттик-композициялык курулушу, көркөмдүк жана адеп-ахлактык сабактары.

Адабият теориясынан. Көркөм чыгарманын тили жөнүндөгү түшүнүктү тереңдетүү.

М.Элебаев. «Бороондуу күнү» (1 саат).

Аңгеменин сюжети – кыргыз калкынын революциянын алдындагы оор турмушун сүрөттөөгө арналышы. Боз үйдүн көрүнүшүн, анын ичиндеги адамдарды чагылдыруудагы сүрөткердин устаттыгы. Жолоочунун ички психологиялык абалы жана анын байкагычтыгы. Аңгемедеги деталдардын мааниси. Кыскалык, тактык.

Адабият теориясынан. Аңгеме жөнүндө түшүнүктү тереңдетүү.

Ч.Айтматов. «Биринчи мугалим» (4 саат).

Революциянын алгачкы жылдарындагы агартуу ишинин кыйынчылыктары. Эски менен жаңынын карама-каршылыгы. Дүйшөндүн жаңы турмуш, жаңы мектеп үчүн болгон каармандык күрөшү, анын бийик идеялуулугу жана революцияга берилгендиги. Алтынайдын тагдырына Дүйшөндүн ойногон ролу. Повесттеги символдор. Чыгармадагы ретроспекция жана повесттин композициясынын идеялык мазмунду ачуудагы ролу.

Адабият теориясынан. Сюжет жана композиция.

М.Абылкасымова. «Эстелик сүйлөйт» (2 саат).

Поэманын шарттуу-символикалык мүнөзү. Эстелик жана анын сөзүнүн маани-маңызы. Чыгарманын таалим-тарбия берүүчүлүгү жана публицистикалуулугу.

Адабият теориясынан. Поэма жөнүндө түшүнүк.

Б.Жакиев. «Атанын тагдыры» (4 саат)

Драмадагы чагылдырылган окуялар. Согуштун жаш балага тийгизген таасири. Үй-бүлө темасы. Чоң ата – ата – бала – үчөөнүн биримдиги. Адамгерчилик жана карасанатайлык. Согуш тууралуу аңгемелешүү.

Адабият теориясынан. Драма жөнүндө түшүнүк.

Чыгармадагы сүрөттөлгөн турмуш окуялары. Каармандын аракети. Турмуштук кырдаал-шарттар жана алардын каармандын мүнөзүнүн калыптанышына, сюжеттин өзгөрүшүнө тийгизген таасири.

Жаратылыш, жан-жаныбарлар жөнүндө

Т.Сыдыкбеков. «Көк серек» (2 саат).

Карышкырлардын турмушу жана анын адамдардын күнүмдүк тиричилиги менен көркөм параллелде көрсөтүлүшү. Сүрөткердин карышкырлардын жашоо образын, тиричилигин көрсөтүүдөгү натуралисттик байкоолору жана философиялык жыйынтыктары. Деталдар менен иштөөдөгү Т.Сыдыкбековдун чеберчилиги. Жан багуу, жашоо үчүн күрөш, бул күрөштөгү жеңиштер жана жеңилиштер. Бөрүлөрдүн табияттын бир мүчөсү катары көрсөтүлүшү. Адамдын гумандуулугу. Чыгармадагы шарттуулук ыкмасы, жаныбарлардын ой жүгүртүүлөрү, кыялдануулары. Аңгеменин тили.

Адеп-ахлак темасынан

Ж.Мавлянов «Нан» (2 саат)

Аңгеменин идеялык-тематикалык багытынын ыймандык маселеге көбүрөөк бурулушу. Адамдардын адептик тарбияланышын көрсөтүүдө нандын символикалык мааниси. Образдардын ачылышы жана теманы берүүдө жазуучунун колдонгон каражаты.

ЖАТТООГО БЕРИЛҮҮЧҮ ЧЫГАРМАЛАР

«Оп майда».
«Бекбекей».
«Шырылдаң».
«Алдей-алдей бөбөгүм».
«Эр Төштүк» (үзүндү).
«Каныкейдин Тайторуну чапканы» (үзүндү).
Токтогул Сатылганов «Жеңижокту жоктоо» (үзүндү).
Жеңижок Өтө уулу «Айтамын санат тобуна» (үзүндү).
Барпы «Балдарга насыят» (үзүндү).
А.Осмонов «Толубай сынчы» (үзүндү).
Ж.Бөкөнбаев «Чептен эрдин күчү бек» (үзүндү).
Ч.Айтматов «Биринчи мугалим» (үзүндү).
М.Абылкасымова «Эстелик сүйлөйт» (үзүндү).

VI КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮНӨ КОЮЛУУЧУ НЕГИЗГИ ТАЛАПТАР

Окуучулар төмөндөгүдөй компетенттүүлүктөргө ээ болуусу керек:

- көркөм чыгармалардагы окуяларды жана сүрөттөөлөрдү көз алдыга элестетип, кайра айтып бере алуу;
- элдик оозеки чыгармачылыктын казынасынан үйрөнгөн чыгармаларды кайсыл текке, түргө, жанрга жата тургандыгын, фольклордук чыгарма менен жазма адабияттын айырмасы эмнеде экендигин так ажырата билүүгө жетишүү;
- үйрөнүлүп жаткан чыгарманын башкы каарманынын жүрүм-турумунун, ички толгонууларынын негизинде аны толук мүнөздөй алуу;
- башкы каармандын жүрүм-турумун, жорук-жосундарын бири-бирине салыштырып баа бере билүү (мугалимдин жетекчилиги жана жамаатташып аракеттенүү менен);
- троп жана анын түрлөрүн аныктай алуу;
- каармандарга берилген автордук көз караштты, бааны таба билүү; адабий
- чыгарманы тек, түр, жанрга карай көркөм окууга жетишүү; эпикалык чыгарманын
- бүт бөлүмү же үзүндүсү боюнча план түзө алуу;
- көлөмү чакан чыгарманы кеңири, кыска, тандалмалуу түрдө оозеки же жазма формада айтып, жазып бере алуу;
- үйрөнүлүп жаткан чыгарманын тегерегинде суроолорго так, кеңири жооп бере алуу;
- окуп-үйрөнүлүп жаткан чыгарманын айланасында турмуштук ой жүгүртө
- билүү; окулган адабий чыгарма жөнүндө өз алдынча (жеке мамилесин
- билдирүү менен) аңгеме куруп бере алуу;
- хрестоматиянын жана адабий китептердин маалымат берүүчү аппараттарынан пайдалана билүү;
- жаттоого берилген чыгармалардын текстерин шыдыр, жатка айтуу;
- «Манас» айта билүү.

СААТТАРДЫН ЖАЛПЫ БӨЛҮШТҮРҮЛҮШҮ

Чыгармаларды окуп үйрөнүү үчүн – ***46 саат***
Класстан тышкаркы окуу үчүн – ***8 саат***
Дил баян үчүн – ***8 саат***
Чейректик кайталоолор үчүн – ***4 саат***
Жыйынтыктоочу кайталоо – ***2 саат***
Баары – ***68 саат***

VII класс (68 саат)

Киришүү (1 саат).

Турмуштун көп түрдүүлүгү, анын адабиятта көркөм чагылдыруунун формалары. Образдуулук – көркөм сөз өнөрүнүн башкы касиети.

Адабият теориясынан. Образ жана образдуулук. Көркөм образ.

Элдик оозеки чыгармачылыктын казынасынан

«Кожожаш» (3саат).

Эпосто байыркы кыргыздардын турмуш-тиричилигинин жана жашоо, ой жүгүртүү образынын чагылышы. Адам менен жаратылыштын өз ара мамилеси. Кожожаш менен Сур эчкинин образдары. Мергенчилик – өткөн доордо турмуштук зарылчылыктан келип чыккан кесип. Кайберендердин жапа чегиши. Адамдын табият менен күрөшү, андагы жеңиши жана жеңилиши. Байыркы кыргыз мифиндеги анимисттик, тотемдик түшүнүктөр, философиялык,экологиялык подтекст. Бүгүнкү күн жана «Кожожаштын» проблематикасы. Эпосто жер-суунун, жаратылыштын поэтикалык картинасынын көркөм берилиши.

Адабият теориясынан. Миф жөнүндө түшүнүк.

«Эр Табылды» (3 саат).

Чыгарманын жаралуу мезгили, патриоттук пафосу. Мекенди сүйүү, жолдоштук, достук идеяларынын даңкталышы. Өз элине чыккынчылык кылган Кудайназар менен Чалкалмактын образдары. Табылдынын жана анын жигиттеринин мүнөздөлүшү. Уруш эпизоддору, андагы алдыңкы планга чыккан кол башчылар. Элдиярдын, Карлыгачтын эл-жерге берилгендиги. Сырткы жана ички душмандарга каршы күрөштө баатырлардын эл менен биримдиги. Эпостун тилдик байлыгы.

Адабият теориясынан. Эпос жөнүндө түшүнүк.

Эл акындарынын чыгармаларынан

Молдо Кылыч. «Чүй баяны» (2саат).

«Чүй баяны» – кыргыз жеринин бир бөлүгү Кең Чүй жөнүндө, анын жан-жаныбарлары тууралуу акындын байкоолору. Молдо Кылычтын гуманизми. Поэманын бүгүнкү экологиялык маселелер менен үндөштүгү. Илгери Чүйдүн фаунасынын жана флорасынын байлыгы.

Токтогул. «Санат, насыят ырларынан» (1 саат).

Санат, насыят ырларындагы таалим-тарбиялык маани. Акындын жакшы-жаман көрүнүштөр тууралуу турмуштук корутундулары. Ырларда акындык бай тажрыйбанын жыйынтыкталышы. Көркөм салыштыруулар, параллелизм, аллитерация, анафора.

Кошумча окуу үчүн: Алымкул Үсөнбай уулу. «Токтогул менен биринчи жолугушуу»

Барпы. «Ак кымкаптан тон албайм», «Сүйлөш үчүн тил керек», «Ала-Тоо көрккө келбейт эл болбосо» (1 саат).

Барпынын философиялык оюнун кенендиги, ыймандуулук маселелери, ырчылык өнөрдөгү атуулдук кредосу. Акындык табылгалары, сөз күчү. Ыр курулуш өзгөчөлүктөрү.

Адабият теориясынан. Санат-насаат, терме, үлгү ырлары.

Коргол Досу уулу. «Токтогулдун баласынын өлгөнүн угузганы» (1 саат).

Ырдын тарыхый негизи. Угузуу салты жана анын ырда жогорку көркөмдүктө берилиши. Окуяны жеткирүү үчүн акындын колдонгон синонимдик айкаштары. Сөз күчү жана кабыл алуу. Ырдын көркөм кудурети.

Адабият теориясынан. Угузуу ырлары. Айтыш жана анын түрлөрү.

Калык Акы уулу. «Баскан жол» (тандалган үзүндүлөр, 2 саат).

«Баскан жол» – автобиографиялык чыгарма. Мемуарда көрсөтүлгөн тарыхый чындыктын татаалдыгы. Коом жана адам тагдыры. Жашоо, эркиндик үчүн күрөш. Акындын сүрөткерлик баянынын таасирдүүлүгү. Белгилүү тарыхый инсандардын образынын ачылышы. Өткөн күндөр, эл шайырлары жөнүндө маалымат алууда Калык Акы уулунун эскерме китебинин мааниси.

Адабият теориясынан. Мемуардык чыгарма жөнүндө түшүнүк.

Кыргыз профессионал адабиятынан

А. Токомбаев. «Жараланган жүрөк» (3 саат).

Октябрь төңкөрүшүнүн алдындагы адам тагдырларынын оор күнгө кабылышы. Бектургандын кыйын-кысталыш күндөрү, революциядан кийинки кыргыз чыгармачыл интеллигенциясынын калыптануу процессинин көркөм чечмелениши. Чыгармадагы муундар байланышы, жаштар, сүйүү темасы.

Н.Байтемиров. «Тарых эстелиги» (романдан тандалган үзүндүлөр, 2 саат). Уркия Салиева – тарыхый инсан жана романдын каарманы. Чыгармадагы идея үчүн күрөш. Түштүк Кыргызстандагы колхоз курулушу үчүн таптык кагылыштар жана андагы жеке адамдын ролу. Тарых жана тагдыр темасы.

Кошумча окуу үчүн: Ш.Бейшеналиев «Кычан»

Адабият теориясынан. Тарыхый чыгарма.

Т. Сыдыкбеков. «Акылман куудул» (2саат).

Повесттин үзүндүлөрүндө Куйручуктун куудулдугунун ар кыл окуяларда көрсөтүлүшү. Каармандын башкы сапаттары - чынчылдыгы, тапкычтыгы, бей-бечара, карыптарга көз салгандыгы, ач көздүктү, эки жүздүүлүктү ашкерелениши. Элдик салт-санаанын, үрп-адаттын көрсөтүлүшү. Тарыхый белгилүү адамдардын образдары. Куйручуктун окуяларын көрсөтүүдөгү жазуучунун анын куудуулдук окуяларын колдонушу жана элдик тилден кеңири пайдаланышы.

Ч.Айтматов. «Бетме-бет» (3 саат).

«Бетме-бет» повести Ата Мекендик согуш учурундагы татаал тагдырлар жөнүндөгү чыгарма. Ысмайылдын, Сейденин образдары, алардын көркөмдүк касиети. Чыгарманын адеп-ахлактык мазмуну.

Ч.Айтматов. «Эрте келген турналар» (3 саат).

«Эрте келген турналар» повестинде элет балдарынын түйшүгү жана эрдиги. Султанмурат - балалык тазалыкты, ак ниеттүүлүктү, аруулукту, идеалга берилгендикти, эмгекчилдикти жана чынчылдыкты алып жүргөн каарман. Башкарма Тыналиевдин атуулдук-ыймандык үлгүсү. Символдук образдар. Сүйүү темасы. Аксайдагы кош айдоо. Султанмурат жана качкындар. Финалдагы кармаш, анын этикалык маани-маңызы. Элдик таалим-тарбия салттарын чагылдыруу жана алардын функциясы. Чыгарманын көркөмдүк жүзү.

Адабият теориясынан. Көркөм чыгарманын сюжети жана композициясы.

Ч.Айтматов «Балалыгым» (2 саат)

Жазуучунун балалыгындагы кызыктуу, көп кырдуу жана татаал окуялар. Бала чактагы адамга таасир эткен жагдайлар. Ата, эне, эл-жер темасы. Согуш учурунун көркөм летописи. Чыгарманын мемуардык, документалдык негизи. Оор жана кайгылуу балалык. Каармандардын өз ара сүйлөшүүлөрү жана автордун аңгемеси боюнча талдоолор.

А.Осмонов. «Маляр», «Буудай сапыруу», «ФЗОдогу иниме», «Жумушчу», «Ысык-Көлдө төрт мезгил», «Кайыңды», «Оорулуу акын» (2 саат).

Акындын ырларында эмгек процессинин чагылдырылышы, жумушчунун, малярдын, дыйкандын образы. Эмгектин баарынан бийик нерсе катары коюлушу.

Алыкулдун кыргыз жаратылышы, Атажурт темасындагы ырларында Адам менен табияттын гармониясынын көрсөтүлүшү, табият көркүн тартуудагы сүрөткердик табылгалары, поэтикалык каражаттарынын молдугу. Акындын тууган

жерге болгон кусалыгы, сагынычы.

«Оорулуу акын» ырында өзүнүн личностунун поэзиясында чагылышы. Лирикалык каармандын ойлорунун конкреттүүлүгү, образдуулугу, акындын атуулдук эрдиги.

Адабият теориясынан. Лирика. Лирикалык каарман.

Ж.Сыдыков. «Манастын уулу Семетей» (3 саат).

Элдик эпостун драмалык формага келтирилиши. Драмадагы патриотизм, Мекенди эңсөө, эне – бала, ата – бала, душмандар менен күрөш, өч алуу, баатырдык, сулуулук, уздук, салт-санаа маселелери. Образдарды ачуудагы эпикалуулук жана драматизм. Драмадагы конфликттер жана анын кыймылдаткычтары. Каармандардын мүнөзүн ачуудагы кырдаалдаржана кагылыштар. Эпостун тили жана драманын тили: окшоштуктар жана айырмачылыктар.

Адабият теориясынан. Драма жөнүндө түшүнүктү тереңдетүү. Драмалык диалог

Т.Касымбеков. «Адам болгум келет» (2 саат).

Повесттин темасы жана проблематикасы: башкы каармандын ыйман издөөсү, рухий дүйнөсүнүн калыптанышы. Чыгармадагы романтикалык сүрөттөөлөр. Эмгекчилдик, эл-жерге ак ниет кызмат кылуу адамдын атуулдук – адептик сапатынын башкы критерийи катары. Повесттин негизги идеясынын көркөм образдар системасы аркылуу табигый ачылышы. Чыгарманын тили.

Т.Кожомбердиев. «Апа», «Эне жана коломто» (1 саат)

Турар Кожомбердиев – чебер лирик. Ыр саптарынын ыргактуулугу, ойлорунун ачыктыгы, кайрууларынын тактыгы. Акындын образ ачуу чеберчилиги, табият көрүнүштөрүн тартуу аракети. Поэтикалык дүйнөнүн байлыгы. Эненин образы. Эне-бала мамилеси. Эненин улуулугу. Ырлардагы стилистикалык көп боектуулук, көркөм сөз каражаттарынын байлыгы жана метафоралуулугу. Ырлардагы экспрессивдүүлүк жана эмоционалдуулук.

Адабият теориясынан. Образдуулук жана көркөм образ.

Ж.Мамытов. «Буурул түндүн жомогу» (2 саат)

Жомок-поэмада сүрөттөлгөн мезгил. Акындын түзгөн образдарынын табийгылыгы, жугумдуулугу. Конфликттер жана аларды жараткан кырдаал-шарттар. Ыймандык кагылыштар. Жомоктун таасирдүүлүгү.

А.Жакыпбеков. «Айкашка» (2 саат)

Аңгемедеги ат жана адам байланышы. «Ат – адамдын канаты» экендиги. Муундар аралык карым-катыш. Образдардын ачылышы чеберчилиги. Жылкыны сүрөттөөдөгү жазуучунун колдонгон көркөм сөз каражаттары.

О.Султанов. «Кош, Ысык-Көл», «Бокс», «Алтай… Алтай», «Жоокер» (1саат).

Ырлардагы граждандуулук, философиялуулук, эмоционалдуулук, граждандык пафос. Акындык сезимталдуулук. Атажуртка, Адамга мамиле. Акындын чеберчилиги.

М.Байжиев «Бир тоголок самын» (2 саат)

Согуш учурундагы эл турмушу. Адамдардын мүнөзү. Араккорлук жана алдамчылык. Балалыктагы алгачкы тунук сезимдер. Зайранын тагдыры жана үй-бүлөсү. Чыгармадагы адамдардын сырткы портреттери жана алардын сүйлөгөн кебинин индивидуалдуулугу. Кеп – адам мүнөзүн аныктоо каражаты.

М.Гапаров. «Байчечек» (2 саат).

Азыркы адамдын руханий жакырдануусу, айыл-кыштак жана шаар карама-каршылыгы. Образдын ачылышы. Жазуучунун стилдик бөтөнчөлүгү.

А.Өмүрканов «Чолпонбай» (2 саат).

Эрдик жана мекенчилдик, жигиттик, кусалык темалары. Баатырдык. Тарыхый каарман жана анын көркөм образы.

Кошумча окуу үчүн: К.Жантөшев «Чолпонбай»Акындын поэмаларындагы

атуулдук-патриоттук, мекенчилдик.Лирикалык каармандын күчтүү сезимдери, заман көйгөйү.Чыгармалардын жарандык пафосу, эмоциялуулугу, көркөмдүк ажары.

Адабият теориясынан. Публицистикалыкпоэма.

А.Стамов. «Үч мээрим» (2 саат).

Жомоктун стилдеги повесттин идеялык мааниси, адамдардын ыймандуулукка, кайрымдуулукка, тазалыкка чакырылышы. Реалисттик жана фантастикалык башталмалардын айкалышы. Чыгарманын этикалык жана эстетикалык сабактары.

С.Раев. «Эмне дейм, сизге эжеке» (2 саат).

Азыркы күндүн курч проблемасы – ата-эне, бала жана мугалим байланышы. Жазуучунун социалдык көйгөйлөрдү көтөрүү чеберчилиги. Аңгемедеги диалогдор. Каармандардын мүнөздөрү, жүрүш-турушу, өз ара мамилелери. Чыгарманын тили.

Орус адабиятынан

А.П.Чехов. «Хамелеон», «Чиновниктин өлүмү» (2саат).

Аңгемелерде орус турмушунун реалдуу картиналарынын чебер жана көркөм сүрөттөлүшү. Адамдардын типтери. Деталдардын көркөм образ ачуудагы мааниси. Чеховдун каармандары жана бүгүнкү күн.

Адабият теориясынан. Сатира жана юмор.

ЖАТТООГО БЕРИЛҮҮЧҮ ЧЫГАРМАЛАР:

«Кожожаш» (үзүндү). «Эр
Табылды» (үзүндү).
Токтогулдун санат, насыят ырларынан үзүндүлөр.
Ч.Айтматов «Эрте келген турналар» (үзүндү).
А.Осмоновдун ырларынан үзүндүлөр.
Ж.Садыков «Манастын уулу Семетей» (үзүндү).
Т.Кожомбердиев «Апа».
Ж.Мамытов «Буурул түндүн жомогу» (үзүндү).
О.Султановдун ырларынан тандоо боюнча.

СААТТАРДЫН ЖАЛПЫ БӨЛҮШТҮРҮЛҮШҮ

*Чыгармаларды окуп үйрөнүү үчүн – **54саат***
*Класстан тышкаркы окуу үчүн – **2саат***
*Дил баян үчүн – **8 саат***
Чейректик, жыйынтыктоочу
*кайталоолор үчүн – **4 саат***
*Баары – **68 саат***

СИСТЕМАЛЫК КУРСТУН ЭЛЕМЕНТТЕРИН ИЧИНЕ КАМТЫГАН АДАБИЯТТЫК ОКУУ (VIII-IX класстар)

VIII класс (68 саат)

Кыргыз элинин байыркы жазма эстеликтери жана оозеки көркөм мурасы

Орхон-Эне-Сай жазма эстеликтери жөнүндө жалпы маалымат.

Күл Тегиндин эстелигиндеги ташка чегилген жазуулар (1 саат).

Байыркы доор жана кыргыз эли. Орхон-Эне-Сай жазуулары – кыргыз элинин байыркы маданиятынын күзгүсү. Таш бетине жазылган сырлардын

ачылыш тарыхы. Тексттердин маани-мазмуну. Орхон-Эне-Сай тексттеринин өзгөчөлүктөрү, тилдик жактан азыркы кыргыз тили менен алака-катышы.

Күл Тегиндин урматына коюлган таш бетиндеги жазуунун тарыхый жана маданий жактан мааниси. Кичи, чоң жазуулардын мазмуну. Күл Тегиндин жазуусу – кыргыз адабиятынын байыркы башаты.

Кыргыз элинин оозеки көркөм казынасы

Жалпы обзор (1 саат).

Оозеки чыгармачылык гүлдөгөн доордун мүнөзү. Калк турмушу - кыргыз оозеки чыгармачылыгында. Оозеки чыгармачылык - кыргыз элинин мактанычы. Улуттук фольклор байлыгы шарттаган жагдайлар. Кыргыз оозеки чыгармачылыгын өнүктүрүүдөгү элдик, жеке таланттардын ролу. Фольклордун жанрдык көп түрдүүлүгү. Оозеки чыгармаларда жакшылык менен жамандык, коркоктук менен баатырдык, акылмандык менен наадандык сыяктуу түшүнүктөрдүн берилиши. Адам, адилеттүүлүк, күрөш, эркиндик темасы кыргыз эл оозеки чыгармачылыгында. Эпикалык тек жана анын бай мурастары. Улуу жана кенже эпостор, легендалар, уламыштар. Дидактикалык таалимчил чыгармалар (макал-лакаптар, табышмактар, жаңылмачтар) жана алардын турмуштагы ролу. Лирикалык жанр: той ырлары, бешик ырлары, салт ырлары, кошоктор, армандар, керээз, коштошуу, учурашуу ырлары ж.б., алардагы идея. Элдик оозеки чыгармачылыктын жалпы өзгөчөлүктөрү, анын жазма адабият менен байланышы. Жаштарды тарбиялоодогу эл чыгармаларынын маанисн. Кыргыз фольклорунун изилдениши, жыйналышы жана бүгүнкү проблемалары.

Адабият теориясынан. Фольклор.

«Манас» (мугалим жана окуучулар бириктирилген варианттан, же Сагымбайдын же Саякбайдын варианты өздөрү тандап алат) (13 саат).

«Манас» бөлүмүнүн негизги окуялары: кыргыздар көргөн азап-тозоктор; окуянын өткөн жери; Жакып жана анын баласыздыгы; Манастын төрөлүшү; Баатырдын бала чагы; Алтайдан Алатоого келүү; Алмамбеттин окуясы; Баатырдын үйлөнүшү; Көзкамандар окуясы; Көкөтөйдүн ашы; Чоң казат: Кичи казат; Манастын өлүмү (кайып болушу).

«Манас» эпосунун темасы жана идеясы. Образдар системасы. Эпостогу мифтик, нравалык, философиялык түшүнүктөр. «Манас» кыргыз элинин энциклопедиясы катарында. Тарых жана «Манас». Эпостун поэтикасы. «Манас» жана азыркы учур.

«Семетей» (10 саат).

«Семетей» - «Манас» трилогиясынын экинчи бөлүмү. Эпостун негизги окуялары: Семетейдин бала чагы, анын бөтөн жерде, бөлөк элде чоноюшу; эл-жери жөнүндө Семетейдин угушу; Семетейдин Таласка келиши; Чынкожо, Толтой менен согуш; Семетейдин Айчүрөккө үйлөнүшү; Конурбай менен Семетейдин урушу; баатырдын кайып болушу.

«Сейтек» (5 саат)

«Манас» трилогиясынын үчүнчү бөлүмү - «Сейтек». Бул бөлүмдүн негизги окуялары: Күлчоро менен Айчүрөктүн туткунга түшүшү; баатырдын төрөлүшү жана бала чагы; Кыздын өлүмү, Семетейдин кайра элге кошулушу. Ички душмандар менен күрөш, үй-бүлө темасы. Чыгарманын идеясы. «Сейтектеги» аялдар темасы. Образдар системасы. Эпостун көркөм сөз каражаттары. «Сейтектин» жалпы трилогияны жыйынтыктоочу мааниси.

Адабият теориясынан. Баатырдык эпос.

«Курманбек» эпосу (3 саат).

«Курманбек» эпосунун чагылдырган доору. Калмак баскынчыларга

каршы патриоттук күрөш, эл жерди коргоо идеясы. Курманбек баатырдын мекенчилдиги, адеп-ахлагы, Курманбек менен Аккандын достугу. Канышайдын, Тейитбектин образдары, Телтору тулпардын ролу.

Кошумча окуу үчүн: К.Жантөшев «Курманбек» драмасы жана «Жаныш-Байыш» эпосу.

Түрк элдеринин орток мурастарынан

Жусуп Баласагын «Кут алчу билим» (тандалган үзүндүлөр 4 саат).

Жусуп Баласагын жана ал жашаган мезгил. Өмүрү, чыгармачылыгы жөнүндө жалпы маалымат. «Кут алчу билим» дастанынын жазылуу тарыхы жана анын бизге жетүү жолу.

Чыгарманын түрк маданиятындагы мааниси. «Кут алчу билимдин» идеясы, темасы. Дастанда адеп-ахлак ойдун берилиши, философиялык көз караштар. «Кут алчу билимдин» көркөмдүк касиети. Ыр түзүлүшүндөгү өзгөчөлүктөр.

Адабият теориясынан. Дидактикалык чыгарма. Бейт.

Махмуд Кашкары. «Түрк сөздөрүнүн жыйнагы» (сөздүктөгү элдик ырлар, макал-ылакаптар) (2 саат).

Махмуд Кашкары – түрк элинин адабий-маданий дүйнөсүндөгү көрүнүктүү инсан. Өмүрү, чыгармачылыгы жөнүндө жалпы маалымат. Анын эмгегинин жазылышы, жарыяланышы. «Түрк сөздөрүнүн жыйнагынын» тарыхый-этнографиялык, лингвистикалык баалуулугу. Жыйнактын тексттериндеги фольклордук, адабий чыгармалар, алардын идея-темалары. «Түрк сөздөрүнүн жыйнагындагы» элдик ырлардын, макал-ылакаптардын тарбиялык мааниси.

Уламышка айланган акылман инсандардын мурастарынан

Асан Кайгы, Токтогул, Кетбука. (1 саат).

Асан Кайгы, Токтогул, Кетбука - аты уламышка айланган акындар. Ырчылардын чыгармачылык бөтөнчөлүктөрү.

Эл турмушу жана Асан Кайгынын чыгармачылыгы. Асан Кайгынын философиялык кредосу - боорукердик, жандуу- жансыздарды аёо. Адам жана жаратылыш. Бүгүнкү күндөгү экологиялык проблемалар жана Асан Кайгынын чыгармачылыгы. Токтогул, Кетбука жашаган доор жана ошол доордогу тарыхый чындыктын көркөм чагылдырылышы.

XIX — XX кылымдагы эл ырчыларынын чыгармачылыгы

Жалпы обзор (1 саат).

XIX кылымдагы кыргыз тарыхы: Кокон хандыгы, уруулук чабышуулар, элдин аң-сезимине таасир эткен башка жагдайлар, падышалык колонизаторлордун келе башташы. Ырчылардын чыгармачылыгында эл турмушунун көркөм чагылдырылышы. Жаңы нерселердин кабыл алынышындагы ар түрдүү көз караштар. Орустун келишин поэтикалык кабыл алуунун бөтөнчөлүктөрү. Зилзала жана Үркүн тематикаларынын көркөм иштелиши. Ырчылардын чыгармачылыгында устаттык жана шакирттик.

Октябрь төнкөрүшүнөн кийинки чыгармаларды айтууда жана аларды кагаз бетине түшүрүүдө эл ырчыларынын сиңирген эмгеги.

Акындардын жалпылыгы жана бөтөнчөлүктөрү. Төкмөлүк өнөрдүн бүгүнкү абалы.

Калыгул Бай уулу. «Калыгулдун сөзү», «Санат, насыят,терме» ырлары», «Акыр заман» (2 саат).

Өмүрү жана чыгармачылыгы. Акын жашаган мезгил жана андагы Калыгулдун позициясы. Калыгулдун олуячылыгы, акыр заман жөнүндө түшүнүгү.

Санат-насыят, терме ырларындагы дидактикалык маани, адамдарды жакшылыкка, ыймандуулукка үндөө. Акындын ырларындагы көркөм сөз каражаттарынын колдонулушу.

Арстанбек Буйлаш уулу. «Тар заман» (2 саат).

Өмүрү жана чыгармачылыгы. «Тар заман» Арстанбектин заман, мезгил, элдин эртеңи жөнүндө кабатырлануу менен ой жүгүрткөн чыгармасы. Ырдын мааниси жана идеясы. «Тар замандын» көркөмдүк бөтөнчөлүгү.

Токтогул Сатылгановдун ырлары: «Кош, апаке», «Айланган тоонун бүркүтү», «Энсеген элим, аманбы», «Жаштарга», «Эшмамбет менен учурашуу», «Гүлдөп ал», «Дүнүйө», «Алымкан», «Өмүр», «Карылык», «Өлүм алдында ырдаганы» (4 саат).

Өмүрү жана чыгармачылыгы. Токтогул - акын жана композитор, акындардын устаты. Акындын бала чагы, алгачкы айтыштары, Сибирге айдалышы. Токтогулдун жеке тагдыры - анын ырларында. Туткун ырларындагы социалдык-саясый мотивдер, адилетсиздикке каршы наразылыктын берилиши.

«Эңсеген элим, аманбы» деген ыры - тууган жерге, элге карата кусалыктын, сагынычтын көрүнүшү. «Алымкан», **«Эш**мамбет менен **учурашуу»** ырларында акындын личностунун, тагдырынын көркөм чагылдырылыш.

Токтогулдун философиялык ырларындагы карылык, жаштык, дүйнө, байлык, бийлик, өлүм, өмүр жөнүндөгү акындык толгонуулар. Гуманисттик, жалпы адамзаттык ойлор.

«Кедейкан» - Токтогулдун айтуусунда. Дастандагы бийлик жана адам мамилеси.

Токтогулдун чыгармачылыгындагы акындык чеберчилик.

Адабият теориясынан. Философиялык лирика.

Жеңижок (Өтө **Көкө уулу). «Балалык», «Жалгыз тал менен сүйлөшүү», «Аккан суу», «Үй-бүлө», «Ак куржун толо ыр калды» (3 саат).**

Өмүрү жана чыгармачылык жолу. Жеңижоктун акын катары калыптанышы жана ага таасир эткен жагдай-шарттар. Ырларындагы философиялык ойлор, ой жүгүртүүлөрүнүн масштабдуулугу, гуманизм идеясы, акындык жана адамгерчилик милдет тууралуу айткандары. Ыр жаратуу чеберчилиги.

Адабият теориясынан. Ассонанс жана аллитерация.

Барпы Алыкулов. Ырлары: «Ынтымак», «Айт, айт десе», «Күн», «Шамал», «Дүнүйө», «Көз», «Кулмырза менен Аксаткын». Сүйүү лирикалары: «Мөлмөлүм», «Мырзайым», «Буракжан», «Гөзал кыз» (3 саат).

Өмүрү жана чыгармачылык жолу. Барпынын акын катары калыптанышы. Дүйнө кубулуштары: аалам, адам, күн, шамал жөнүндө акындын ой жүгүртүүлөрү.

Акындын арзуу ырларындагы аялзатынын сулуулугунунун, назиктигинин таамай сүрөттөлүшү. Барпынын ыр кураштыруу чеберчилиги, тилиндеги диалектилик байлык, ичкилик кыргыздарына байланыштуу өзгөчөлүктөр.

Адабият теориясынан. Сүйүү ырлары.

Чыгыш классикасынан

Ш.Руставели. «Жолборс терисин жамынган баатыр» (3саат).

Шота Руставели жашаган мезгил жана поэманын жазылуу тарыхы, кыргыз тилине которулушу. Поэмадагы патриотизм, гуманизм, сүйүү, достук идеяларынын даңазаланышы. Образдар системасы, алардын бири-бири менен байланышы. Поэманы которуудагы А.Осмоновдун чеберчилиги.

ЖАТТООГО БЕРИЛҮҮЧҮ ЧЫГАРМАЛАР:

«Манас» (үзүндү).

«Семетей»(үзүндү)

«Сейтек»(үзүндү)

Жусуп Баласагын «Кут алчу билим» (үзүндү)
Асан Кайгынын, Кет буканын ырларынан үзүндү
Калыгулдун санат, насыят ырларынан үзүндүлөр.
Арстанбектин ырларынан үзүндүлөр.
Токтогул Сатылганов: «Кош, апаке», «Айланган тоонун бүркүтү», «Эңсеген элим, аманбы», «Жаштарга», «Гүлдөп ал», «Дүнүйө», «Алымкан», «Өмүр».
Жеңижок (Өтө Көкө уулу): «Балалык», «Жалгыз тал менен сүйлөшүү», «Аккан суу», «Үй-бүлө», «Ак куржун толо ыр калды» (тандоо менен үзүндүлөр).
Барпы Алыкулов: «Ынтымак», «Айт, айт десе», «Күн», «Шамал», «Дүнүйө».

VIII КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮНӨ КОЮЛУУЧУ НЕГИЗГИ ТАЛАПТАР

Окуучулар төмөндөгүдөй компетенттүүлүктөргө ээ болуусу керек:

- программалык материалдардын негизинде сунуш кылынган акын-жазуучунун өмүр баянынын урунтуу учурларын;
- үйрөнүлгөн чыгармалардын каармандарынын, окуяларынын өз ара байланышын;
- үйрөнүлгөн чыгармалардын негизги идеялык-ыймандык проблемаларын;
- жаратылган чыгарманын коомдук-тарыхый шарт-кырдаал менен байланышын;
- эпикалык, лирикалык, драмалык чыгармалардын мүнөздүү өзгөчөлүктөрүн; элдик оозеки чыгармачылыктын жана эл ырчыларынын сүрөткердик бөтөнчөлүктөрүн;
- жазма адабият менен оозеки адабияттын айырмачылыктарын;
- баатырдык эпос, төкмөлүк, айтыш жана анын түрлөрүн, лирикалык ырлардын жанрларын, троп жана анын көрүнүштөрүн, көркөмдүк функциясын аныктоо;
- көркөм сүрөттөөнү, окуяны, чыгармадагы кырдаалды көз алдыга элестетип оозеки айтып бере билүү;
- мугалимдин жетекчилиги астында өздөштүрүлүп жаткан чыгармалардын идеялык-нравалык проблематикасын, сүрөттөлгөн турмушка автордун мамилесин ачып көрсөтүү;
- сюжеттин элементтеринин, композициянын, тил каражаттарынын идеялык-көркөмдүк ролун аныктоо;
- чыгарма, анын каармандары жөнүндө пикирин далилдөө;
- үйрөнүлгөн чыгарма боюнча дилбаян жаза алуу (каармандарга жекече, салыштырмалуу, топтоштуруп чогуу мүнөздөмө берүү);
- «Манас» айта алуу, акындардын ар бирине тиешелүү төкмөчүлүк өзгөчөлүктөрүн аңдоо;
- коомдук-саясий, адабий сын, адабият таануу макалалары, китептери боюнча конспект, план, тезис, реферат жаза билүү;
- көрктүү окуй билүүгө жетишүү талап кылынат.

САATТАРДЫН ЖАЛПЫ БӨЛҮШТҮРҮЛҮШҮ

*Чыгармаларды окуп үйрөнүү үчүн – **58 саат.***
*Жазуу жумуштары үчүн – **4 саат.***

*Класстан тышкары окулган чыгармаларды талкуулоо үчүн – **4 саат.***
*Кайталоо үчүн – **2 саат.***
*Баары – **68 саат.***

IX КЛАСС (102 саат)

СОВЕТТИК МЕЗГИЛДЕГИ КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ

К.Тыныстанов. Өмүрү жана чыгармачылыгы тууралуу маалымат. «Ала-Тоо», «Кышкы түндө», «Манас күмбөзү», «Ысык-Көл», «Жайлоо», «Жаз» (5 саат)

«Ала-Тоо» ырында Эне жана Мекен темасынын үндөш чечмелениши, сагынуу, кусалык идеялары, перзенттик мээримдин төгүлүшү.

«Кышкы түндө» – кыз тагдырын чыгылдырган лирика. Табият жана адам тагдырынын параллель каралышы. Ырдагы каармандын образын тартууга аракеттер.

«Манас күмбөзү» – элибиздин өткөн турмушун чагылдырган чыгарма. Акындын ыр куруу чеберчилиги.

Пейзаждык ырлардагы жергебиздин көркөм полотнолору. Адам жана анын жаратылышты сактоо үчүн күрөшү. Табият – эне катары.

Касымдын ырларынын жалпы мүнөздөмөсү жана акындын тагдыры, кыргыз жазма адабиятынын калыптанышындагы ролу.

С.Карачев. Өмүрү, чыгармачылыгы тууралуу маалымат. «Эрксиз күндөрдө» (2 саат).

Жазуучунун «Эрксиз күндөрдө» повестинин жазылыш, жаралыш тарыхы, өз мезгилиндеги мааниси. Каармандардын таптык-социалдык жактан жиктелүүсүнөн келип чыккан образдар системасы. Өткөн турмуш элесин берүүдөгү сүрөткердин аракеттери. Адам мүнөздөрү, психологиялык жактан каармандардын ички дүйнөсүн ачуу. Турмуш материалы жана анын жазуучу тарабынан көркөм электен өтүшү. 20-жылдардын жалпы колорити жана бүгүнкү күн менен повесттин байланышы.

А.Токомбаев. Өмүрү, чыгармачылыгы тууралуу маалымат. «Мезгил учат» повести (4 саат).

«Мезгил учат» – алгачкы кыргыз интеллегенттеринин калыптанышы жөнүндөгү чыгарма. Повесттин биографиялык негизги прототиби. Жетимчилик турмуштун, биринчи кыргыз окуу жайларынын сүрөттөлүшү. Инсандын, сүрөтчүнүн жетилиши. Шык, талант жөнүндө ойлор. Достук темасы. Повесттеги документалдуулук жана көркөм фантазия.

Адабият теориясынан. Адабий каарман жана анын прототиби.

Кошумча окуу үчүн. А.Токомбаев. «Өз көзүм менен»

С.Жетимишев. Өмүрү, чыгармачылыгы тууралуу маалымат. «Ички кайрыктар» повести (2 саат).

Повесттин башкы каарманынын рухий изденүүлөрү, рухий-нравалык ишенимдеринин, инсандык позициясынын бекемдиги. Чыгарманын көркөмдүк өзгөчөлүктөрү.

М.Элебаев. Өмүрү, чыгармачылыгы тууралуу маалымат. «Кыйын кезең» повести (3 саат).

Жаңы мезгилдин адамы, төңкөрүштөн кийинки элет турмушундагы өзгөрүүлөр. «Кыйын кезең» повестинде башкы каарман Кабылдын ички дүйнөсүндөгү өзгөрүүлөргө таасир эткен социалдык жагдайлар, орус-кыргыз мамилеси, революциянын алып келген оң-терс жактары. Чыгармадагы реалисттик сүрөттөөлөр жана деталдардын ролу.

Ж.Турусбеков. Өмүрү, чыгармачылыгы тууралуу маалымат. «Энем», «Каракчынын трагедиясы» поэмалары (5 саат).

«Энем» – автобиографиялык, лирикалык поэма. Поэмадагы эне менен баланын – эски менен жаңынын диалогу. Өз мезгилинин атмосферасын, муундар байланышын, таанууну таануу мыйзамын түшүндүрүү. Чыгармадагы эки образ – эне жана бала, алардын рухий жакындыгы жана алыстыгы. Поэманын стили, кыргыз адабиятындагы жаңычылдыгы.

“Каракчынын трагедиясы”- фашизмдин трагедиясын көрсөткөн патриоттук поэма

Адабият теориясынан. Поэма жөнүндө түшүнүк.

Кошумча окуу үчүн Ж.Турусбеков «Кыргыздар».

Ж.Бөкөнбаев. Өмүрү, чыгармачылыгы тууралуу маалымат. «Ажал менен Ар-Намыс» поэмасы (3 саат).

Адилеттиктин, жеңиштин символу Ар-Намыс жана кара күчтүн, баскынчылыктын, акыр келип жеңилүүнүн символу Ажалдын ортосундагы айыгышкан күрөш. Поэмадагы шарттуулук, романтика жана алардын реалдуулук менен карым-катышы. Жапардын майдандагы тайманбастыгы, баатырдыгы, адамгерчилиги. Акындын образы. Поэмадагы патриоттук бийик идея. Акындын ыр куру чеберчилиги.

Адабият теориясынан. Символ жана шарттуулук.

Кошумча окуу үчүн. Ж.Бөкөнбаев. «Өңүмдө көргөн түш».

К.Маликов, А.Куттубаев. Өмүрү, чыгармачылыгы тууралуу маалымат. «Жаңыл Мырза» драмасы (3 саат).

Элдик поэманын сюжетине кайрылуу. Уруулук мамилелер үстөмдүк кылган доордо баатыр кыздын карама-каршылыктуу, драмалуу тагдырын, эли-жеринин азаттыгы үчүн, жеке аялдык намысы, зоболосу үчүн каармандык менен күрөшүүсүн көркөм чагылдыруу. Жаңыл менен Түлкү, алардын махабаты, шарт-жагдайга мамилеси, трагедиялуу тагдырлары. Катаал кара күчтөрдүн үстүнөн болгон элдин жеңишин даңазалоо, бийик патриотизмге ширелген дух, өткөн доордун жалпы колорити. Чыгарманын чыңалган драматизминин булагы – адилеттүүлүк менен кара өзгөйлүктүн тирешүүсү. Драманын сахнадагы өмүрү.

Кошмуча окуу үчүн. «Жаңыл Мырза» эпосу.

А.Осмонов. Өмүрү, чыгармачылыгы тууралуу маалымат. Лирикалары: «Бөбөккө», «Адамзат», «Тирүүлүк», «Коштошуу», «Мен тансам…», «Өзүмдү өзүм», «Мен кыргыздын акыны», «Музыка», «Пушкинге», «Шотага». Поэмалары: «Ким болду экен?», «Эшимкандын тереги», «Өлүп тирилгендер» (7 саат).

Алыкул Осмоновдун кыргыз поэзиясындагы жаңычылыгы. Лирикаларындагы лирикалык образдын ачылышы, акындык ички толгонуулар, предметтүүлүк. Ырлардагы көркөм боёктор. Акындын Атажурт, адамдык жана акындык парз-милдет жөнүндөгү ырларындагы гуманисттик ойлор, граждандуулук, патриоттуулук, психологизм. Философиялык лирикаларындагы ойлорунун тереңдиги, акындык жүзүнүн тазалыгы, табигыйлыгы, өмүр жана өлүм карама-каршылыктарынын терең иштелиши, кайраттуулугу, оптимисттик духу.

«Ким болду экен?» поэмасындагы патриоттуулукту даңктоо. Сүйүү сезиминин Бактыбек жана Сонун кыз аркылуу берилиши.

«Эшимкандын терегиндеги» уламыш менен реалдуулуктун карым-катышта өнүгүп барышы. Эшимкан жана теректин символикалуу образы.

«Өлүп тирилгендер» поэмасы – адам ыйманы жөнүндө чыгарма. Поэмадагы жеңиштин шарапаты, согуш адам ыйманын да сынап көрүүнүн каражаты. Чыгармадагы каармандар.

А.Осмоновдун поэзиясы – кыргыз адабиятынын жаңы баскычка көтөрүлүшү.
Адабият теориясынан. Адабияттагы салт жана жаңычылык.

Адабий сын. С.Жигитовдун «Акындын эки өмүрү» китеби, К.Асаналиев

«Алыкулдун ак боз ат» макаласы.

Кошумча окуу үчүн. А.Осмонов «Мен өтпөдүм», «Менин күнүм», «Билбейм кандай…».

Ч.Айтматов. Өмүрү, чыгармачылыгы тууралуу маалымат. «Саманчынын жолу», «Ак кеме» повесттери (8 саат).

Повестте согуш жана инсан темасынынын глобалдуу масштабда чечмелениши. Жер Эне менен Толгонайдын диалогу бүтүндөй чыгарманын көркөм структурасы экендиги, диалогдук форманын эффективдүүлүгү. Повесттеги трагедиялуулук. Адамдын бийик гуманизмин, жеңилбестигин, майтарылбас эркти, улуулукту, айкөлдүктү даңазалоо. Бир үй-бүлөнүн тагдыры аркылуу согуш трагедиясын чагылдыруу. Толгонай эне – эмоционалдуу, реалдуу образ, типтүү каарман. Жоокер уулдардын образы. Тыл жана майдан байланышы.

«Саманчынын жолу» повестинин кыргыз адабиятындагы орду.

«Ак кеме» повестинин айланасындагы талаш-тартыштар. Чыгарманын жазылыш тарых-таржымалы. Байыркы мифтик-тотемдик аң-сезим жана анын бүгүнкү күндөгү абалы. Момундун педагогикасы. Орозкул жана орозкулчулук. Адамдын абийири, экология проблемалары.

Адабият теориясынан. Көркөм шарттуулук жөнүндө түшүнүктү тереңдетүү. Кошумча окуу үчүн. Ч.Айтматов. «Манас-Атанын ак кар, көк музу».

Т.Адышева. Өмүрү жана чыгармачылыгы тууралуу маалымат. «Кылы үзүлгөн комузум» (повесттен үзүндү, 3 саат).

Эскерүүлөрдөгү адамдардын образы. Адам темасын ачуудагы автордун салмактуу ойлору жана адамга берген баасы. Жоомарттын акындык жана адамдык сапаттары.

Адабият теориясынан. Мемуардык чыгарма.

К.Осмоналиев. Өмүрү жана чыгармачылыгы тууралуу маалымат. «Бүркүтчү» (аңгемеден үзүндү, 3 саат).

Аңгеменин үзүндүсүндө кыргыз элинин аңчылык салттарынын көрсөтүлүшү. Бүркүттөр жана бүркүтчүлөр. Мергенчилик кылуу ыкмалары. Аң уулоо ышкысы. Жан-жаныбарлар жана аларды кармоо эрежелери. Бүркүт жана бала. Жазуучунун тилиндеги көөнө лексика, мергенчиликке байланыштуу сөздөр. Автордун аңгемени кызыктуу алып баруу чеберчилиги.

К.Каимов. Өмүрү жана чыгармачылыгы тууралуу маалымат. «Анарбайдын көпүрөсү» (2 саат).

Аңгеменин күчү – социалдык жана ыймандык аспектинин жуурулушуп, бирин-бири толуктап келиши. Эл турмушунун, калк ынтымагынын, салт-ырасымдын көркөм чечмелениши. Карапайым адамдын образынын ачылышы. Көпүрө – символ. Аңгемедеги ыйман-ынсап проблемасы жана бүгүнкү күн.

Кошумча окуу үчүн. К.Каимов. «Кыш ыргактары».

А.Саспаев. Өмүрү жана чыгармачылыгы тууралуу маалымат. «Татым туз», «Сарала ит» (4 саат).

Жазуучунун аңгемелериндеги турмуш көрүнүштөрүн ачып берүү ыктары: реалдуулук, майда деталдарды колдонуу, адамдын ички турмушуна, каармандардын психологиясына умтулуу. Аңгемелердеги көп түрдүүлүк: лирикалуулук, драмалуулук, трагедиялуулук, комикалуулук. Образ ачууда деталдардын мааниси. Символдук көрүнүштөр. Аңгемелердеги кыскалык.

Адабият теориясынан. Аңгеме жөнүндө түшүнүктү тереңдетүү.

Б.Сарногоев. Өмүрү жана чыгармачылыгы тууралуу маалымат. «Бүркүттүн өлүмү» (1 саат)

Эне менен баланын сүйүүсүн бүркүттөр аркылуу берүү. Бүркүттүн жашоо үчүн, жан багуу үчүн күрөшү. Бүркүтчө өлүм. Ырдын нравалык, экологиялык тарбия берүү

күчү.

Ө.Даникеев. Өмүрү жана чыгармачылыгы тууралуу маалымат. «Кыздын сыры» повести (3 саат).

Повесттин идеялык-тематикалык багыты. Жаңы замандын жаштары, алардын жашоо образы, ой жүгүртүүлөрү, көз караштары. Өндүрүштүк жана ыймандык проблемалар. Чыгарманын композициялык курулушу. Повесттеги лиризм, пейзаждык сүрөттөөлөрдүн каармандын бейнесин ачуудагы ролу.

Адабият теориясынан. Повесть жөнүндө түшүнүктү тереңдетүү.

Кошумча окуу үчүн. Ө.Даникеев. «Көкөй кести».

Ш.Садыбакасов. Өмүрү жана чыгармачылыгы тууралуу маалымат. «Ак боз ат» драмасы (3 саат).

Драмадагы көрсөтүлгөн турмуштун көп кырдуулугу, ага тарыхый окуялардын жана элдик уламыштын негиз кылынышы. Жоокерчилик замандын каары, адамдардын жашоо образы, психологиясы. Сырткы жана ички душмандар менен күрөш – драманын башкы конфликти. Ыймандуулук проблемасы жана анын айланасындагы талаштар. Бийлик үчүн күрөш. Аялдын образы. Ат – адамдын канаты. Драманын тил байлыгы, каармандардын диалогдук речи.

«Ак боз аттын» сахнадагы тарыхы.

К.Жусубалиев. Өмүрү жана чыгармачылыгы тууралуу маалымат. «Кожожаш мерген» (повесттен үзүндү, 3 саат)

Чыгармадагы тумандын символикалык образы. Табият жана адам. Жашоо үчүн, жан багуу үчүн күрөш. Сур эчкинин жана Кожожаштын бейнелеринин ачылышы. Жазуучунун жекече тили жана стили.

К.Акматов. Өмүрү жана чыгармачылыгы тууралуу маалымат. «Эки сап өмүр» (2 саат)

Жазуучунун чыгармасындагы жаш адамдын образы. Турмуштук окуяларды деталдар аркылуу сүрөттөө. Ички жан дүйнөнү, каармандардын психологиясын ачып берүү чеберчилиги.

Эгемендүүлүк мезгилиндеги кыргыз адабияты

А.Жакшылыков. Өмүрү жана чыгармачылыгы тууралуу маалымат. «Кара Молдо» (2 саат)

Акындын улуу комузчунун образын сүрөттөө өзгөчөлүгү. Комуз жана комузчу. Тарыхый инсандын адабиятта чагылышы. Поэтикалык речтин кыскалыгы, таамайлыгы, образдуулугу.

А.Рыскулов. Өмүрү жана чыгармачылыгы тууралуу маалымат. «Атакенин ак болот» романы (3 саат).

Роман чагылдырган доор. Чыгармада сүрөттөлгөн мекен эркиндиги үчүн патриоттук күрөш. Романдын сюжети жана каармандары, көркөмдүгү. Атакенин образы.

Адабият теориясынан. Роман жөнүндө түшүнүктү тереңдетүү.

***Кошумча окуу үчүн**. А.Стамов «Хан Тейиш».*

Э.Эрматов. Өмүрү жана чыгармачылыгы тууралуу маалымат. «Саймалуу таш» ыр түрмөгү (2 саат).

Ырдын мазмуну, идеялары, көркөмдүк коздугу, граждандуулугу, философиялуулугу, Саймалуу таштын поэтикалык даңазасы.

Адабият теориясы боюнча V-IX класстарда алган билимдерди кайталоо жана жыйынтыктоо (1 саат).

IX КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮНӨ КОЮЛУУЧУ НЕГИЗГИ ТАЛАПТАР

Окуучулар төмөндөгүдөй компетенттүүлүктөргө ээ болуусу керек:

Окуучулар:

- чыгармалар жаралган тарыхый мезгилдин мүнөзүн сыпаттай алууну;
- акын, жазуучулардын кыскача чыгармачылык портретин оозеки жана жазуу түрүндө баяндай алууну;
- адабий-теориялык түшүнүктөрдү билүүнү жана аларды колдонуп, чыгармаларды талдай алууну;
- чыгарманын сюжетин жана композициясын талдай билүүнү;
- көркөм форманын жана мазмундун биримдигин талдап түшүнүүнү;
- көркөм чыгармага аннотация, рецензия жаза алууну;
- жазуучунун кыскача өмүрү, чыгармачылыгы жөнүндө ар кандай мүнөздөгү дилбаян, изложение жаза билүүнү;
- адабий чыгарма жөнүндө далилдүү реферат, доклад жаза билүүнү;
- көркөм чыгарманы тарыхый контекстте талдай алууну;
- үн кубултуп көркөм окууну

билүүгө жана ошондой көндүмдөргө ээ болууга тийиш.

САATТАРДЫН ЖАЛПЫ БӨЛҮШТҮРҮЛҮШҮ

*Чыгармаларды окуп үйрөнүү үчүн – **74 саат***
*Класстан тышкаркы окуу үчүн – **8 саат***
*Дил баян үчүн – **14 саат***
*Чейректик кайталоолор үчүн – **4 саат***
*Жыйынтыктоочу кайталоо – **2 саат***
*Баары – **102 саат***

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫНЫН СИСТЕМАЛЫК КУРСУ
(X-XI КЛАССТАР)
X КЛАСС (102 саат)

XIX-XX кылымдардагы кыргыз жазма адабиятына жалпы обзор (1 саат).

Кыргыз элинин тарыхый басып өткөн жолу жана андагы жазманын мааниси. Жазма адабий мурастар. XIX кылымдагы кыргыз жазма адабиятына жалпы мүнөздөмө. Молдо Нияз, Молдо Кылыч, Тоголок Молдо, Осмонаалы Сыдык уулу, Белек Солтоноев, Казыбек, Ысак Шайбеков ж.б. жазгыч акындардын чыгармачылык жакындыктары жана өз алдынчалыктары. Алар билим алган чөйрө, китептер, окуу жайлары. Чыгармачылык булактарынын окшоштугу. Фольклордук таасирлер, диний мотивдер. «Замана» багыты. Оош-кыйыш мезгилди, орустардын келишин, Кокон хандыгын чагылдырууда жазгыч акындардын чыгармачылык жактан жакындыгы. Жазгыч акын-жазуучулардын чыгармаларынын кийинки тагдыры: советтик мезгилде «кара сандыкка» камалышы жана соңку жылдарда кайрадан азаттыкка чыгышы.

Адабият теориясынан. Жазма жана оозеки адабият жөнүндө түшүнүк.

Молдо Нияз. Өмүрү жана чыгармачылыгы. «Санаттар», «Даткайым сулуу» (3 саат).

«Санаттар» - Молдо Нияздын чыгармачылык бийиктигинин бир чокусу катары. Элдик оозеки поэзиянын жана Чыгыш жазма адабиятынын таасири. Санаттарда адамдардын жүрүш-турушу, жалпы коомдун нравалык жүзү жөнүндө ой. Ислам дининин жол-жоболору жана акындын чыгармачылыгы. «Бу дүйнө – тиги дүйнө» ойлору. Инсан трагедиясынын чагылдырылышы.

«Даткайым» - ургаачы сынын даңазалаган чыгарма, андагы аял, эне, жар, сулуулук, акылмандык, адамгерчилик жөнүндө ырчылык көз караш.

Кошумча окуу үчүн. Молдо Нияз «Кымча бел», Туяк ырчынын заман темасындагы ырлары.

Нурмолдо акындын өмүрү жана чыгармачылыгы. «Наадан менен пайгамбар», «Нурмолдонун нускалары» (3 саат).

Акындын өмүр баянындагы өзгөчө жагдайлар. Агартуучулук жана акындык тагдыры. «Наадан менен пайгамбар» деген ырынын адеп-ахлактык мааниси, пайгамбардын токтоолугу, сабырдуулугу, акылдуулугу. Пайгамбардын бүгүнкү адамдарга айткан нускасы жана азыркы адамдардын ал ибаратка мамилеси.

«Нурмолдонун нускоолору» деген ырлар түрмөгүнүн этикалык сабактары. Адам темасы. Акындын оюнун бийик философиясы. Нурмолдонун педагогикалык-философиялык гуманизминин этикалык-философиялык тамырлары. Акындын ырларынын тилдик каражаттары.

Молдо Кылыч. Өмүрү жана чыгармачылыгы. Казалдары: «Зар заман», «Буудайык», «Бүркүттүн тою» (4 саат).

«Зар заман» - Молдо Кылычтын мурастарын «кара сандыкка» каттырган чыгарма. Казалда өз доору жана эл турмушу жөнүндө реалдуу сүрөттөөлөрдүн камтылышы жана «замана» темасынын андан ары улантылышы. өткөн турмуш жана келечек, дин жана илим, инсан жүрүм-туруму жана калктын салт-санаасы жөнүндө акындын толгонуулары. Поэманын көп темалуулугу, формалык өз алдынчалыгы.

«Буудайык» - элдик сюжеттин негизинде жазылган поэма. Казалда адам менен жаратылыштын ортосундагы гармониянын ачылышы, экологиялык катастрофанын себепчиси адам ыйманы экендигин көрсөтүү. Канаттуулар дүйнөсүнө акындын сүңгүп кириши.

«Бүркүттүн тою» - аллегориялык каймана айтылган казал. Уруучулук. – феодалдык доордун өзгөчөлүгү, той жана андагы социалдык жиктелүүнүн даана көрүнүшү. Куштардын мүнөздөмөсү жана алардын образдарынын тамсилдик, философиялык, турмуштук маанилери.

Чыгармачылык жалпы өзгөчөлүгү.

Кошумча окуу үчүн. Молдо Кылыч «Керме тоо», «Жинди суу».

Тоголок Молдо. Өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Куштардын аңгемеси», «Талым кыз менен Көбөктүн айтышканы», «Жер жана анын балдары», «Кемчонтой», «Үрпүкан», «Эшек менен булбул» (6 саат).

Бийлик талаш, жер талаш проблемасы «Куштардын аңгемеси» поэмасында. Канаттуулардын экиге: суу куштарына жана боз куштарга бөлүнүшү жана алардын кайманалык мааниси. Чыгармада ынтымак-ырыска чакыруу идеясы.

«Талым кыз менен Көбөктүн айтышканы» – адамдын акылмандыгын, тапкычтыгын, сөзмөрлүгүн даңазалаган чыгарма. Айтыштагы суроолордун жана жооптордун философиялуулугу, кенендиги. Уламышка негизделген чыгарманын күчү. Дүйнө таанытуучулук мааниси.

«Жер жана анын балдары» поэмасында биримдикке, ынтымакка чакыруу идеясы. Чыгармадагы символдук-аллегориялык образдар. Жаратылыш кубулуштары, аалам борбору – Жер жөнүндө акындык ойдун мааниси жана илимий далилдениши.

«Кемчонтой» – адам тарбиясынын оош-кыйыштыгы жөнүндө жазылган сатиралык поэма. Кемчонтойдун жана Багдагүлдүн образы аркылуу эки түрдүү адамдын акыл-эсин ачып берүү, алардын балалык кезиндеги тарбия алышына таасир эткен шарттар. Поэманын сюжети жана бүгүнкү күндөгү мааниси.

Акындын өкүнүчтүү сүйүүсү, күйүтү, өксүгү «Үрпүкан» деген ырында. Ырдагы элдик мотив, каармандын портрети.

«Эшек менен Булбул» кыргыз жазма адабиятындагы алгачкы тамсилдерден.

Каармандар Эшек менен Булбулдун образы аркылуу талант менен талантсыздыктын, даанышмандык менен наадандыктын карама-каршы коюлушу.

Тоголок Молдонун элдик сюжеттерге, мотивдерге кайрылышы жана анын чыгармаларынын агартуучулук мааниси, демократиялык маңызы.

Адабият теориясынан. Аллегория.

Кошумча окуу үчүн. Тоголок Молдо. «Кедейлерге насыят», «Чалга берген кыздын арманы», «Жаш балага берген кыздын арманы», «Дыйкандын аялынын кошогу».

Осмонаалы Сыдыков. Өмүрү жана чыгармачылыгы. «Шабдан казалы» (2 саат).

Кошок формасында жазылган казалдын Шабдандын өмүр-таржымалын ачуудагы ролу. Жеке адамдын касиет-сапатын мактоого жана даңазалоого арнашы. Шабдандын портрети жана тарыхый доордун мүнөзү. Чыгарманын тарыхый негизи. Поэтикасы.

Кошумча окуу үчүн. О.Сыдыков. «Тарых кыргыз Шабданы».

Белек Солтоноев. Өмүрү жана ишмердиги. «Румкан» поэмасы (1 саат).

Адамдын жашоо-максаты, өмүр, өлүм, жеке кишинин тагдыр-таржымалы, трагедиясы жөнүндөгү ойлор «Румкан» казалында. Жеке кайгыны жалпылап көрсөтүү чеберчилиги, эллегиялуулук. Доор изинин инсанга тийгизген таасиринин поэма-арманда көркөм чагылдырылышы.

Казыбек Мамбетимин уулу. Өмүрү жана чыгармачылыгы. «Түрмөдөгү ырлардан» (2 саат).

Казыбектин түрмө ырларындагы арман мотивдер, жеке тагдырынын чагылдырылышы. Тууган жерге кусалык, Атажурт жөнүндө ой толгоолор. Азаттык темасы. Заман жөнүндө акындын түшүнүгү, социалдык мотивдер.

Кыргыз профессионал адабиятынын жаралышы (1918-1929-жылдар) (4 саат).

Жалпы обзор. Кыргызстандагы төңкөрүштөн кийинки жалпы коомдук абал. Профессионалдык адабияттын жаралышынын тарыхый, маданий-эстетикалык өбөлгөлөрү. Түркстан АССРиндеги башталгыч мектептердин ачылышы, окуу жайларынын пайда болушу. Казань, Ташкент, Алматы шаарларында окуп жаткан кыргыз жаштарынын алгачкы чыгармаларынын жарыяланышы. 1924-жылы Кыргыз автоном областынын түзүлүшү. Басма иштери. «Эркин-Тоо» газетасынын чыгышы жана анын айланасына таланттуу жаштардын топтоло баштагы. Коомдун адабиятка муктаждыгы. Адабий ийримдер.

Поэзия. Кыргыз профессионал поэзиясы өнүп чыккан булактар. Алгачкы китептер («Семетей» дастанынан үзүндү, Молдо Кылыч «Канаттуулар», Тоголок Молдо «Насыят», А.Жутакеев «Ленин кошогу», К.Тыныстанов «Касым ырларынын жыйнагы» ж.б.), алардын тематикасы, стили. К.Тыныстановдун ырларындагы жаңычылык. Ленин, Октябрь революциясы, тап күрөшү темасы. О.Лепесов жана С.Карачевдин ырларындагы изденүүлөр. Казак газета-журналдарына чыккан кыргыз авторлорунун ырлары. Поэзияга жаңы күчтөрдүн, студенттердин (А.Токомбаев, К.Баялинов) кошулушу. Аалынын «Өктөбүрдүн келген кези» деген ыры. Москвадан чыккан «Кызыл гүл» топтому. Фольклордук эстетика жана орус, казак адабиятынын таасири. Бул кездеги кыргыз поэзиясынын образ түзүү, сүрөттөө каражаттары.

Проза. Октябрь төңкөрүшүнөн кийинки алгачкы аңгемелердин жалпы окшоштугу. Казак, татар тилинде жарыяланган С.Карачевдин аңгемелери, алардын аялдар теңсиздигине арналып жазылышы, турмуштук жана адабий таасирлер. К.Баялиновдун тамсил-аңгемелери. Кыргыз прозасынын телчигишинде «Жаңы маданият жолунда» журналынын, «Эркин-Тоо», «Ленинчил жаш» газеталарынын ролу. Окуу китептерине киргизилген аңгемелер. Очерктер, макалалар. Бул мезгилдеги кыргыз прозасынын негизги тематикасы, оош-кыйыштары. Көлөмдүү жанрларга «кол салуу» (К.Баялинов «Ажар», С.Карачев «Эрксиз

күндөрдө»).

Драматургия. Кыргыз театр өнөрүнүн калыптануу жолу. Драмалык ийримдер. Казак, татар авторлорунун пьесаларын которуп, сахналаштыруу. Автору белгисиз сахналаштырылган чыгармалар. Фольклордук сюжеттерге кайрылуу. Аялдар азаттыгына багышталган мелодрамалык пьесалар – М.Токобаевдин «Кайгылуу Какейи», К.Жантөшевдин «Карачачы», С.Карачевдин «Төрага Зейнеби». Бул пьесалардын идеялык-тематикалык багыты, ийгилик-кемчилдиктери.

Адабият теориясынан. Адабий процесс жөнүндө түшүнүк.

Касым Тыныстанов. Өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Жаңыл Мырза» поэмасы (3 саат).

Поэмада элдик сюжетке кайрылуу менен баатыр кыздын образынын ачылышы. Кыргыздардын салт-ырасымы жана Жаңыл кыздын индивидуалдуулугу. Баатырдык жана ургаачылык. Сүйүү темасы. Түлкү мырза жана Жаңыл кыз. Поэмадагы негизги конфликттин ачылышы. К.Тыныстановдун мүчүлүштүктөрү.

Кошумча окуу үчүн. К.Тыныстанов. «Академия кечелери».

С.Станалиев. «Чагылгандын көз жашы».

Кыргыз адабияты согушка чейинки мезгилде (1930-1940-жылдар) (3 саат).

Жалпы обзор. Индустриялаштыруу, колхоздоштуруу, маданий революция, сабаттуулук үчүн күрөш жана алардын адабий турмушка таасири. Кыргыз жана СССР жазуучуларынын I съезди. Москвадагы кыргыз адабияты менен көркөм өнөрүнүн он күндүгү. Бул жылдардагы адабий өнүгүштүн жалпы багыты, негизги тенденциялары, анын өнүгүшү үчүн түзүлгөн шарттар. Адабий процесстеги күрөштөр, алардын оң-терс жактары.

Поэзия. 30-жылдардын поэзиясынын негизги багыттары, ырлардын үндөөчүлүк-ураанчылык маанайы, трибун - акындар. Кыргыз поэзиясынын негизги тематикалары. А.Токомбаевдин махабат, философиялык, Ж.Бөкөнбаевдин пейзаждык темадагы ырларындагы ийгиликтер. Т.Үмөталиевдин фольклордук сюжетти негиз кылып жазган чыгармалары. Ж.Турусбековдун «Энем» поэмасындагы жаңычылдык, Т.Үмөталиевдин «Айсулуу», А.Токтомушевдин «Какшаалдан кат» поэмаларындагы образдык, стилдик изденүүлөр. А.Токомбаевдин «Кандуу жылдар» романы - 30-жылдардагы кыргыз поэзиясынын бийиктиги. Кыргыз поэзиясынын бул мезгилдеги өсүп-өнүгүшүнүн кийинки этаптарга тийгизген таасири.

Проза. Бул этаптагы кыргыз прозасынын негизги жанрлары: фельетон, аңгеме, автобиографиялык очерк. Реалисттик прозанын повесть жанрын өздөштүрүү боюнча аракеттер. М.Элебаевдин «Узак жол» автобиографиялык чыгармасы жана андагы турмуш чындыгын көркөм адабиятка айлантуудагы автордун ийгилиги. 1916-жылкы кыргыздардын улуттук-боштондук күрөшүн кеңири полотнодо чагылдырууга аракеттер (К.Маликов «Азаматтар», А.Токомбаев «Жараланган жүрөк»). Т.Сыдыкбековдун «Кең-Суу» романы – кыргыз адабиятынын жаңы бийиктикке көтөрүлүшү. Фольклордук салттар менен реалисттик адабияттын «көпүрөсү» болгон К.Жантөшевдин «Каныбек» романы, М.Элебаевдин аңгеме-повесттериндеги деталдардын тандалышы, эл турмушунун оор учурларынын чагылдырылышы, А.Токомбаевдин прозасындагы («Күүнүн сыры», «Акай мерген», «Өлүм кимди коркутпайт» ж.б.) романтикалык боёктор, элдик мотивдер, реалисттик сүрөттөөлөр.

Кыргыз фантастикасынын пайда болушу (К.Эсенкожоев).

30-жылдардагы кыргыз прозасынын жаңы бийиктикке көтөрүлүшү, жанрдык, тематикалык, стилдик көп түрдүүлүк.

Драматургия. Кыргыз Республикасында театр өнөрүн өнүктүрүү боюнча интенсивдүү аракеттер, драма театрынын ачылышы, элдин театрга мамилеси, өздүк-көркөм чыгармачылык ийримдери. Учурдагы тап күрөшү темасынын сахнада көрсөтүлүшү (К.Маликов «Тендик курманы», Ж.Бөкөнбаев «Каргаша», Ж.Турусбеков «Беш-Мойноктогу окуя», Р.Шүкүрбеков «Бейит арасында» ж.б.).

Ж.Бөкөнбаевдин «Алтын кыз» драмасы – колхоз курулушу темасын өздөштүрүүдөгү жаңы кадам. Тарыхый-патриоттук темадагы Ж.Турусбековдун «Ажал ордуна» драмасы - 30-жылдардагы кыргыз адабиятынын талашсыз ийгилиги. «Академия кечелери» (К.Тыныстанов, Ш.Көкөнов) жана анын айланасындагы чуулган. Фольклордук сюжеттерге негизделип жазылган драмалар жана алардын 30-жылдар үчүн маанилүүлүгү (Ж.Бөкөнбаев «Семетей», Ж.Турусбеков, К.Маликов, Ж.Бөкөнбаев «Айчүрөк», К.Эшмамбетов «Саринжи-Бөкөй», О.Сарбагышев «Көкүл»), булардагы орток мүчүлүштүктөр жана жалпы ийгиликтери, элдин рухий маданиятын көтөрүүдөгү мааниси. Алгачкы кыргыз комедиялары К.Жантөшевдин «Дардаш» жана Р.Шүкүрбековдун «Жапалак Жатпасов» пьесалары, алардын козгогон маселери, образдарды жаратууга болгон аракеттер.

Адабият теориясынан. Көркөм метод. Реализм жөнүндө түшүнүк.

М.Элебаев. Өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Узак жол» романы (4 саат).

«Узак жол» - автобиографиялык жана тарыхый окуялар жуурулуштура сүрөттөлгөн чыгарма. Романдагы элдин социалдык абалынын, көтөрүлүштүн чыгыш себептеринин, анын жеке адамга тийгизген таасиринин сүрөттөлүшү. Чыгармадагы баяндоонун реалисттик салты, көркөм деталдардын эстетикалык мүмкүнчүлүгүнүн кеңири ачылышы. «Узак жол» - сүрөткер жазуучунун көркөм туундусу. Бала менен ата-эненин байланышы, жетимчилик жөнүндө ойлор. Мекен темасы. Гуманизмди даңктоо, адам эркин, кайрат-күчүн даңазалоо. Адам мүнөздөрүн чагылдыруудагы жазуучунун чеберчилиги. Бурмаке, Мукай сыяктуу каармандардын башынан өткөн тагдыр-таржымалынын типтүүлүгү. Пристав, Чоңкол сыяктуу терс сапаттагы кишилердин образынын ачылышы. Романда автордук баяндоонун жөнөкөйлүгү жана табигыйлыгы, сюжеттик сызыкты алып баруудагы «кийлигишпөөчүлүгү». Чыгарманын тили. Кыргыз адабиятынын калыптаныш процессинде «Узак жол» романынын ээлеген орду.

Адабият теориясынан. Автобиографиялык чыгарма.

Кошумча окуу үчүн. М.Элебаевдин күндөлүктөрү.

А.Токомбаев. Өмүрү жана чыгармачылык жолу. Лирикалары: «Өмүргө», «Арча көрсөң», «Унчукпасам», «Макул эмесмин», «Бир шилтемдер», «Накыл», «Кыргызчылык», «Тил алсаң», «Алкоо», «Угасыңбы», «Махабат», «Эгер болсом», «Сизге», «Жооп кат», «Унут дедиң», «Эскерме», «Түбөлүк деп түшүнбө», «Мунарым». Романы: «Кандуу жылдар» (7 саат).

А.Токомбаевдин философиялык лирикаларындагы эллегиялуулук, оптимисттик дух, лаконизм, өмүрдүн кымбаттыгы, аны текке өткөрбөө жөнүндө ой. Лирикалардагы терең маани, көтөрүңкү романтика, эмоционалдуулук, окурмандын ой сезимине бүлүк түшүрүү, табият менен адамды гармонияда кароо. Махабат, аялзат темасындагы ырларында сулуулуктун, тазалыктын, асылдыктын даңазаланышы, мындай чыгармалардагы назик лиризм, нравалык сабактар, эстетикалык бийиктиктер. Лирикалык каармандын гумандуулугу. А.Токомбаевдин ырларынын эл арасына кеңири таралышы.

«Кандуу жылдар» романынын жазылыш тарых-таржымалы. Романда тарыхый учурдун – Октябрь төңкөрүшүнүн алдындагы эл турмушунун реалисттик чагылдырылышы. Улуттук-боштондук көтөрүлүшүнүн чыгуу себеби, көтөрүлүштүн башталышы, жүрүшү, кыймылдаткыч күчтөрү, элдин жазаланышы. Кытай тарапка элдин качышы, жолдогу азап-тозоктор. Кытайдагы оор күндөр, ырайымсыздык. Кеңеш бийлигинин орношу. Романдын көп кырдуулугу: татаал сюжети, ыр менен жазылгандыгы, сүрөттөөлөрүнүн кенендиги, каармандарынын көптүгү. Сүрөттөө обьектисинин өткөөл учур экендиги, образдарынын реалдуулугу, чагылдырган көрүнүштөрүнүн трагедиялуулугу. Мекенди сүйүү, азаттык, достук, сүйүү темасы. Алымкул, Жунуш, Антон, Мурат, Железнов сыяктуу эл тарабындагы каармандардын жана элге каршы Төлөк, Жапай, Чолпонбайлардын образдары. Эл массасынын ролу. Кыргыздарга геноцид алып келген падышалык желдеттер, кытай

феодалдары жана эл ичинен чыккан кыргыз төбөлдөрү. Романдын көркөм-эстетикалык салмагы, кыргыз адабиятындагы орду.

Адабият теориясынан. Каармандын мүнөзүндөгү жекелик.

Адабий сын жана адабият таануу. К.Артыкбаев. А.Токомбаевдин «Таң алдында» романы. А.Садыков «Революциянын ырчысы», А.Стамов «Улуу трагедиялуу чындык».

Кошумча окуу үчүн. А.Токомбаев «Өлбөстүн үрөнү», «Күндүн чыгышы».

Ж.Турусбеков. Өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Ажал ордунда» драмасы (4 саат).

«Ажал ордуна» драмасы - кыргыз адабиятындагы тарыхый революциялык темада жазылган алгачкы чыгарма. Драмадагы негизги кагылыш. 1916-жылдагы кыргыз элинин улуттук-боштондук көтөрүлүшү - драманын негизги темасы. Чыгармадагы негизги идея – ажал ордуна өмүр берген төңкөрүштүн зарылдыгы. Драманын сюжети: элдик көтөрүлүштүн планын талкуулоо, орус, казак солдаттар менен кармаш, элдин жеңилиши, Ысык- Көл менен коштошуу, Кытай жерине качуу, бөтөн жерде кор болуу, тууган жерге кайтып келүү. Искендер, Бектур, Зулайка жана бийлик өкүлдөрү Максүт, Алымбай, Учей-Фулардын образы жана алардын ортосундагы конфликт. Драманын тилдик чеберчилиги.

Адабий сын. М.Борбугулов. «Тарыхый драма жөнүндө бир-эки сөз».

Адабият теориясынан. Диалог жана монолог.

Кошумча окуу үчүн. Ж. Турусбеков. «Ашууда», «өткөн күндө».

К.Маликов. өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Балбай» поэмасы (3 саат).

«Балбай» поэмасынын жазылыш жана жарыяланыш тагдыры. XIX кылымдын экинчи жарымындагы кыргыз элинин саясий-социалдык абалынын карама-каршылыктуу жана трагедиялуу чагылдырылышы. Кыргыздын кош эзүүнүн астында калышы, уруулук чабышуулар. Балбай баатырдын тышкы жана ички душмандар менен болгон күрөшү, анын кыраакылыгы, калыстыгы, патриотизми. Эл жана баатырлар. Эркиндик темасы – поэманын башкы темасы. Балбай баатырдын трагедиясы. Поэманын кыргыз поэзиясындагы орду.

Адабият теориясынан. Каармандын портрети.

Ж.Бөкөнбаев. өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Кыргыздын Алатоосу», «Жаштык кез», «Алатоонун аскасынан ашалы», «Кезигишүү», «Аккан суу», «Жайдын кечи», «Көк менен», «Бүркүттүн канаты» (3 саат).

Акындын поэзиясындагы романтикалык стилдик боёктор. Келечек жөнүндө кыялдануулары, ой-толгоолору – акындын чеберчилигинин далили. Оптимисттик маанайы, ата-журтка болгон сүйүүсү, пейзаждык лирикаларындагы сүрөттөөлөрүнүн тактыгы, көркөм каражаттарынын элестүүлүгү. Кыргыз жергесине карата болгон лирикалык каармандын сүйүүсү. Ж.Бөкөнбаевдин поэзиясындагы өзгөчөлүктөр: ыр саптарынын элдик поэзияга жакындыгы, жорго сөздүүлүгү, предметтүүлүк, романтикалуулук.

Кошумча окуу үчүн. Ж.Бөкөнбаев. «Алтын кыз».

К.Жантөшев. Өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Каныбек» романы (5 саат).

Кыргыз элинин тарыхындагы эң көп окулган чыгарма «Каныбек» романы болгондугунун себеби. XIX кылымдын акыры XX кылымдын башындагы Алай, Кашкар тарабындагы кыргыз калкынын социалдык абалынын, өмүр тиричилигинин, экономикасынын, тап күрөшүнүн, каада-салтынын кеңири чагылдырылышы. «Каныбек» – социалдык турмуштук роман. Романдагы образдар системасы: Каныбек, Анархан, Чоң Койчу, Алым, Железнов, Түлкүбек, Зуннахун, Айдарбек, Супахан. Романдагы жомоктук-фольклордук сүрөттөөлөр жана реалисттик стиль. Курч сюжеттүүлүгү, укмуштуу окуялуулук сыяктуу элементтер жана бул стилдин окурманды көбөйтүүдөгү мааниси. Элдик тилдин бай ресурстарын пайдалануу.

Адабият теориясынан. Көркөм чыгарманын тилиндеги стилисттик каражаттар.

Кошумча окуу үчүн. К.Жантөшев. «Хан Теңирлик чабан».

Согуш кезиндеги жана андан кийинки кыргыз адабияты (1941–1959-жылдар) (3 саат).

Жалпы обзор. Фашисттик Германиянын кол салышы. Бүткүл күчтү согушка мобилизациялоо. Идеологиялык курч курал катары адабияттын согуштук темага өтүшү. Согуш жылдарындагы адабияттын бөтөнчөлүгү. «Айдаткан күлүк каламды, алмашып найза курчуна» жазуучулардын фронтко жөнөшү.

Поэзия. Оперативдүү жанр – поэзиянын алдыңкы планга чыгышы. Лирикалык поэзиядагы Атажурт менен коштошуу, майданга аттануу темасындагы патриоттук идеялар (Ж.Бөкөнбаев «Кош Алатоо, уулуң кетти майданга», «Атаңдан», «Көл үстүндө», А.Токомбаев «Бактылуу кел, бөбөгүм», К.Маликов «Канга кан», М.Элебаев «Улуу марш», «Энеси менен коштошуу» ж.б.). Эпистолярдык форманын активдүүлүгү жана анын таасири (М.Элебаев «Согуштан кат», А.Токомбаев «Сүйгөнүмө кат»). Жоокер акындардын (М.Элебаев, Ж.Турусбеков, Т.Үмөталиев, С.Эралиев, Т.Шамшиев) чыгармаларындагы майдан темасы. Тылдагы эрдикти, элдин кайраткерлигин даңазалоо. Согуш жана согуштан кийинки жылдардагы поэма жанрындагы ийгиликтер (Ж.Бөкөнбаев «Ажал менен Ар-Намыс», «Өңүмдө көргөн түш», Ж.Турусбеков «Каракчынын трагедиясы»). Алыкул Осмоновдун «Махабат» жыйнагы жана андагы жаңычылдык.

Поэзияга жаш күчтөрдүн келиши (М.Алыбаев, Р.Шүкүрбеков, С.Эралиев, Н.Байтемиров, Б.Сарногоев ж.б.).

Проза. Кара сөздүн «атка жеңил, тайга чак» жанрлары - аңгеме, очерктин башкы планга чыгышы. Согуш баатырларын, жоокерлерди сүрөттөгөн прозалык чыгармалар (Ж.Бөкөнбаев «Дүйшөнкул», К.Жантөшев «Чолпонбай», А.Токомбаев «Тяншандык чалгынчы», «Ашырбай», С.Сасыкбаев «Нурлан», К.Маликов «Жамийланын талаасынан» ж.б.), алардагы каармандардын образын ачуунун ыкмалары. Кыргыз айылынын согуш учурундагы күрөө тамырын көрсөткөн Т.Сыдыкбековдун «Согуш күндөрүндө» деген жыйнагы.

К.Баялиновдун, М.Элебаевдин, Ж.Турусбековдун аңгемелериндеги оош-кыйыштар. Достук, кыргыз элинин башка улуттар менен байланышы очерк жанрында (К.Маликов «Ленинград согуш күндөрүндө», Ж.Бөкөнбаев «Украина мейкининде» ж.б.). Согуш кезиндеги оорук темасы - Т.Сыдыкбековдун «Биздин замандын кишилери» романынын жана К.Баялиновдун «Бакыт» («Көл боюнда») повестинин башкы темалары. Бул чыгармалардын кыргыз адабиятындагы орду. Н.Байтемиров, Ч.Айтматов сыяктуу жаштардын кыргыз прозасына кошулушу, алардагы жаңы дем, теманы чечүүдөгү жаңыча изденүүлөр. Жумушчулар темасынын колго алынышы (С.Сасыкбаев «Фабрика кызы»).

Драматургия. Кыргыз сахнасынын фронттук сахнага айланышы. Патриоттук-чакырыктык духтагы драматургия (К.Маликов, А.Куттубаев «Патриоттор», А.Токомбаев «Ант», К.Жантөшев, О.Сарбагышев «Азаматтар», Р.Шүкүрбеков «Кек», К.Жантөшев «Өч», Т.Байжиев «Жигиттер», А.Осмонов «Баатырдын өлүмү» ж.б.). Ооруктагы элдин абалын, майдан үчүн камкордугун чагылдырган пьесалар (А.Осмонов «Махабат», К.Жантөшев «Ким кантти?»). Согуш жылдарында жоокерлердин, жалпы элдин патриоттуулук сезимин көтөрүү, атуулдук рухун козгоо үчүн фольклордук каармандарды өрнөк тутуу максатында улуттук баатырларга кайрылуу (К.Жантөшев «Курманбек», К.Маликов, А.Куттубаев «Жаңыл», Т.Сыдыкбеков, К.Рахматуллин «Манас

А.Осмоновдун «Ак Мөөр» пьесасындагы тарыхый теманын ачылышы. Согуштан кийинки жылдары кыргыз драматургиясынын жаңы бийиктикке көтөрүлүшү. Т.Абдымомуновдун пьесаларындагы көркөмдүк жаңы жылыштар, маанилүү өзгөрүүлөр («Кумдуу чап», «Курман», «Тар капчыгай», «Ашырбай»).

«Конфликтсиздик теориясы» жана анын кыргыз драматургиясына тийгизген кедергеси. Драматургияда улуттук темага, тарыхый инсандарга кайрылуу (К.Жантөшев «Эл ырчысы», «Каныбек», К.Маликов «Бийик жерде», Т.Абдымомунов «Ашырбай», М.Борбугулов «Барпы»). 50-жылдардын драматургиясындагы адамдын ички дүйнөсүн ачуудагы аракеттер, образдардын жандуулугу жана ишенимдүүлүгү.

А.Осмонов. өмүрү жана чыгармачылык жолу. Лирикалары: «Отуз жаш», «Өмүргө», «Дүнүйө», «Адамга», «Чын жолдош», «Сүйүү жана мен», «Сулууга», «Аялга». Поэмалары: «Жеңишбек», «Майдын түнү», «Махабат» (7 саат).

А.Осмоновдун мурда окулган чыгармаларын эске түшүрүү менен анын чыгармачылык индивидуалдуулугун жана новаторлугун ачып көрсөтүү. Философиялык лирикаларындагы («Отуз жаш», «Өмүргө», «Дүнүйө», «Адамга», «Чын жолдош») ойлорунун олуттуулугу, өлүм-өмүр жөнүндө толгонуулары, лирикалык каармандын чынчылдыгы, тазалыгы, ачыктыгы, өз дүйнөсүнөн сыгылып чыгышы. Акындын личностунун поэзияда чагылышы, дүйнөлүк адабий тажрыйбадан пайдаланышы. Өлбөстүктүн гарантиясы таза абийир, адал мээнет, ак кызмат, түбөлүктүү ырлар экендигин көрсөтүшү.

Махабат темасындагы поэзиясында («Сүйүү жана мен», «Сулууга», «Аялга») акындык толгонуулардын драматизми, көз карашынын карама-каршылыгы. Кыргыз совет поэзиясындагы сүйүү темасын чагылдыруудагы салтты Алыкулдун бузуп чыгышы. Акындын сыр жашырбас ачыктыгы, ышкы кумарынын бийиктиги. Ашыктык ырларынын эстетикалык күчү, аял бейнесинин ачылышы.

«Жеңишбек» - согуш трагедиясын чагылдырган кыска-нуска поэма. Окуя кууган, сюжет курган поэмалардан «Жеңишбектин» айырмасы. Миңбай карыянын арман-күйүтү жана анын табият менен гармониясы. Поэманын эмоционалдык-экспрессивдүү күчү, андагы лирикалык чегинүүлөр, риторикалык суроо-кайрылуулар, психологиялык деталдар.

«Майдын түнү» поэмасы - адамдын моралдык ыймандык касиетин чагылдырган чыгарма. Турмуштук бир кырдаалда инсандардын ички татаал дүйнөсүн ачуу. Таза сулуу жана кызганчаактык. Мүнөз жана аракеттердин мотивировкаланышы. Баян менен Бүбүштүн образын ачуудагы алардын ички дүйнөсү менен тышкы кыймыл-аракетин бирдикте алып баруу. Поэмадагы лирикалык чегинүүлөр, пейзаждык сүрөттөөлөр.

«Махабат» - лиро-романтикалык поэма. Касым менен Күлшайдын тагдырын согуш темасы менен байланыштыруу жана андагы шарттуу-фантастикалык ыкма. Сүйүү сезиминин Мекен менен бирдикте каралышы. Чыгармада кызыл сызык сыяктуу туруктуулуктун, адамдык эрктин көрсөтүлүшү.

А.Осмоновдун ыр куруу чеберчилиги, образ ачуу өзгөчөлүгү. Акындын кыргыз адабиятынын кийинки өнүгүшүнө тийгизген таасири жана которулушу, изилдениши.

Кошумча окуу үчүн. А.Осмонов «Эскерме», «Менин күнүм», «Жакшы ыр жазсам», «Билбейм кандай...».

Адабият таануу жана сын. С.Жигитов. «Акындын эки өмүрү» китеби.

Адабият теориясынан. Ыр түзүлүшү жөнүндө түшүнүк.

М.Алыбаев. Лирикалары: «Сүйгөнүмдүн сүрөтүнө», «Кыз жана гүл», «Кээде бүркөө, кээде жарк дейт кабагың», «Ойлончу», «Айтчы жаным», «Сага». Сатиралары: «Ак чүч!», «Бюрократ», «Кошоматчы», «Адабияттык парад» (3 саат).

Сүйүү ырларындагы лирикалык каармандын ички толгонуулары, сезиминин ачыктыгы, сүйгөн жана сүйдүргөн адамдын образынын ачылышы. Элестүүлүк жана эмоционалдуулук, гумандуулук акындын ашыглык поэзиясынын башкы касиеттери.

Мидин Алыбаев – кыргыз сатирасынын бийик чокуларынын бири. Акындын коомдун социалдык илдетин кармай билиши, бюрократияга, кошоматчылыкка, жел өпкөлүккө каршы ыр аркылуу күрөшү. Образ ачууда колдонулган сатиралык каражаттарынын таамайлыгы, таасирдүүлүгү. Сатиралык чыгармаларынын тилинин бөтөнчөлүктөрү.

Адабият теориясынан. Лирикалык каарман. Сүйүү лирикасы.

Адабий сын. К.Даутов. «Мидинди кайра окуганда».

Кошумча окуу үчүн. М.Алыбаев. «Владимир Маяковскийге акындык отчет», «Ыйлабачы», «Шаркыратма», «Жайкы жамгыр», «Саадат - кандидат».

Р.Шүкүрбеков. «Жинди суу» термеси (2 саат).

Акын – драматургдун термесиндеги ичкиликтин зыяндуулугу, коомго жана үй-бүлөгө, жеке адамга тийгизген терс таасири жөнүндө ой. Терменин таанытуучулук, тарбия-таалим берүүчүлүк ролу, юмордук-сатиралык каражаттар, траго-комикалык боёктор. Райкан Шүкүрбековдун «Жинди суусу» жана жаңы кылымдагы кыргыз журтунун ичкиликке мамилеси.

Адабият теориясынан. Терме.

Кошумча окуу үчүн. Р.Шүкүрбеков. «Жер жөнүндө терме».

Б.Сарногоев. Өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Ашуудан берген отчетум» жыйнагындагы ырлардан («Ар кыл ырлар», «Арноо жана каалоо ырлары», «Махабат ырлары», «Юмор жана сатира ырлары», «Поэмалар жана термелер», «Жаңы ырлар жана ода» деген бөлүмдөрдөн) тандоо (3 саат).

Б.Сарногоевдин ырларындагы салттуулук. Акындын поэзиясынын элдик фольклордук булагынан азык алып турушу. Ата Журт жана пейзаждык темадагы ырларындагы мекенге болгон таза сүйүүнүн, акындык айкөлдүктүн даана чагылдырылышы. Сүрөттөөнүн таамайлыгы, тактыгы, конкреттүүлүгү. Махабат лирикасындагы акындык ойдун ачыктыгы, сүйдүргөн адамдын образын көкөлөтүү, аялзатынын назиктигин, аруулугун, сулуулугун даңазалоо. «Мидинге кат» – кыргыз адабиятындагы классикалык чыгармалардын бири. Турмуш, жашоо, чыгармачылык, талант жөнүндө ойлор. Акындын калемдештерине берген баасы. Б.Сарногоевдин стилиндеги күйдүргү сөздөрдүн, какшыктын, чымчыкейлердин чыгарманын идеясын ачуудагы мааниси. Акындын чыгармачылык бөтөнчөлүгү.

Кошумча окуу үчүн. Б.Сарногоев «Эркектер жөнүндө терме», «Аялдар жөнүндө терме».

Адабият теориясынан. Сүрөткердин чыгармачылык индивидуалдуулугу.

Чыгыш классикасынан

Г.Низами. Казалдар (2 саат).

Казалдарда гуманизмдин даңазаланышы, адамдын адеп-ахлагы жөнүндө ойлор. Чыгыш поэзиясынын жалпы бөтөнчөлүктөрү жана Низаминин казалдары.

Батыш классикасынан

Э.Хемингуэй. «Чал жана деңиз» повести (3 саат).

Каармандарды күтүлбөгөн жагдайларга алып келип, ошол кырдаалда аларды сынап көрүүнүн повестте ийгиликтүү ишке ашышы. Адамгерчилик бийик сапаттын, инсандык улуулуктун даңазаланышы. Кубалык карыя балыкчы Сантьяго менен жаш бала Маналонун ыймандык сапаттарын таразалоонун, салмактоонун кеңири мейкиндиги чексиз мухит экендиги, алардын образдарынын аллегориялуулугу жана реалдуулугу. Повесттин образдарынын аллегориялуулугу жана реалдуулугу. Повесттин негизги идеясы: «адам жеңилиш үчүн жаралган эмес, адамды өлтүрүп жок кылууга болот, бирок аны жеңүүгө болбойт».

Кошумча окуу үчүн. Э.Хемингуэй «Кош, түбөлүк, куралым».

X КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН БИЛИМИНЕ ЖАНА БИЛГИЧТИГИНЕ, КӨНДҮМДӨРҮНӨ КОЮЛУУЧУ НЕГИЗГИ

ТАЛАПТАР

- программада сунуш кылынган жазуучулардын, акындардын өмүрү, чыгармачылыгынын урунтуу учурларын;
- үйрөнүлүп жаткан чыгарманын сюжетин, композициялык өзгөчөлүгүн;
- өздөштүрүлгөн чыгармалардын негизги идеялык-нравалык проблемаларын, башкы каармандын мүнөзүнүн типтүү (конкреттүү) тарыхый жана бүткүл адамзатка тиешелүү маанисин;
- теориялык түшүнүктөрдүн негизги белгилерин;
- кыргыз адабиятынын өнүгүш этаптарынын өзгөчөлүктөрүн билүү;
- көркөм чыгармадагы сүрөттөөлөрдү, окуяларды, айрым кырдаалдарды көз алдыга элестетип, оозеки айтып берүү, ошонун негизинде жазуучу сүрөттөп жазган турмуштун бүтүндөй сүрөтүн элестете алуу;
- чыгарманын идеялык-көркөмдүк бөтөнчөлүгүн эске алуу менен ага талдоо жүргүзүү; өтүлүп жаткан чыгарманын идеялык-нравалык проблематикасын ачуу (мугалимдин жетекчилиги астында);
- чыгарманын сюжет, композиция, образдар системасынын жана тил каражаттарынын өз ара биримдиктеги идеялык-көркөмдүк ролун аныктоо;
- чыгармада сүрөттөлгөн турмушка, каармандарга, окуяларга карата автордук мамилени аныктоо;
- окулган чыгармага далилдүү баа берүү;
- өз оюнун планын оозеки, жазуу жүзүндө түзүү;
- үйрөнүлгөн чыгарма боюнча (же бир нече чыгармага) проблемалык мүнөздөгү ой жүгүртүү сочинениесин жаза билүү, ошондой эле адабий-публицистикалык темада ой жүгүртүү;
- коомдук саясий, адабий сын макалалардын тезисин жана конспектисин түзүү;
- окулган китептерге рецензия жазуу;

СААТТАРДЫН ЖАЛПЫ БӨЛҮШТҮРҮЛҮШҮ

Чыгармаларды окуп үйрөнүү үчүн – 82 саат.
Сөз өстүрүү, жазуу жумуштары үчүн – 18 саат.
Кайталоо үчүн – 2 саат.

XI КЛАСС (102 саат)

1960 – 2000- жылдардагы кыргыз адабияты (4 саат).

Жалпы обзор. Кыргыз адабиятынын жаңы тепкичке көтөрүлүшү. Ч.Айтматовдун дүйнөлүк масштабдагы орду. Жанрдык, формалык көп түрдүүлүк. Тоталитаризм жана көркөм адабият.

Поэзия. 1960-2000-жылдардагы кыргыз поэзиясынын өнүгүшүнүн негизги тенденциялары. Кыргыз лирикасынын граждандык, философиялык, сүйүү темасындагы ийгиликтери. А.Токомбаев, С.Эралиев, С.Жусуев, Р.Рыскулов, Ж.Садыков, О.Султанов, М.Абылкасымова, Ж.Мамытов, Т.Кожомбердиев ж.б. чыгармаларындагы сапаттык жаңы денгээлге көтөрүлүү. Кыргыз поэзиясындагы формалык изденүүлөр, эркин жана ак ыр (С.Эралиев, Р.Рыскулов, О.Султанов, М.Абылкасымова, Ж.Мамытов, С.Тургунбаев, С.Акматбекова ж.б.). Кыргыз поэмасындагы эпикалык-тарыхый теманын көркөм ачылышы (А.Токомбаев «Таң алдында», А.Токтомушев «Алтын тоо», «Ак мөөр», С.Эралиев «Ак Мөөр», «Жаңыл Мырзанын керээзи», С.Жусуев «Курманжан датка», Э.Эрматов «Мухаммед пайгамбар» ж.б.). Согуш темасындагы поэмалардагы ийгиликтер жана мүчүлүштүктөр (С.Жусуев «Тирүүлөргө», «Сагыныч», М.Абылкасымова «Эстелик

сүйлөйт», Ж.Садыков «Калча», Ж.Абдыкалыков «Ак толкундар», «Жашоо бүтпөйт» ж.б.). 1970-80-жылдардагы жаштар поэзиясындагы изденүүлөр жана жаңы ысымдар (А.Жакшылыков, А.Өмүрканов, А.Рыскулов, А.Узакова, Т.Муканов, Ш.Дүйшеев ж.б.).

Проза. Ч.Айтматовдун повесть жана романдарындагы жалпы адамзаттын көйгөйүн айткан көп маанилүү ойлор. Анын чыгармачылыгы аркылуу кыргыз адабиятынын дүйнөлүк аренага чыгышы. Ч.Айтматовдун башка жазуучуларга тийгизген таасири. Кыргыз прозасындагы адам мүнөзүн ачуунун диалектикасына умтулуу, психологизм. Т.Сыдыкбековдун романдары кыргыз прозасынын жаңы ийгилиги. Т.Касымбековдун «Сынган кылыч» жана «Келкел» романы, анын кийинки «Баскын» чыгармасы - тарыхый теманы өздөштүрүүдөгү жаңы этап. Согуш жана тылдагы турмуштун реалдуу картинасын ар тараптуу ачып берген. У.Абдукаимовдун «Майдан» романы. Адамдын ыйманын ар тараптан анализге алган прозалык туундулар (Ч.Айтматов «Кылым карытар күн», «Кыямат», «Ак кеме», «Гүлсарат», «Кассандра тамгасы»; К.Каимов «Кыш ыргактары»; Ж.Мавлянов «Турмуш»; А.Стамов «Кеч күздө», «Үч мээрим»; К.Жусупов «Жашоо кумары», «Карагайчылар»; Ө .Даникеев «Кыздын сыры», «Мурас»; С.Жетимишев «Тоо булагы»; Т.Касымбеков «Адам болгум келет» ж.б.), коюлган проблемаларды көркөм чечмелөөнүн идеялык жеткилеңдиги.

Жумушчу табынын, эмгекчилердин кужүрмөн турмушу көркөм сүрөттөөнүн обьектиси (С.Сасыкбаев «Фабрикакызы», «Күркүрөөлүү жээкте»; Ш.Абдраманов «Гүлазык», «Дыйкандар»; К.Жантөшев «Хан Теңирдик чабан»; Ш.Бейшеналиев «Даңкка жараша жүк»; С.Өмүрбаев «Телегей» ж.б.). Согуш темасы кыргыз прозасынын башкы темаларынын бирине айланышы (Ч.Айтматов «Саманчынын жолу»; О.Орозбаев «Кыл көпүрө»; А.Жакыпбеков «Катаал багыт»; С.өмүрбаев «Бороондуу күндөр»; Ш.Садыбакасов «Күндөр»; С.Бөлөкбаев «Чындык»; ө.Даникеев «Көкөй кести» ж.б.). Чыгармалардын патриоттук, интерноционалдык мазмуну, алардын тарбиялык мааниси. Тарыхый өмүр баян, тарыхый-революциялык теманын кыргыз прозасында активдеши. Н.Байтемиров «Тарых эстелиги»; К.Бектенов «Таабалды-Пудовкин»; К.Каимов «Атай»; Ш.Бейшеналиев «Болот калем», «Тайлак баатыр» ж.б. чыгармаларда жеке адамдын тагдыры, эл тагдырынын биримдиги, калк турмушунун эскини танып, жаңыга, прогресске умтулуп жаткан диалектикалык абалында чагылышы, элдик турмуштун жаңылануу процессиндеги жеке инсандардын иш-аракеттеринин ролу. Чыгармалардын берген эстетикалык-нравалык сабактары. Жазуучулардын тарыхый материалга жасаган мамилесиндеги тарыхтуулук. Элдик эпосторду карасөзгө айландыруу аракеттери (А.Жакыпбек «Теңири Манас»; К.Жусупов «Манас»; А.Муратов «Курманбек баатыр» ж.б.).

Драматургия. Драматургияда кофликттин табиятынын өзгөрүшү. Көркөм коллизиялардын адамдардын рухий дүйнөсү, нравалык турмушу тарапка көчүшү. Драматургияда психологиялык драманын пайда болушу (Т.Абдумомунов «Атабектин кызы»; Б.Жакиев «Атанын тагдыры»). 1980-90-жылдарда кыргыз драматургиясында нравалык теманын башкы орунду ээлеши (Т.Абдумомунов «Абийир кечирбейт»; Ч.Айтматов, К.Мухамеджанов «Фудзиямадагы кадыр түн»; М.Байжиев «Балдар бойго жеткенде», «Ар бир үйдө майрам», «Эрөөл»; Б.Жакиев «Жолугушуу»; М.Гапаров «Сүйүү кайыгы», «Кадыр түн» ж.б.). Турмушту, каармандардын жүрүм-турумун баалоодогу нравалык критерийлердин бийиктиги. Тарыхый, тарыхый-революциялык жана тарыхый өмүр-баян драмалары: А.Токомбаев «Өлбөстүн үрөнү»; К.Маликов «Бийик жерде»; Т.Абдумомунов «Ашырбай», «Сүйүү жана үмүт»; Ж.Садыков «Жукеев-Пудовкин», Н.Байтемиров «Уркуя»; М.Тойбаев «Пишпектин уулу»; Ж.Кулмамбетов «Чыңгыз жана Бүбүсара» ж.б. Элдик баатырлар, уруу-уруктун башчылары, манаптар тууралуу драмалар. Тарыхый темадагы пьесаларда кыргыз калкынын тарыхый

тагдырынын, анын улуттук өзүн-өзү аңдап түшүнүшүнүн (самосознание) ойгонушунун, революциячыл аң-сезиминин өсүшүнүн, эркиндик, теңдик, бактылуу келечек үчүн болгон каармандык күрөшүнүн көркөм чагылышы. Комедия жанрынын өсүп-өнүгүшү (Т.Абдумомунов «Тар капчыгай», «Маашырбек үйлөнөт», «Жыгылган оогонго күлөт»; М.Тойбаев «Жаңы келин»; М.Байжиев «Эр намысы» ж.б.). Комедияларда коомдун моралына жат, терс көрүнүштөрдүн, эски салт-санаанын келекеге алынышы. Драматургиянын жалпы адабий процесстеги орду.

Адабият таануу жана сын. Кыргыз адабий сынынын жана адабият таануу илминин азыркы ал-абалы, методологиялык, илимий-теориялык деңгээлинин жогорулашы элдик оозеки чыгармачылыкты изилдөө ишинин илгерилеши (А.Садыков, М.Борбугулов, А.Салиев, К.Иманалиев, Б.Керимжанова, Ж.Таштемиров, С.Мусаев, Р.Кыдырбаева, Ш.Үмөталиев, К.Укаев, К.Асаналиев, Т.Аскаров, С.Жигитов, К.Артыкбаев, К.Бобулов ж.б.). Адабий сынга кошулган кийинки муундун өкүлдөрү, алардын изденүүлөрү (К.Даутов, С.Байгазиев, А.Эркебаев, К.Ибраимов, О.Ибраимов, К.Эдилбаев, А.Акматалиев, К.Байжигитов ж.б.).

Көркөм котормо. Кыргыз көркөм котормосунун тарыхына кыскача экскурс. А.Н.Толстойдун «Кыйын кезең» үчилтигинин (которгон С.Бектурсунов), М.Шолоховдун «Көтөрүлгөн дың» романынын (которгон М.Абдукаимов) кыргызчаланышы. К.Саякбаевдин, К.Ырысалиевдин, Ш.Келгенбаевдин таржымачылык чеберчилиги. С.Жигитовдун котормосунда Н.Хикметтин, М.Каримдин поэтикалык чыгармалары. «Куранды» жана «Библияны» которуу (Э.Турсунов). «Евгений Онегиндин» үчүнчү котормосу. М.Шолоховдун «Тынч Дон» эпопеясынын кыргызчаланышы. В.Шукшиндин аңгемелери кыргыз тилинде (которгон С.Наматбаев). Р.Гамзатовдун «Менин Дагестаным» китебин которуудагы А.Токтогуловдун зор ийгилиги. А.С.Пушкин кыргыз тилинде. Байыркы Чыгыш акындарын кыргызчалатуу. Кытай жана жапон классикалык поэзиясын таржымалдоо боюнча аракеттер. Көркөм котормо проблемалары.

Т.Сыдыкбеков. Өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Көк асаба» романы (4 саат). “Көк асаба” романында кыргыздын байыркы турмушунун чагылдырылышы. Чыгарманын каармандары. Жазуучунун тарыхый колоритти берүүдөгү көркөм чеберчилиги.

Кошумча окуу үчүн. “Тоо арасында” романы.

Ч.Айтматов. Өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Жамийла», «Делбирим», «Кылым карытар бир күн», «Кыямат», «Тоолор кулаганда» (20 саат).

«Жамийла» – махабат баяны. Повесттин жазылыш тарыхы, кыргыз маданий чөйрөсүндөгү жана дүйнөлүк коомчулук тарабынан кабыл алынышы. Жаңыча көз караштагы, өз эркиндиги, бактысы үчүн күрөшкөн келиндин эски шартты талкалап чыгышы. Даниярдын мүнөзү жана адамдык касиети.Жамийланын ички дүйнөсүнө бүлүк түшүргөн ситуациялар, мүнөздүн өзгөрүшү. Чыгармадагы пейзаждык сүрөттөөлөр, алардын каармандардын образын ачуудагы ролу. Повесттеги лиризм жана психологизм. «Жамийланын» кыргыз адабиятындагы эстетикалык-көркөмдүк жаңылыгы жана соңку көркөм маданиятка тийгизген таасири.

Адабият теориясынан. Салт жана жаңычылык.

«Делбирим» – армандуу махабат ыры. Аселдин тазалыгы, аруулугу. Адам жаңылыштыгынын анын тагдырына тийгизген таасири. Ыйман тазалыгы Байтемирдин образында. Мүнөздөрдүн кагылышы – тагдырлардын талкаланышы. Илиястын Ысык-Көл менен коштошуудагы ички арманы. Жазуучунун чыгарманын композициясын куруудагы чеберчилиги.

Адабият теориясынан. Көркөм психологизм.

«Кылым карытар бир күн» романы - сюжети көп тарамдуу, композициясы татаал, «адамзаттын көйгөйүн айткан көп маанилүү чыгарма». Бороонду бекеттин

Батыштан Чыгышка, Чыгыштан Батышка өткөн темир жолдун боюнда туруп Бүткүл дүйнөнүн күрөө тамырындай кызмат кылышы. Романдагы каармандардын терең байланышы: Эдигей жана Казангап, Эдигей жана Абуталип, Эдигей жана Сабитжан, Эдигей жана Зарипа, Эдигей жана Каранар. Муундар аралык байланыш, тарыхый акыл-эс жөнүндөгү идея. Ыйман проблемасы. Чыгармадагы элдик уламыштардын эстетикалык салмагы. Фантастикалык сүрөттөөлөр жана алардын чыгарманын идеясын ачуудагы мааниси. «Кылым карытар бир күндөгү» гуманизм идеясы. Маңкуртчулук жана анын сабактары. Чыгармадагы трагедиялуулук. Адамдын улуулугун, эмгекчилдигин, анын нарк-насилин даңазалоо. Романдын көркөмдүк өзгөчөлүктөрү.

Адабият теориясынан. Прозадагы лирикалуулук жана драмалуулук.

«Кыямат» – кыйроо алдында турган адамзаттын проблемасын көтөргөн чыгарма. Табияттын бүтүндүгү жөнүндө ой. Бостондун жан дүйнөсү. Карышкырлар темасынын көркөм чечмелениши. Баңгичилик темасы – романдын өзөктүү темаларынын бири. Диний уламыштын көркөмдүк салмагы. Чыгарманын татаал композициялык түзүлүшү. Дүйнөнүн тагдырына жеке адамдын тиешеси жөнүндө ой. Бюрократизмге, эскичиликке каршы күрөш, жаңылануунун зарылдыгы жөнүндө идея. Авдийдин жаңы дин издөөсү, анын гуманизми. Акбара жана Ташчайнардын трагедиясы – адам баласына эскертүүнүн берилиши. Романдагы сүрөткердин образ түзүү устаттыгы.

«Тоолор кулаганда» - романдын адептик-рухий маани-мазмуну. Башкы каарман Саманчиндин образы. Чыгарманын цивилизация, табият, рух жөнүндөгү философиясы.

Адабий сын жана адабият таануу. К.Асаналиев «Чыңгыз Айтматов: кечээ жана бүгүн» (Б., 1995). «Шекер айылы жана аалам».

Кошумча окуу үчүн. Ч.Айтматов, К.Мухамеджанов «Фудзиямадагы кадыр түн», Ч.Айтматов «Кассандра тамгасы».

У.Абдукаимов. Өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Майдан» романы (4 саат)

«Майдан» романы – элдик турмушту, андагы болуп жаткан коомдук процесстерди жана адамдардын «микродүйнөсүн» укмуштуудай жөнөкөйлүк, табигыйлык жана ачык-айкындык менен сүрөттөп көрсөткөн чыныгы новаторлук чыгарма» (Ч.Айтматов). Романда тарыхый чындыктын – согуш кезиндеги майдан талаасынын жана ооруктагы эл турмушун реалисттик ыкмада, кеңири масштабда чагылдырышы. Чыгармадагы Качыкенин образы. Анын үй-бүлөлүк турмушу, сүйүүсү. Сюжеттин өнүгүшүндөгү драматизм. Каармандардын эволюциялык процессте барышы (Кадырбек, Бермет ж.б.). Кат формасынын чыгарманын композициясында сиңдирилиши. Романдагы интернационализм темасы. Психологиялык роман катары орус жана дүйнөлүк адабияттан алган таасири. «Майдан» талкуусунун сабагы.

Адабият теориясынан. Көркөм чыгарманын стили. Психологиялык роман жөнүндө түшүнүк.

Т.Касымбеков. Өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Сынган кылыч» романы (4 саат).

Кыргыз адабиятындагы тарыхый роман катары «Сынган кылычтын» ээлеген орду. Кыргыз элинин бир кылымга жакын тарыхын көркөм электен өткөрүү. Кокон хандыгынын тушундагы карапайым элдин абалынын, сарбаздардын, бийлик төбөлдөрүнүн, ордо өкүлдөрүнүн, жашоо тиричилигинин, салт-санаасынын, рухий дүйнөлөрүнүн кеңири ачылышы. Ордодогу бийлик оюндары, анын курмандыктары. Бийлик жана эл темасы. Романдагы окуяларга негиз болгон тарыхый-документалдык булактар. Россия аскерлеринин басып кириши үчүн түзүлгөн шарттар жана баскынчылык саясатынын ашкереленииши. Романдагы каармандардын көптүгү жана алардын чыгармадагы биримдиги: Сарыбай, Айзада, Бекназар, Нүзүп, Мусулманкул, Исхак (Полотхан), Мадыл, Теңирберди, Абил бий, Шералы жана

Кудаяр хан. Бул каармандардын мүнөздөмөсү жана көтөрүп турган эстетикалык таалим-тарбиялык жүгү. Тарыхый фактылардын, архивдик материалдардын, элдик уламыштардын жазуучунун чыгармачылык фантазиясынын элегинен өтүшү. «Сынган кылычтын» тарыхтуулугу. Каармандардын образын ачууда, тарыхый учурдун колоритин берүүдө Т.Касымбеков колдонгон көркөмдүк каражаттар. Чыгарманын тили.

Кошумча окуу үчүн. Т.Касымбеков «Келкел», «Баскын».

Адабият теориясынан. Тарыхый чыгарма жөнүндө түшүнүк.

Адабият таануу жана сын. К.Даутовдун «Сынган кылыч» романы жөнүндө макалалар цикли.

С.Эралиев. Өмүрү жана чыгармачылык жолу. Лирикалары: «Мен кыргызмын», «Аттын ыйы», «Эне», «Казак тууганга», «Каныкейдин көз жашы», «Айылым», «Бүбүсара». Поэмасы: «Кесир инсан» (3 саат).

С.Эралиевдин лирикаларындагы ойлуулук, сөз күчү. Лирикалык каармандын граждандык пафосу, коомдук активдүүлүгү. Философиялык лирикаларындагы образдуулук, көркөм сүрөттөөнүн орундуулугу, сөз корун ылгай билиши.

С.Жусуев. «Курманжан датка» романы (5 саат**)**

Р оманда Курманжан датканын образынын ачылышы. Акындын көркөм чеберчилиги.

Т.Абдумомунов. өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Абийир кечирбейт» драмасы (3 саат).

Психологиялык драма катары «Абийир кечирбейттин» кыргыз драматургиясына алып келген жаңылыгы. Пьесанын ыймандык чакырыгы. Адамдык пастык, ыймансыздык, абийирдин кетиши жана тунук махабат жөнүндө ой. Нурдиндин ички дүйнөсүндөгү карама-каршылыктар, ыймандык тазалануусуна таасир эткен шарттар. Каармандардын диалогу аркылуу алардын ички дүйнөлөрүнүн, идеалдарынын ачылышы.

Кошумча окуу үчүн. Т.Абдумомунов «Сүйүү жана үмүт».

М.Байжиев. Өмүрү жана чыгармачылык жолу. «Төрт адам» («Эрөөл») (3 саат).

Драма аркылуу кыргыз драматургиясынын дүйнөлүк аренага көтөрүлүшү. Тышкы активдүүлүккө караганда ички активдүүлүктүн авансценага чыгышы. Драманын поэтикасындагы салттык көз караштардын талкаланышы, жаңыча умтулуу. Коомдун гуманисттик идеалы жана чыгарманын рухий-ыймандык проблемаларды көтөрүп турушу. Тандап алуу жолунун татаалдыгы. Азиз - абийир, актык, тазалыктын символу. Искендердин образындагы ыпластык, наадандык, кош жүздүүлүк. Нази – тагдырдын тайгүлүк ташы. Моралдык-философиялык проблеманын турмуш-тиричиликтик фондо чечилиши. Автордун жашоо драматизмин тапкандыгы жана аны чагылдыруу чеберчилиги.

Кошумча окуу үчүн. М.Байжиев «Ар бир үйдө майрам», «Кыз-күйөө».

К.Жусупов. «Ыр сабындагы өмүр» (3 саат).

Документалдык-биографиялык баянда акындын жашоо-турмушунун, дүйнөгө, поэзияга мамилесинин ачылышы. Алыкул жана анын айлана-чөйрөсү, акындын калыптанышы, алгачкы сүйүү жылдары, көл боюндагы өмүрү, оорусу жана күрөшү. Башкы каармандын ой-толгоолорун, рухий дүйнөсүн берүүдө жазуучунун сүрөткердик табылгалары.

Адабият теориясынан. Эссе жөнүндө түшүнүк.

Адабият теориясынан. Драмалык каармандын речтик мүнөздөмөсү.

Кыргыз публицистикасы

(Жалпы обзор: 1920-2005-жылдар) (**1 саат**).

1920-30-жылдардагы публицистиканын мүнөздүү өзгөчөлүктөрү: таптык позициясы, чакырыктык пафосу ж.б.алгачкы публицисттер. Согуш жылдарындагы публицистиканын багыты. К.Баялиновдун «Господин Поинтонго менин сунушум» памфлети. 1960-жылдарда кыргыз публицистикасынын жаңы бийиктикке

көтөрүлүшү. Ч.Айтматовдун жанрдагы активдүүлүгү. Экология, эне тил, улуттук аң сезим проблемалары кыргыз публицистикасында. өндүрүштүк тема. Ыйман маселелери.

Азыркы кыргыз публицистикасы жана публицисттери.

Ч.Айтматов – публицист. «Ысык-Көлдүн куту жана куну», «Бизди ойготкон китептер» (2 саат).

Ч.Айтматовдун публицистикалык жанрдагы чыгармачылыгы.

«Ысык-Көлдүн куту жана куну» деп аталган интервьюсунда көл көйгөйүн көтөрүп чыгышы. Жазуучунун ойлорунун аргументтүүлүгү, проблемалуулугу, келечектүүлүгү. Ысык-Көл тагдырына күйүп-бышкан атуулдук позициясынын бекемдиги. Экология проблемасы жана өндүрүш маселеси. Ыйман жана табият.

«Биздин ойготкон китептер» деп аталган маектешүүсүндө сүрөткердин адам баласынын жашоо-турмушундагы китептин мааниси, андан алган рухий жана ыймандык гүлазыктар жөнүндө ойлору. Публицист катары Ч.Айтматовдун көтөрүп чыккан маселелеринин маанилүүлүгү, коомдук мааниси, тарбиялык күч-кудурети.

Кошумча окуу үчүн. Ч.Айтматовдун М.Шаханов жана Д.Икеда менен маектешүүлөрү.

Адабият теориясынан. Публицистика – адабий жанр.

Педагогикалык публицистикадан

С.Байгазиев. Автор тууралуу маалыматтар. «Иниме кат» (2 саат).

«Иниме кат» - муундар аралык байланыштардын көпүрөсү болгон көркөм публицистика. Чыгармада Момунбектин элеттик психологиядан арыла албаган баёолугу жана ошол өксүктөн өйдө көтөрүлүү үчүн агасынын сунуштары. Айыл чөйрөсүнүн, ал жердеги адамдардын психологиясынын социологиялык анализге алынышы. Публицисттин күйүп-бышкан атуулдук позициясы. Чыгарманын жаштар маселесин көтөрүшү жана анын бүгүнкү күндөгү таалим-тарбия берер күчү.

Кошумча окуу үчүн. С.Байгазиев «Атуул жана Ата Журт».

Б.Алымов. Автор тууралуу маалыматтар. “Шакиртиме кат” (2 саат)

Китептин эпистолярдык формасы, андагы устаттын шакиртке айткан дидактикалык-насааттык, моралдык-этикалык ойлору. XX кылымдын 2-жарымындагы мектептин жана мугалимдин абалынын, тарбиячынын жана тарбиялануучу байланышынын, устат алдындагы шакирт, шакирт алдындагы устат парзынын публицистикалуу чечмелениши. Ыйман-ынсап, жакшылык-жамандык, актык-каралык, сүйүү, салт, коом жана инсан, жаштар жана карылар темасы. Китептин стили

Публицистикалык поэзиядан

Э.Ибраев «Улут болсом тилим менен улутмун» (1 саат).

Акындын чыгармачылыгы жөнүндө жалпы маалымат. «Улут болсом тилим менен улутмун» ырынын патриоттук мазмуну.

Соңку кыргыз поэзиясы

Жалпы обзор (1саат)

Изденүүлөр жана табылгалар: Карбалас Бакиров, Эгемберди Эрматов, Жедигер Саалаев, Бактыгүл Чотурова, Фатима Абдалова, Бурулкан Карагулова, Жыпар Исабаева, Айгүл Узакова, Зайырбек Ажыматов, Элмирбек Иманалиев, Нурлан Калыбеков, Кыялбек Урманбетов, Кожогелди Кулуев, Барчынбек Бугубаев, Мирлан Самыйкожо, Алик Акималиев ж.б. (Авторлордун ырларын талдоону жана көркөм окууну мугалим өзү тандайт)

Ш.Дүйшеев. «Кайдыгерлик» (1 саат).

Акындын чыгармачылыгы жөнүндө жалпы маалымат.

“Кайдыгерлик” ыр жыйнагынын руханий, адептик-ыймандык, мекенчилдик мазмуну. Ырлардын публицистикалык пафосу.

Боордош түрк элдердин адабиятынан

М.Ауэзов. «Абай» романы (1-китептен тандалган үзүндүлөр) (2 саат).

«Абай» – классикалык туунду, казак улуттук адабиятынын талашсыз улуу мурасы. Абайдын бала чагынын реалисттик көркөмдүктө чагылдырылышы. Жаш Абайдын адилеттүүлүк үчүн, чындык үчүн күрөшү, балалык аруулугу, ойчул мүнөзү. Кодардын өлүмү жана анын чыгармадагы нравалык-эстетикалык салмагы. Абайдын социалдык адилетсиздикке карата психологиялык бунту, мүнөзүнүн эволюциялык процесси. Абайдын тандаган жолу – эл тарапта экендиги. Романдын эпикалуулугу жана стилдик бөтөнчөлүгү.

Кошумча окуу үчүн. М.Ауэзов «Көк серек».

«МАНАС ТААНУУ» КУРСУ

«Манас» эпосунун кыргыз элинин турмушунан алган тарыхый орду жана анын бүгүнкү күндөгү мааниси (1 саат).

«Манас» эпосунун кыргыз элинин турмушундагы ролу. Эпостун жаралышы: божомолдор, уламыштар, тарыхый далилдер. «Манастын» чыгарма катары калыптануу процесси. Чыгарманын элдин рухий турмушундагы орду.

«Манас» эпосунун сюжети: негизги өзөк окуялары, башкы образдары, эпостун негизги идеясы жана адеп-ыймандык маани-маңызы (8-класстагы сабактарды эске түшүрүү, кайталоо, ой жүгүртүү иретинде (4 саат).

Трилогиянын жалпы сюжеттик сызыгы: Манас жана анын кыргыз эли үчүн зарылдыгы; баатырдык окуялар; турмуш-тиричиликтик мотивдер; Бакай, Алмамбет, кырк чоро; аялдар; уруш эпизоддору. Семетей – Манастын ишин улантуучу каарман. Семетейдин ички жана тышкы душмандар менен күрөшү. Сейтек баатырдын турмуштук жана баатырдык жүрүштөрү, күрөш, эркиндик темасы.

«Манас» эпосунун жыйналышы, манасчылык өнөр жана манасчылар (4 саат).

Эпосту алгачкы жыйноочулар, алар жыйнаган региондор жана текстиндеги негизги айырмачылыктар. «Мажму ат-таварих», Ч.Ч.Валиханов, В.В.Радлов. Чет өлкөлүк жыйноочулар жана изилдөөчүлөрдүн манастаанууга кошкон салымы. Советтик доордо эпостун жазылып алынышынын, жарыяланышынын алгачкы этабы (П.Фалеев, К.Мифтаков, Ы.Абдрахманов). 50-жылдардагы «Манас» эпосунун айланасындагы чуулган, 1952-жылдагы илимий конференция (М.Ауэзов, Т.Сыдыкбеков, К.Маликов, Б.Юнусалиев, Т.Байжиев, З.Бектенов ж.б.). 60-жылдардан кийинки эпосту басып чыгаруу. Илимдер Академиясында «Манас» секторунун түзүлүшү. Эпосту изилдөө проблемалары. Башка илимдер жана «Манас» эпосу. Чет өлкөлүк манастаануучулар. Эпосту изилдөөдөгү жаңы көз караштар. «Манастын» 1000 жылдыгы жана анын урматына жарыяланган китептер.

Аттары уламышка айланган манасчылар – Ырамандын Ырчыуул, Токтогул. XIX кылымдагы манас айтуучулар Балык, Тыныбек, Чоюке. Чоң манасчылардын чыгармачылыгына мүнөздөмө. С.Орозбаков жана анын варианты. С.Каралаев – залкар манасчы. Тоголок Молдонун, Ш.Рысменде уулунун, Ш.Азизовдун, Жусуп Мамайдын чыгармачылык өзгөчөлүктөрү. Жазма манасчылар.

«Манас» эпосунун китеп болуп басылуу тарыхы. (1 саат).

Эпосту басып чыгаруунун алгачкы аракеттери. 1940-44-жылдардагы «Манас сериялары». Кыскартылган курама варианттын жарык көрүшү жана анын өзгөчөлүктөрү. Сагымбайдын вариантынын китеп болуп чыгышы. Т.Т.Герцендин сүрөттөрү. Саякбай Каралаевдин вариантында «Манас» эпосунун китеп болуп чыгышы. Академиялык басылыштар. Жусуп Мамайдын китебинин жарык көрүшү. Китеп чыгаруудагы проблемалар.

«**Манастын» изилдениш тарыхы** (2 саат).

«Манастын» орус жана казак окумуштуулары тарабынан изилдениши. Эпосту адабияттаануу, тилтаануу, тарых, этнография, этнопедагогика, философия, география, социология ж.б. багыттарда талдоого алуулар. Улуттук илимдер академиясынын «Манас» секторунун жана Манастаануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунун эмгектери. «Манасты» изилдөө боюнча чет элдик окумуштуулардын жүргүзгөн иштери.

«Манас» эпосунун көркөмдүк ажары (1 саат).

Манасчылардын көркөм чеберчилиги, туруктуу сөз айкаштары, тилдик каражаттары, троптун түрлөрү, макал-ылакаптар.

С.Байгазиев. «Манас» эпосунун руханий, идеялык-даанышмандык, адеп-ыймандык жана жарандык-патриоттук нарктары. (2саат)

«Манас» эпосунун өзөгүндө жаткан көөнөрбөс рухий, адептик-ыймандык, идеялык-философиялык, патриоттук, мекенчилдик нарк-дөөлөттөрү.

XI КЛАССТЫ БҮТҮРҮҮЧҮЛӨРДҮН БИЛИМИНЕ, БИЛГИЧТИГИНЕ, КӨНДҮМДӨРҮНӨ КОЮЛУУЧУ НЕГИЗГИ ТАЛАПТАР

- адабияттын коомдук ролун, эстетикалык кызматын, таанытуучулук, таалим-тарбия берүүчүлүк функциясын;
- кыргыз адабий процессинин өнүгүш этаптарын, анын башкы тенденцияларын;
- акын-жазуучулардын өмүрүнүн, чыгармачылыгынын урунтуу учурларын;
- окулган чыгарманын сюжетин, композициялык бөтөнчөлүгүн, образдар системасын;
- чыгарманын негизги идеялык-нравалык проблематикасын;
- чыгарманын башкы каармандарынын мүнөзүндөгү типтүүлүк менен жекеликти;
- сунуш кылынган адабий-теориялык түшүнүктөрдүн негизги белгилерин билүүгө тийиш;
- көркөм чыгармалардагы сүрөттөөлөрдү, окуяларды, ар түрдүү кырдаалдарды көз алдыга келтирип, оозеки айтып берүү, ошонун негизинде жазуучу сүрөттөп жаткан турмуштун бирдиктүү элесин түзүү;
- чыгарманын идеялык-көркөмдүк бүтүндүгүн, автордук позициясын эске алып талдай билүү;
- чыгарманын негизги проблематикасын аныктап көрсөтө алуу;
- сюжеттик элементтердин, композициясын, образдар системасынын жана тил каражаттарынын өз ара биримдиктеги идеялык-көркөмдүк ролун аныктай алуу;
- окулган чыгармага далилдүү баа бере алуу;
- өз пикиринин планын түзө билүү;
- үйрөнүлгөн чыгарма боюнча ар кандай мазмунда жана формада дилбаян жаза билүү;
- адабий темада доклад, реферат даярдоо;
- чыгармаларга карата аннотация, рецензия жазуу;
- адабий сын изилдөөлөрүн өз баасын билдирүү ж.б.

СААТТАРДЫН ЖАЛПЫ БӨЛҮШТҮРҮЛҮШҮ

Чыгармаларды окуп-үйрөнүү үчүн – 80 саат.
Сөз өстүрүү, жазуу, тест жумуштары үчүн – 18 саат.
Кайталоо үчүн – 4саат.

КЛАССТАН ТЫШКАРКЫ ОКУУГА СУНУШ КЫЛЫНГАН ЧЫГАРМАЛАР

V класс

Кыргыз эл жомокторунан (мугалимдин тандоосу боюнча).
Орус эл жомокторунан (мугалимдин тандоосу боюнча).
Казак эл жомокторунан (мугалимдин тандоосу боюнча).
Өзбек эл жомокторунан (мугалимдин тандоосу боюнча).
А.Үсөнбаев «Жолборс минген киши».
К.Жантөшев «Акылман бала».
Ж.Мукамбаев «Ак булак».
Бир тууган Гриммдер «Баатыр тигүүчү».
Г.Х.Андерсен «Кар ханышасы».
К.Баялинов «Мурат».
А.Токомбаев «Акай мерген». Т.Сыдыкбеков
«Сагынбадымбы».
К.Эсенкожоев «Саякатчы бала», «Тоо теке атканда».
Б.Сартов «Айга саякат».
Ш.Бейшеналиев «Мүйүзүнөн айрылган сүзөнөөк».
И.С.Тургенев «Муму».
Н.Думбадзе «Мен күндү көрүп турам».
Антуан де Сент-Экзюпери «Кичинекей ханзаада».
Сетон-Томпсон «Кутеней – тоонун кулжасы».

VI класс

«Жаңыл Мырза».
А.С.Пушкин «Хандын өлгөн кызы жана жети баатыр жөнүндө жомок».
А.Үсөнбаев «Жунусбай мерген».
А.Осмонов «Карагул».
Т.Үмөталиев «Алп кара куш».
Ж.Мукамбаев «Менин жомокторум».
И.С.Крылов «Күкүк менен Короз», «Итканага түшкөн карышкыр».
И.С.Тургенев «Бежин шалбаасы».
Ж.Садыков «Таабалды - Пудовкин».
С.Эралиев «Жылдыздарга саякат».
К.Осмоналиев «Бүркүтчү» М.Ауэзов
«Бүркүтчү». Т.Касымбеков «Жетим».
Жеңижок «Жер соорусу Аксы экен».
Т.Кожомбердиев «Эне жана от».
А.Кадыров. Табышмактар жана жаңылмачтар («Туулган күн» жыйнагынан).
Г.Троепольский «Кара кулак, куу машке».
Н.Носов «Билбесбектин жоруктары».
Ж.Верн «Он беш жашар капитан».
Р.Джованьоди «Спартак».
Дж.Лондон «Секроментонун жээгинде».

VII класс

«Олжобай менен Кишимжан».
М.Байжиев «Байыркы жомок».
С.Бөлөбалаев «Айдагы жезкемпир».
Т.Касымбеков «Көк жал».
К.Акматов «Эки сап өмүр»
Ш.Абдыраманов «Жашыл аалам».
В.Распутин «Эжейим».

М.Сервантес «Дон Кихот».
Н.Байтемиров «Акыркы ок».
К.Жантөшев «Эки жаш».
Ч.Айтматов «Балалыгым».
Ч.Айтматов «Чыңгызхандын ак булуту».
Т.Үмөталиев «Айсулуу».
О.Султанов «Чарчоонун жүзүнчү ыры».
Ж.Мамытов «Буурул түндүн жомогу».
Р.Рыскулов «Космостук манифест».
Т.Кожомбердиев «Апа».
К.Акматов «Мунабия».
А.Стамов «Үч мээрим»

VIII класс

«Жаныш-Байыш».
«Карач, Көкүл».
Молдо Кылыч «Жинди суу», «Кыз-жигит».
Эсенаман «Аккан суу».
Коргол «Барпы ажыга ырдаганы», «Жеңижокко ырдаганы».
Калык «1916-жыл».
А.Жутакеев «Кайран эл».
Ч.Айтматов «Асма көпүрө», «Түнкү сугат».
А.Токтомушев «Ак мөөр».
Т.Абдумомунов «Карагул ботом».
Даникеев «Көкөй кести».
К.Акматов «Мезгил».
Ж.Абдыкалыков «Ак толкундар».
К.Жусупов «Атажурт».
Ш.Бейшеналиев «Болот калем».
К.Каимов «Ийри жыландар».
М.Гапаров «Күнөстүү арал».
Ш.Үмөталиев «Турмуш ашуусу».
Н.С.Лесков «Сологой».
А.П.Чехов «Каштанка».
Дж.Лондон «Ак азуу».
З.Сооронбаева «Чоочун киши».
А.Жакыпбек «Теңири Манас».

IX класс

К. Тыныстанов «Академия кечелери».
А. Токомбаев «Аңгемелер».
К. Баялинов «Курман жылга».
А.Токтомушев «Алтын тоо».
М. Элебаев «Малай артели».
А. Осмонов «Махабат» пьесасы, «Түп суусу», «Каркыра», «Ракмандын илими», «Жоготтум» лирикалары.
С. Эралиев «Жаңыл Мырзанын керээзи».
С. Жусуев «Курманжан датка».
Т. Абдумомунов «Ашырбай».
С. Өмүрбаев «Бороондуу күндөр».

О. Орозбаев «Кыл көпүрө».
А. Стамов «Жоортул», «Нөшөрдөн кийин».
М. Гапаров «Наташа Ростованын биринчи балы».
К. Жусубалиев «Кыш», «Гимн», «Улакчы», «Муздак дубалдар».
И. Мансуров «Ак Бугу».
Т. Байзаков «Паризат».
Т. Адышова «Кылы үзүлгөн комузум».
С. Тургунбаев «Эки аска» (поэма).
К. Жусупов Карагайчылар».
Ө. Даникеев «Бакир».
К. Каимов «Атай».
Ж. Мавлянов «Турмуш».
О. Султанов «Сен жөнүндө поэма».
Ж. Садыков «Калча».
А. Жакшылыков «Мээрим».
К. Осмоналиев «Көчмөндөр кагылышы».
Б. Өмүралиев «Тагдырдын өгөй балдары».
М. Тойбаев «Жаңы келин».
М. Горький «Бала чак», «Коновалов».
К. Жантөшев «Каныбек» драмасы.
Муса Жалилдин, Назым Хикметтин ырлары (мугалимдин тандоосу боюнча).
М. Абылкасымова «Быйыл жаздын гүлдөрү көп».
К. Бобулов «Түштүк кызы», «Махабат ырлары».
Э.Турсунов «Ата Журт» романы.
К.Акматов «Архат».
А.Өмүрканов “Тушалган чагылган”.

III. ОКУУ ПРОЦЕССИН УЮШТУРУУ ФОРМАЛАРЫ ЖАНА БААЛОО

3.1. Кыргыз адабиятын окутуу процессин уюштуруу формалары

Адабиятты окутуу методикасында методдор тууралуу түшүнүктөр ар дайым эволюциялык аракетте болуп, улам жаңы ойлор менен толукталып келгендиги маалым.

Эвристикалык (жарым-жартылай изилдөө) методу – текстти бир топ терең талдоого жол ачып, адабияттануунун материалдарын пайдаланат, б.а., адабий чыгарманы илимий-теориялык жактан таанып билүүгө жол ачылат. Проблеманы чечүүнүн ар кандай жолдору изделет. Булар көбүнчө эвристикалык аңгемелешүү аркылуу ишке ашат. Бул методду жарым-жартылай изденүүчүлүк деп да аташат. Тапкычтыкты, активдүүлүктү өнүктүрүүчү окутуунун методу катары мугалим менен окуучунун чыгармачылык иш аракетинде тапшырмаларды табуу жолун тездетет.

Эвристикалык методго төмөнкүдөй ыкмалар мүнөздүү:

1. Суроолордун логикалык жактан так коюлушу жана ошонун негизинде окуучулардын кандайдыр бир көрүнүштөрдү байкоолордон анализдөөгө, жеке мүнөздөгү жыйынтыктардан жалпылоолорго өтүшү.

2. Көркөм чыгарманын текстти, же сын макала, иллюстрациялык материалдар боюнча жалпы класс, же бир топ, же жеке берилген суроолордон турган тапшырмалардын системасын ылайыктуу жайгаштыруу.

3. Мугалим тарабынан проблеманын коюлушу же аны окуучулардын улантышы, диспут өткөрүү.

Методикалык ыкмалары – өз алдынча билим алууга шарт түзүүчү, текст боюнча тапшырмалардын ырааттуулугун жайгара билүүчү, проблема

чыгара алуучу суроолордун логикалык системасын таба алуу.

Окуучулардын окуу ишмердүүлүгүнүн түрлөрү – көркөм чыгармалардан материалдарды ылгай алуу; текстти анализдөөнүн элементтери менен айтып берүү; эпизодду анализдөө; образ-каармандарды анализдөө; дилбаянга, докладга ж.б. иштерге план түзүү; проблеманы көтөрө билүү.

Изилдөөчүлүк методу – кыргыз адабияты предметине чыгармаларды өз алдынча талдоо жүргүзүүчү ишмердүүлүк. Мында окуучулар жеке жана топтук изилдөө жүргүзүү менен чыгарманын идеялык-эстетикалык кунарын ачып билип, турмуш жана өз жашоосу менен салыштырып, көркөм табитин көтөрөт. Бул жагынан ал эвристикалык методго жакын болгону менен мында эвристикалык методдон үйрөнгөн чыгармаларды талдоо жана аларга баа берүү инструментарийлерин анадан ары иштетип, бир топ татаал проблемаларды окуучулар өз алдынча чече баштайт.

Методикалык ыкмалары – изилдөөчүлүк милдет тагылган проблемалык суроолорду коюу.

Окуучулардын окуу ишмердүүлүгүнүн түрлөрү – көркөм чыгарманын бөлүктөрүн же бүт баарын өз алдынча талдоо, салыштыруу, баа берүү. Мугалим окуучуларга багыт жана кеңеш гана берет да, өзү пассивдүү байкоочу катары сыртта турат, изилдөөнү жана иликтөөнү окуучу же окуучулар тобу жүргүзөт. Мында ар кандай эссе, дилбаян, доклад жазууга, адабияттаануу, эстетика багытындагы эмгектерди пайдаланууга өзгөчө көңүл бурулат да, окуучулардын ой жүгүртүүсүн өстүрүүгө шарт түзүлөт.

Репродуктивдүү методдо окуучулар билимди даяр түрдө алат, мисалы, алар мугалимдин лекциясынан, баяндоосунан, окуулуктардан, окуу колдонмолорунан, адабияттаануу багытындагы китептерден предметке байланыштуу маалыматтарды алат. Бирок бул ошол материалдарды ошол бойдон «мээсине көчүрүп алат» дегендик эмес, механикалык кабылдоодон аң-сезимдүү кабыл алууга өтөт дегендик. Даяр материалды бала өз даярдыгына жараша иштеп чыгып, жалпылап, жыйынтыктап, мурда алган билими менен толуктап турат.

Методикалык ыкмалар – мугалимдин баяндоосу; мугалимдин лекциясы; обзордук лекциялар; окуу китеби жана окуу куралдары боюнча тапшырмаларды берүү.

Окуучулардын окуу ишмердүүлүгүнүн түрлөрү – мугалимдин лекциясынын планын түзүү жана конспектилөө; план коюу; окулган материалдарды конспектилөө жана тезис жазуу; синхрондук таблицаларды аткаруу; мугалимдин лекциясы, окуу китеби, окуу колдонмолору боюнча оозеки жоопторду даярдоо; тема же проблема боюнча жалпылоочу багыттагы дилбаяндарды, докладдарды даярдоо.

Долбоорлоо методу. Соңку кылымда азыркы педагогикада долбоорлоо (проект) методу деген түшүнүк пайда болду. Долбоорлоо методу окуучулардын жамаатташып иштөөсүнө жана алардын чыгармачылык активдүүлүгүн, ой жүгүртүүсүн, тапкычтыгын өстүрүүгө багытталган ишмердүүлүк. Мугалим менен окуучу кызматташып, ар кандай илимий билимдердин табылгаларын пайдаланып жаңы нерселерди издеп, аларды долдоорлойт. Методдо бала билген билимди дагы байытып, дагы өркүндөтүп гана калбай, аны иш жүзүндө колдоно баштайт.

Биринчи этап – уюштуруу этабында топтор жана алардын кызыгуу чөйрөсү аныкталат.

Экинчи этап – болочок долбоорду тандоо жана башкы идеяларын талкуулоо этабы болот да, анда долбоорду эмне үчүн түзөбүз жана андан кандай натыйжаларды алабыз дегендей максат-милдеттер белгиленет, тема дагы так аныкталып, план түзүлөт.

Кийинки – долбоордун курамын аныктоо, топторго милдеттерди бөлүштүрүү жана керектүү материалдарды тандоо этабында жалпы жөнөкөй план жазылат (ал кийин кеңири багытта түзүлүүгө тийиш), тема боюнча топтун жана окуучулардын кызыгууларына жараша тарыхый, археологиялык, крайтаануу, искусство чыгармалары, иллюстрациялар тандалат.

3.2. Окуучулардын окуу ишмердүүлүктөрүн баалоонун критерийлери

Баалоо окуучулардын окуу жетишкендиктеринин предметтик стандарттын мазмунуна дал келишин аныктоо максатында жүргүзүлөт. Инсанга багытталган окутуунун практикасындаокуучулардын окуу жетишкендиктерин текшерүүнүн төмөнкү стратегиялары көбүрөөк жайылтылган: 1) окуучунун баштапкы жана аякталыштагы жыйынтыктарынын дал келиши, б.а. окуучунун жеке өсүшүнүн динамикасы; 2) окуучу жасаган иштин критерийлер менен дал келиши.

Төмөнкүлөр бааланат:

- сабак учурундагы окуучулардын иши;
- окуучулардын ишмердүүлүгүнүн натыйжасы;
- портфолионун чыгармачылык презентациясы.

Тапшырмаларды топторго бөлүштүрүү төмөндөгүлөрдү эске алуу менен өткөрүлөт:

- берилген тапшырмаларды чечүүнүн ар түрдүү деңгээлдегитатаалдыгын;
- окуучулардын тапшырмаларды чечүүнүн ар түрдүү деңгээлдеги өз алдынчалыгын.

1-топтогу тапшырмалар – текст боюнча жалпы багыт алуу, ачык берилген маалыматты колдонуу (тексттеги маалыматтын негизги темасын жана идеясын түшүнүү, тексттеги айтылгандар боюнча жалпы түшүнүк).

2-топтогу тапшырмалар – текстти терең түшүнүү, маалыматты интерпретациялоо жана өзгөртүп түзүү, анализдөө, текстте ачык эмес берилген маалыматты жалпылоо жана интерпретациялоо, текстте түз айтылбаган байланыштарды орнотуу, бир топ татаал жыйынтыктарды жана баалоочу ойлорду айтуу.

3-топтогу тапшырмалар – маалыматты окуу-практикалык тапшырмаларда колдонуу жана өз тексттерин түзүү, карама-каршы жана талаш маалыматты табуу, алынган маалымдоо боюнча баалоочу пикирин жана өз көз карашын айтуу.

Төмөнкү таблицада предметтик стандарттардын жетишкендиктерин таап көрсөтүүгө багытталган тапшырмалардын түрлөрүнүн варианты жана бул же тигил тапшырмалар үчүн баанын оордугун болжолдуу бөлүштүрүү сунушталган.

№	Окуучулардын компетенттүүлүгүн баалоочу тапшырмалардын түрлөрү	Баанын оордугун болжолдуу бөлүштүрүү	Тапшырмалар-дын топтор менен дал келиши
1	Айтып берүүнүн түрлөрү	10%	1
2	Окуучулардын текстке карата суроо берүүсү. Суроолорго жооп берүүсү	10%	1,2
3	Жазуу иштери (иштердин мазмунуна багыт алуу, окуучулардын рефлексиясынын негизинде кыргыз тили сабактары менен байланыш): Эркин эссе. Аргументтештирилген эссе. Түрдүү жанрларда дил баян (жомок, тамсил, ыр, аңгеме).	20%	2,3
4	Көркөм окуу. Сахналаштыруу. Иллюстрациялоо.	20%	3
5	Чыгармачылык долбоор. Комплекстүү долбоор (сүрөт колдонуу менен чоң эмес изилдөө, музыка, информатика).	20%	3
6	Портфолиону чыгармачыл презентациялоо	20%	3

Иштердин саны жана баалардын оордугу боюнча бөлүштүрүү класстан-класска компетенттүүлүгүнүн өсүү динамикасын эске алуу менен ишке ашырылат.

Класстарга бөлүштүрүүгө ылайык баалоо үчүн жалпы багыт болуп төмөнкүлөр эсептелет:

жумуштун көлөмү

кабыл алуу менен түшүнүүнүн терендиги

өз алдынчалыктын деңгээли (демилгелөө, тандоо, интерпретациялоо)

чыгармачылык ыкма

айтканын аргументтештирүүсү

Окуучулардын ишмердүүлүгүнүн натыйжасын баалоо критерийлери ар бир тапшырмага жана иштин түрлөрүнө карата түзүлөт.

Предметти өздөштүрүүнүн деңгээли

Предметти өздөштүрүүнүн денгээлдерин бөлүштүрүү үчүн негиз адабий чыгарманы кабыл алуу сапатына багытталган. Окуучулардын адабий чыгарманы кабыл алуусунун сапаты окурмандын ишмердүүлүгүнүн жыйынтыктарын анализдөөнүн негизинде түзүлөт. Кабыл алуунун сапаты деп окурмандын каармандар жана чыгарманын автору менен кошо башынан кечирүү, эмоциялардын динамикасын көрүү, жазуучу жараткан турмуш картинасын элестетүүнү кайра түзүү, каармандардын кылган жоруктарынын түп натыйжасы, мотивдери тууралуу ой жүгүртүү, чыгарманын каармандарын баалоо, автордун позициясын аныктоо, чыгарманын идеясын өздөштүрүү, б.а. автор койгон көйгөйдү өз жан дүйнөсүнөн баалап, сындоо жөндөмдүүлүгүн түшүнөбүз. Чыгарманы толук түрдө кабыл алуу окуучунун адабий өнүгүүсүнүн жогорку денгээли жөнүндө кабарлайт.

Окуучунун окурмандык сезимдеринин активдүүлүгүн, кайра жаратуучу жана чыгармачыл элестетүүсүн, көз алдыга элестетүүсүнүн конкреттүүлүгүн жана көркөм жалпылоого сиңүү денгээлин, окуунун, окурмандык баасынын жана ориентир алуусунун үстөмдүк кылуучу мотиивдерин эске алып, окуучунун кабыл алуусунун үч деңгээлин бөлүп көрсөтүүгө болот:

сюжеттүү окуялуу (төмөн) деңгээл

образдуу-аналитикалык (орто) деңгээл

идеялык-эстетикалык (жогорку) деңгээл

Баалоонун негизги принциптери:

Окуучуларды баалоодо мугалим – обьективдүүлүк, негиздүүлүк, системалуулук, бирдиктүү талап, ар тараптуулук, жекелик мүнөздөгү принциптерди жетекчиликке алышы зарыл.

Обьективдүү баа субьективдүү жана жаңылыш ойду жокко чыгарат. Обьективдүүлүк көп фактордон көз каранды. Алардын ичинен эң маанилүүсү окуунун максатынын диагноздуулугу, баанын мазмуну менен обьектти тандоонун негизделиши, талдоо, жыйынтыктарды баалоо методдору менен камсыздалышы. Обьективдүүлүк төмөнкүлөрдөн турат:

- билим берүү системасынын көсөткүчтөрү менен критерийлерин аныктайт;
- илимий негизделген баалоо каражаттарынын мазмуну (суроолор менен тапшырмалар, тесттер, анкета, сурамжылоо);
- ар түрдүү баалоо процедураларынын (байкоо, өлчөө, анкета алуу, суроо-жооп) туура келүүчүлүгү;
- талапка жооп берген критерийлер аркылуу системадагы компоненттердин абалын баалоо.

Өзгөчө белгилеп кетүүчү нерсе баанын чындыгынын обьективдүүлүгү баалоону аткаруучу мугалимдерден, баа каражаттарынан жана методдордон көз карандысыздыгы.

Негиздүүлүк. Коюлган баа сөзсүз аргументи менен болушу керек. Ошол эле учурда, аргумент мазмундуу мүнөздөлүп жана мазмун формасы менен окуучунун аткарган ишине, баанын критерийлеринин талабына жооп берүүсү керек. Бааны негиздөөдө мугалим окуу материалынын көлөмүн, деңгээлин жана берилген тапшырманын аткарылган сапатына көңүл буруусу керек. Мугалим бааны аргументтегенде төмөндөгүлөрдү бөлүп көрсөтүшү

керек:

- окуучунун анализ бере билүү билгичтиги;
- себеп-натыйжалык байланыштын орнотулушу;
- ой жүгүртүүнү маалымдоосу;
- өзүнүн көз карашын далилдөөсү;
- ар кандай шартта алган билимин колдоно билүүсү;
- окуу материалын жалпылоо менен негизгисин белгилеп көрсөтө билүүсү.

Системалуулук принциби билим берүү процессинин баштапкы этабынан акырына чейин баа ишмердүүлүгү аткарылат. Системалуу баалоого билим берүү системасынын бардык компоненттери дуушар болот. Контролдоо менен баалоону системаны туруктуу текшерген жыштыкта өткөрүү керек. Баалоонун системалуулук принциби комплекстүү ыкма аркылуу аткарылып, ар кандай формалар, методдор жана баа каражаттары тыгыз байланышта бирдиктүү максатта башкарылат.

Бирдиктүү талап. Көпчүлүк учурларда кээ бир окуучуларга жеңил суроолор берилсе, кээ бирөөлөргө узак жоопту талап кылган тапшырмалар берилет. Ал эми окуучулардын билими бирдей балл менен бааланат. Бардык окуучуларга бирдей талап коюлушу керек. Баалоодо бирдиктүү программалык талаптар коюлушу керек, билимди баалоодо бирдей критерий болууга тийиш. Окуучулар кандай билимди кандай көлөмдө өздөштүрүшү керек экендигин билүүсү керек.

Ар тараптуулук принциби. Баалоо окуучулардын ээ болгон билимдерин аныктоону, жана ошондой эле билгичтик менен көндүмдөрдү калыптандыруунун даражасын аныктоону шарттайт, алар ар тараптуулук принцибинин мазмунун түзүшөт. Мугалим ар тараптуу өнүгүү принцибин жетекчиликке алуу менен төмөндөгүлөрдү эске алуусу керек:

- өздөштүрүлгөн материал боюнча билимдин көлөмүн (окуу обьектилери жана билимдин элементтери, түшүнүк, мыйзамдар, идеялар ж.б.);
- өздөштүрүлгөн билимдин деңгээли, билимди текшерүү, стандарттык эмес шартта билимди колдонуу;
- билимдин сапаты (толуктугу, бекемдиги, терeңдиги, ийилчектиги ж.б.).

Жекелик принциби. Баа жекелик мүнөздү да алып жүрөт. Оозеки же фронталдык суроо-жоопто, дил баян жазганда же жат жазуу жазганда, экзамен же зачетто дайыма өзгөчөлөнгөн билими билинип турат. Ошондуктан, баалоо процесси ар бир окуучунун билиминин деңгээлин билгенден кийин жүргүзүлүүгө тийиш. Жекелик принциби төмөндөгүлөрдү аныктоону талап кылат:

- окуу материалы боюнча окуучу эмнелерди билет;
- окуучунун билим деңгээли кандай;
- окутуу процессинде окуучу эмнени үйрөнө алган жок;
- жетишпегенин себеби кайсы;
- билими боюнча жетишпегендигин жоюу үчүн эмне кылуу керек.

Ошондуктан, бул принциптин маңызы ар бир окуучунун өгөчөлүгүн жакындан билүү болуп саналат.

МУГАЛИМДЕРГЕ СУНУШ КЫЛЫНГАН АДАБИЯТТАР:

1. Адабият терминдеринин түшүндүрмө сөздүгү Түзгөндөр: Шериев Ж., Муратов А. – Ф.: 1987
2. Абдуллаева, Р.А, Ч.Айтматовдун чыгармаларын мектепте окутуунун инновациялык технологиялары – Бишкек, 2018.
3. Абдухамидова Б.А. Кыргыз адабияты сабактарынын иштелмелери. - Б.: 2016
4. Акматалиев, А. Кыргыз адабияты: тарых жана мезгил. – Б.: 2010.
5. Акматов К.К. Кыргыз адабиятын адеп сабагы менен байланышта окутуу (5-7-класстар үчүн. Усулдук колдонмо) Ош, 2007-жыл;
6. Акматов К.К. Ч.Айтматовдун чыгармаларын орто мектепте окутуу (Усулдук колдонмо. К.Исаков менен авторлош) Ош, 2008-жыл.
7. Акматов К.К. Адабиятты окутуунун технологиялары. 168 бет, Ош, 2013.
8. Акматов К.К. Токтогул Сатылгановдун өмүрүн жана чыгармаларын окутуу. (К.Кимсанов менен авторлош). Бишкек, 2014.
9. Алимбеков А. Мектеп окуучусунун этномаданий компетенциялары // Шоокум. – 2012. - №2. – 26-б.
10. Алымов, Б. Кыргыз совет адабиятын окутуунун методикасы. Жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн окуу китеби. – Ф.: «Мектеп», 1981.
11. Алымов, Б. Кыргыз совет адабиятын окутуу методикасы. II китеп – Ф.: «Мектеп», 1991. – 310 б.
12. Алымов, Б. Кыргыз совет адабиятын окутуунун айрым маселелери – Ф.: «Мектеп», 1976. – 286 б.
13. Артыкбаев К. XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы. – Б.:ТАС, 2004.
14. Байгазиев С. «Манасты» мектептерде жана жогорку окуу жайларында окутуу: абалы, проблемалары, милдеттери // Кутбилим, 2011, 21-июнь
15. Байгазиев С., Рысбаев С. Педагогикалык тажрыйба: изденүүлөр жана табылгалар. – Б.: Мектеп, 1992.
16. 10.Батаканова, С. Мектепте көркөм чыгармаларды талдоонун илимий-педагогикалык негиздери. Монография – Б.: 2010.
17. Батыркулова А.Б., Койлубаева А.К. Мыкты сабак – ийгиликтин ачкычы -
18. Бекбоев, И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын териялык жана практикалык маселелери Б.: Педагогика века, 2004. – 384 б.
19. Бекбоев, И.Б. Педагогикалык процесс: эски көрүнүштөр жана жаңыча көз караштар / И.Б.Бекбоев. – Бишкек, 2005.
20. Измайлов, А.Э. Народная педагогика: Педагогические воззрения народов Средней Азии и Казакстана / А.Э.Измайлов. – М.:1991. – 400 с.
21. Иманалиев, К. Кыргыз адабиятын окутуу методикасынын орчундуу маселелери К.Иманалиев. – Ф.: «Мектеп», 1984. – 176 б.
22. Иманалиев, К. Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы [Текст] К.Иманалиев. – Ф.: «Мектеп», 1976. – 250 б.
23. Иманалиев, К. Кыргыз мектептеринде адабиятты окутуунун жолдору: 9-10-класстар үчүн– Ф.: «Мектеп», 1966
24. Ишекеев, Н. Кыргыз адабиятын мектептерде окутуунун тарыхы −Б.: 1994.
25. Ишекеев, Н. Кыргыз адабиятынын окуу китептери: өткөнү, бүгүнкүсү жана келечеги– Б.: 2011
26. Култаева Ү.Б Окуучулардын адабий чыгармачылыгын өнүктүрүү методикасы– Б.: 2006. – 92 б.
27. Култаева Ү.Б. Кыргыз тарыхый романдарынын жанрдык өзгөчөлүгү– Б.: Айат, 2007.
28. Кыргыз адабияты: энциклопедия. Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, Манастаануу жана көркөм маданияттын улуттук борбору. Башкы редактор: Ү.Асанов, жооптуу редактор: А.Акматалиев – Б.: 2004.

29. Кыргыз адабиятынын тарыхы: 7 томдук. 1-т. А.Акматалиевдин жалпы редакциялоосунда. — Б.: Шам, 2004.
30. Кыргыз педагогикасы: энциклопедиялык окуу куралы Башкы редактор Ү.Асанов, жооптуу редактор И.Бекбоев. – Б.: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, 2004.
31. Кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгынын тарыхынын очерки. I бас. – Ф.: «Кыргызстан», 1973.
32. Мамбетакунов, Э. Педагогиканын негиздери: Жогорку жана орто окуу жайларынын студенттери менен мектеп мугалимдери үчүн окуу куралы. 2-бас. Э.Мамбетакунов, Т.М.Сияев. – Б.: Айат, 2008.
33. Момуналиев С. Орто мектептердеги лирика – Б.: 2014.
34. Муратов А. Кыргыз эл педагогикасы: табияты, таралышы жана тарыхы. 1-китеп. А.Муратов. – Б.: «Турар», 2011.
35. Муратов, А. Кыргыз адабиятын окутуу: теориясы жана практикасы/ А.Муратов. – Б.: Турар, 2013.
36. Муратов А. Кыргыз адабияты: маалыматтама А.Муратов, Ж.Шериев, К.Исаков. – Б.: Айат, 2014.
37. Озмитель Е. К. Наследие классики и киргизская литература. – Ф.: Кыргызстан, 1980.
38. Оторбаев, Б. Көркөм чыгарманы мектепте талдоо – Б.: «Айат», 2015.
39. Рысбаев С.К. Кыргыз тили жана адабияты мугалимине жүз кеңеш: «Педагогикалык технологиялар» сериясы. 4-китеп / С.К.Рысбаев. – 2014.
40. Рысбаев С.К. Кыргыз балдар адабияты: проблемалар, портреттер жана окуп-үйрөнүү маселелери: «Педагогикалык технологиялар» сериясы. 5-китеп– 2015.
41. Түлөгабылов, М. Кыргыз балдар адабиятынын тарыхы [Текст]/ М.Түлөгабылов. – Б.: «Мектеп», 1991.
42. Турдугулов А. Төкмө ырчылар менен жазгыч акындардын чыгармачылыгын окутуу.. – Б.: Кыргызстан 1996. – 184 б.
43. Шейман Л.А. Основы методики преподавания русской литературы в киргизской школе. Пособие для учителей. – Ф.: Мектеп 1981.